

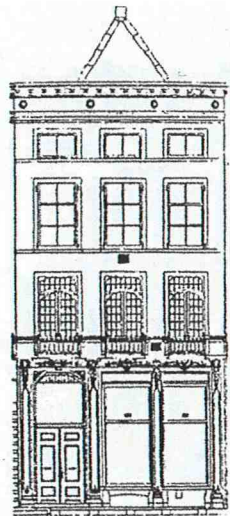
Het vm. Departement van Justitie te 's-Gravenhage

Bouwhistorische opname
Waardenstelling en Advisering

Utrecht, 31 december 2018; revisie 1 april 2019

Bureau Vlaardingerbroek, Utrecht

Huis ten Putten
zetel van het bureau

© NIETS UIT DEZE UITGAVE MAG WORDEN
VERMENIGDVULDIGD ZONDER
(SCHRIFTELIJKE) TOESTEMMING
VAN DE OPDRACHTGEVERS OF AUTEURS

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf	4
Projectgegevens	6
Redengevende omschrijving in het rijksmonumentenregister	7
Beschrijving van het pand	10
Samenvatting van de bouwgeschiedenis	11
Biografische schets van C.H. Peters	20
Plaatsing van het gebouw in de kunsthistorische context	26
Monumentwaarde van het pand	27
De aandachtsgebieden – de Hotspots	35
Aanbevelingen voor nader onderzoek	62
Literatuur	64
Topografische afbeeldingen en bouwtekeningen	65
Fotografische documentatie 2018	73
Bijlage A: Plattegronden bouwfasen	87

WOORD VOORAF

Het Rijksvastgoedbedrijf heeft Bureau Vlaardingerbroek opdracht gegeven tot het uitvoeren van een bouwhistorisch onderzoek naar het vm. Departement van Justitie aan het Plein in 's-Gravenhage. Doel van dit onderzoek is de juiste randvoorwaarden en handvaten te geven bij de planvorming voor dit monument dat onderdeel uitmaakt van het Tweede Kamercomplex. Het gebouw huisvest momenteel de fractiekamers, kamers van Kamerleden en kamers van ambtelijk ondersteunend personeel van een aantal fracties.

De achtergrond van de vraag is de renovatie van alle gebouwen van het Binnenhofcomplex, waarvan dit gebouw deel uitmaakt. Momenteel werken verschillende architectenbureaus in opdracht van het RVB aan ontwerpplannen voor renovatie van het gehele Binnenhofcomplex. Voor de ontwerpende partijen is bouwhistorische informatie en cultuurhistorische waardering van groot belang om de juiste (ontwerp)keuzen te kunnen maken. Daarnaast kan de historie en architectonische vormgeving van een gebouw als inspiratie dienen.

Voor de adviseurs van het RVB is dit onderzoek met waardenstelling ook van belang aangezien zij een toetsende rol vervullen. De waardenstelling vormt één van de meetlatten waarlangs zij de ontwerpplannen leggen. Tot slot vraagt de Gemeente Den Haag in samenwerking met de Rijksdienst Cultureel Erfgoed dit onderzoek met waardenstelling ter weging van de plannen en voor het toekennen van een omgevingsvergunning.

Dit plan van onderzoek zich op een waardenstelling van een aantal belangrijke punten (zogenaamde 'hotspots') binnen het gebouw. Op deze locaties is nader onderzoek en waardenstelling nodig.

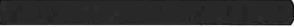
Het onderhavige onderzoek sluit aan op het 'Demarcatierapport Binnenhofcomplex, Tweede Kamer der Staten-Generaal: Gebouw J: het voormalig Ministerie van Justitie', een onderzoek uitgevoerd door De Fabryck in 2013.

Het onderzoek in situ door Bureau Vlaardingerbroek is uitgevoerd op 17 augustus 2018 (verkenmend) en op 22 oktober 2018. Hierbij werden bouwsporen en speciale bouw- en interieuronderdelen zoveel mogelijk fotografisch en schriftelijk gedocumenteerd.

Nader onderzoek in archieven van het Nationaal Archief, het bouwarchief van de gemeente 's-Gravenhage en van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is in het kader van het onderhavige onderzoek niet uitgevoerd. Ook aanvullend literatuuronderzoek is tot een minimum beperkt. De in het rapport van De Fabryck aangehaalde archiefbronnen zijn aldaar verwerkt in de bouwgeschiedenis. Deze bouwgeschiedenis volstaat voor dit rapport en wordt hier samengevat aangehaald.

Op deze plaats dient dank te worden uitgesproken het Bureau Rijksbouwmeester voor alle medewerking en begeleiding, aan het Rijksvastgoedbedrijf van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties voor de input bij de presentatie van de gegevens en aan de medewerkers van de Facilitaire Dienst van de Tweede Kamer voor het mogelijk maken van het onderzoek ter plaatse.

De samenstelling van de rapportage, de beschrijving en het fotogedeelte van de rapportage is van de hand van

Utrecht, 31 december 2018, revisie 1 april 2019

Bureau Vlaardingerbroek, Utrecht

PROJECTGEGEVENS

Opdrachtgever voor deze rapportage:

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Rijksvastgoedbedrijf

[REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]

Adres van het object:

Plein 2A
2511 CR te 's-Gravenhage

Kadastraal adres van het object:

Gemeente 's-Gravenhage
Sectie F, nr. 1405

Monumentgegevens van het object:

Rijksmonument, monumentnummer: 17881
ingeschreven in het register op 17 oktober 1978
Redengevende beschrijving in het monumentenregister van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: zie de navolgende paragraaf

Bestemming van het object:

Oorspronkelijke bestemming: Kantoor
Huidige bestemming: Kantoor

[REDACTED]

REDENGEVENDE OMSCHRIJVING IN HET RIJKSMONUMENTENREGISTER

Ministerie van Justitie. GEBOUW in neorenaissancestijl naar ontwerp van G.H.Peters [sic] opgetrokken in 1876-1883. Het uit een kelderverdieping, parterre en twee verdiepingen bestaande gebouw is samengesteld uit vier vleugels om een binnenplaats. De noordelijke en zuidelijke vleugel zetten zich in westelijke richting voort en omsluiten daar een tweede binnenplaats. Het gebouw draagt hoge, met leien gedekte zadeldaken, bekroond door ijzeren sierkammen. De voorgevel aan het Plein wordt verticaal geleed door drie risalieten, waarvan de buitenste door waterlijsten en tussentrappen gelede puntgevels hebben, terwijl de middelste, waarin de tot ingang verbouwde porte-cochere, een tentdak draagt, waarvoor een opzetstuk met wijzerplaat. De meest rechtse risaliet heeft een rijk gebeeldhouwde erker op consoles. De zijgevel aan de Lange Poten telt eveneens drie risalieten, waarvan de meest westelijke een erkeruitbouw met rijke sculptuur bezit. Te weerszijden hiervan allegorische vrouwenfiguren: de Waarheid en de Spaarzaamheid, gebeeldhouwd door B.J.W.M. van Hove te Amsterdam. Het metselwerk van de gevels wordt verlevendigd door natuurstenen banden, negblokken en sierankers. De vensters hebben natuurstenen kruiskozijnen en ontlastingsbogen met blokken, sluitstenen met maskerkoppen en vlechtwerkvullingen. In de topgevels van de risalieten cartouches en medaillons, waarin de koppen van zes rechtsgeleerden. De aanzetten van de topgevels worden gemarkeerd door gebeeldhouwde dierenfiguren met wapenschilden der provincies. De voormalige porte-cochere aan de Pleingevel is in drieën gedeeld door met rusticabanden versierde pijlers, waarboven zware consoles, die de bovenbouw van de middenrisaliet dragen. De kelders, die onder het gehele gebouw doorlopen [dit is niet juist: een deel is slechts voorzien van kruipruimten – red. H.V], zijn met gemetselde tongewelven overkluisd. De parterre bevat, achter de middenpartij van de voorgevel, een hal (de v.m. porte-cochere) met zuilen, voorzien van composiete kapitelen, gecanneleerde pilasters tegen de wanden en kruisribgewelven. Het gebouw telt drie trappenhuisen. Twee daarvan zijn gesitueerd in de noordelijke vleugel en hebben zuilen met composiete kapitelen, pilasters en smeedijzeren balustraden met koperen lantaarns. In het noord-westelijke trappenhuis, uitwendig torenvormig opgetrokken en met een tentdak bekroond, bevindt zich een kapiteel met reliëf, dat de bouwmeester C. Peters voorstelt, gezeten aan zijn tekentafel. Het derde trappenhuis bevindt zich in een ronde traptoren met spits tegen de achterzijde van de verlengde zuidelijke vleugel en is geconstrueerd als stenen wenteltrap met open spil, afgesloten door een straalgewelf. De gangen van de parterre zijn overkluisd door graatgewelven op eenvoudige pilasters; alleen de noordelijke gang heeft kruisribgewelven op pilasters met composiete kapitelen. De deuren naar de aan deze gang gelegen vertrekken hebben houten omlijstingen en bekronende tableaux van blauwe tegels. Aan het einde van de noordelijke vleugel de v.m. Archiefruimte, thans drukkerij, een driebeukige zaal met veertien Toscaanse zuilen met net- en stergewelven. Aan het einde van de zuidelijke vleugel een kleine archiefzaal, thans typekamer, met vier Toscaanse zuilen en graatgewelven. Een derde v.m. archiefkamer bevindt zich aan de westzijde van de binnenplaats onder de bibliotheek en is thans als cantine in gebruik. Twee zware zuilen dragen hier zes vakken met graatgewelven. Op de noord-oost hoek van het gebouw bevindt zich de v.m. conciërgewoning, uitwendig herkenbaar aan

de gebeeldhouwde hondenkoppen in de waterlijst te weerszijden van de deur, de waakzaamheid symboliserend. In de keuken van de conciërgewoning een schouw met wanden met 17e eeuwse tegeltableaux. Alle vertrekken op de parterre hebben gemetselde kruisrib- of graatgewelven. Op de binnenplaats een smeedijzeren sierlantaarn op hardstenen voet. De gangen van de eerste verdieping worden overdekt door balkenplafonds, op gemetselde togen, met uitzondering van het gedeelte bij de kamer van de minister en de zaal van de ministerraad, waar een netgewelf is toegepast. De vloer van de gangen bestaat uit marmer, versierd met een meandermotief. De ministerskamer op de n.o. hoek draagt een balkenplafond op consoles en bezit betimmeringen in neo-renaïssancestijl. De schouw heeft marmeren zuiltjes, een gebeeldhouwd acanthusfries en een schoorsteenstuk van A. van Strij uit 1780. Boven de deuren te weerszijden van de schouw dessus-de-portes met graauwtjes in 18e eeuwse trant. Aan de zijde van het Plein heeft deze kamer een rechthoekige erkeruitbouw met hoekpilasters, voorzien van composiete kapitelen. Het meubilair in deze kamer is afkomstig uit de zaal van de ministerraad. Het naast de ministerskamer gelegen vertrek van de kamerbewaarder heeft een cassettenplafond, betimmering en dessus-de-porte met portret van koning Willem III. De kamer van de staatssecretaris bezit een cassettenplafond, betimmering en schouw, waarvan het schoorsteenstuk is verdwenen. Het voorportaal van de ministerskamer en de zaal van de ministerraad heeft boven de deuren een beschildering, voorstellend Justitia en twee wapenschilden. De zaal van de ministerraad, die het gehele middengedeelte van de vleugel aan de Pleinzijde beslaat, heeft een rijk cassettenplafond, betimmeringen, een erkeruitbouw met houten zuilen, waarvan de schatten versierd zijn met cannelures en de kapitelen de Corinthische orde vertonen, twee schoorsteenmantels van zwart en groen marmer met wit marmeren kapitelen en in de boezem in reliëf uitgevoerde borstbeelden. Deze stellen voor koning Willem III en koningin Emma, gebeeldhouwd door B.J.W.M. van Hove. Boven de deuren te weerszijden van de schoorsteenmantels dessus-de-portes en N. van der Waaij, E.S. Witkamp Jr. en H.J. Haverman, voorstellend allegorische onderwerpen. Voorts in deze zaal twee dressoirs met caryatiden naar ontwerp van C. Peters. Twee koperen lichtkronen, uit deze zaal afkomstig hangen thans in het achterste trappenhuis. Aan de westzijde van de binnenplaats bevindt zich de bibliotheek. Langs de wanden van deze ruim dertien meter lange zaal boven elkaar drie op smeedijzeren consoles rustende gaanderijen van ijzer met eveneens ijzeren balustraden. In een der hoeken een smeedijzeren wenteltrap met spil en a jour gegoten treden. De lichtkoepel bevat een glas in loodraam van de fa. Nicolas te Roermond. Op deze verdieping hebben aan het einde van de zuidelijke vleugel de kamers nr XIV, XV en XVI beschilderde houten plafonds uit de 17e eeuw, afkomstig uit het ter plaatse van het tegenwoordige gebouw gestaan hebbende vroegere ministerie van Justitie, het Huygenshuis en het Stadhoudelijk Kwartier op het Binnenhof. De gangen op de tweede verdieping hebben parketvloeren, met uitzondering van het gedeelte bij het oostelijke trappenhuis, waar marmer is toegepast. De gangen worden overdekt door balkenplafonds op gemetselde togen. Op de tweede verdieping bevindt zich boven de zaal van de ministerraad de zaal van de Hoge Raad van Adel met cassettenplafond, brede erker met houten zuilen, voorzien van composiete kapitelen en een rijk gesneden kastenwand met versierde pilasters en paneeldeuren, gedateerd 1881. Voorts twee schouwen, waarvan de noordelijke een spiegel in gesneden omlijsting

bezit en de zuidelijke boven de zwart marmeren mantel een gebeeldhouwd paneel vertoont, waarin de kwartierstaat van koning Willem III. Het hiernaast gelegen vertrek, boven de kamer van de minister, is de v.m. gratiekamer. Hier bestaat de aankleding uit een balkenplafond en een schouw, gedateerd 1880. Tegen de wanden pilasters met kapitelen en gebeeldhouwde koppen. De natuurstenen schouw heeft marmeren zuiltjes. De kamers op deze verdieping, aan het einde van de zuidelijke vleugel, hebben beschilderde balkenplafonds uit de 17e eeuw. In de oostelijke gang op de eerste verdieping, nabij de zaal van de ministerraad, twee in neorenaissancestijl gesneden banken, vroeger bestemd voor het wachtende publiek bij audiënties. Een derde bank, behorend tot dit stel, staat thans in de gang op de tweede verdieping. Voorts in deze laatste gang een bank uit de 17e eeuw. In de gang op de eerste verdieping een in ijzer en koper uitgevoerde kapstok uit de bouwtijd van het ministerie. Alle deuren in het gebouw bezitten nog de authentieke koperen sloten en handvatten.

Opmerking

De omschrijving die hierboven is opgenomen, kan nog steeds gelden voor de huidige situatie, ondanks wijzigingen zowel in gebruik als in indelingen die in de jaren '90 zijn aangebracht. Ook dient opgemerkt te worden dat de finale opmerking 'Alle deuren in het gebouw bezitten nog de authentieke koperen sloten en handvatten' te optimistisch is. Op heel wat plaatsen was het bestaande beslag reeds vervangen. In hoeverre het genoemde meubilair nog aanwezig is, zou nader onderzocht kunnen worden. Ook dergelijke onderdelen verdienen alle aandacht bij het beheer van gebouwen!

NB. bovengenoemde beschrijving is op enkele onderdelen qua spelling aangepast.

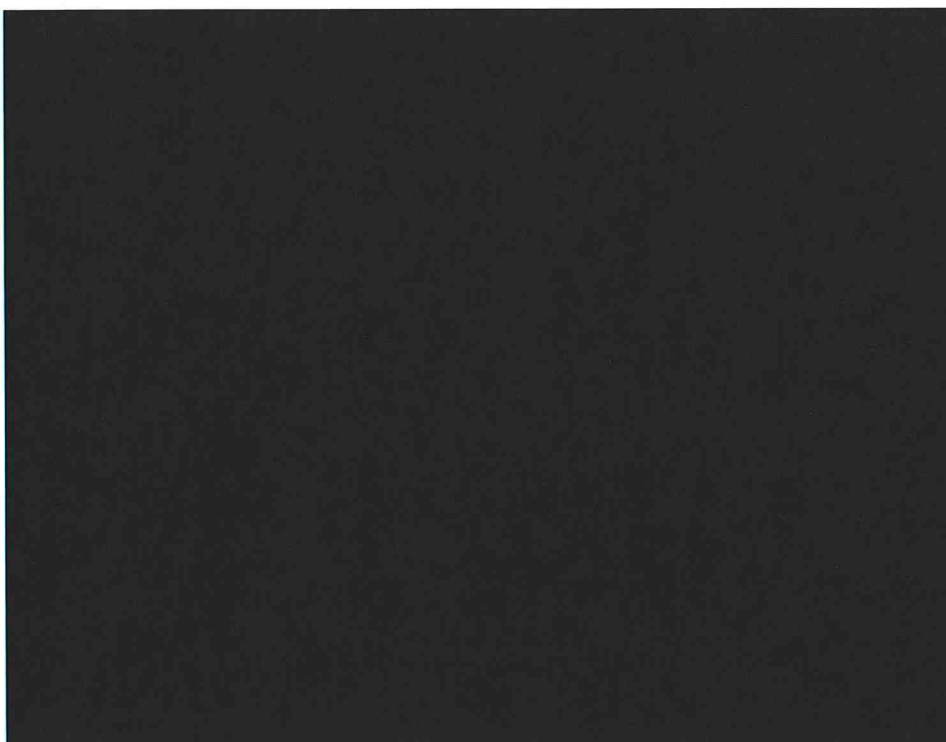

BESCHRIJVING VAN HET PAND

Inleiding en stedenbouwkundige context

Het vm. Departement van Justitie is gelegen aan de westzijde van het Plein in 's-Gravenhage, ter plaatse en vervanging van twee voornamen huizen, het Hôtel van Brunswijk (oorspronkelijk gebouwd 1631; gesloopt 1876) en het Huygenshuis (gebouwd 1634 – 1637; gesloopt 1876). Het pand is gelegen op de hoek van het Plein en de Lange Poten. Aan de westzijde grenst het voormalige Hotel Central, een bouwdeel dat ook tot het Tweede Kamercomplex behoort dat in de jaren '80 vrijwel onherstelbaar is gerenoveerd.

De algemene beschrijving van het pand is reeds bij de monumentenomschrijving uitgebreid aan de orde gekomen. Tevens zijn er in het verleden uitgebreide studies¹ gedaan die ook uitgebreide omschrijvingen kennen. Daarom wordt in het kader van dit onderzoek met name de situatie bij de hotspots beschreven.

¹ De Fabryck, *Demarcatierapport Binnenhofcomplex, Tweede Kamer der Staten-Generaal Gebouw J, Bouwgeschiedenis*, Den Haag 2013; Hennis, J.H., *Interimrapport Bouwhistorisch onderzoek vm. Ministerie van Justitie*, Rijksgebouwendienst, Den Haag 1986; Hennis, J.H., *Voormalig Ministerie van Justitie, waardevolle elementen in het interieur van het gebouw*, Rijksgebouwendienst, Den Haag 1986; Roosmalen M., Van Bommel B., Hennig J., Greil M., *Monumenten Objectvisie Binnenhof*, Rijksvastgoedbedrijf, Den Haag 2014

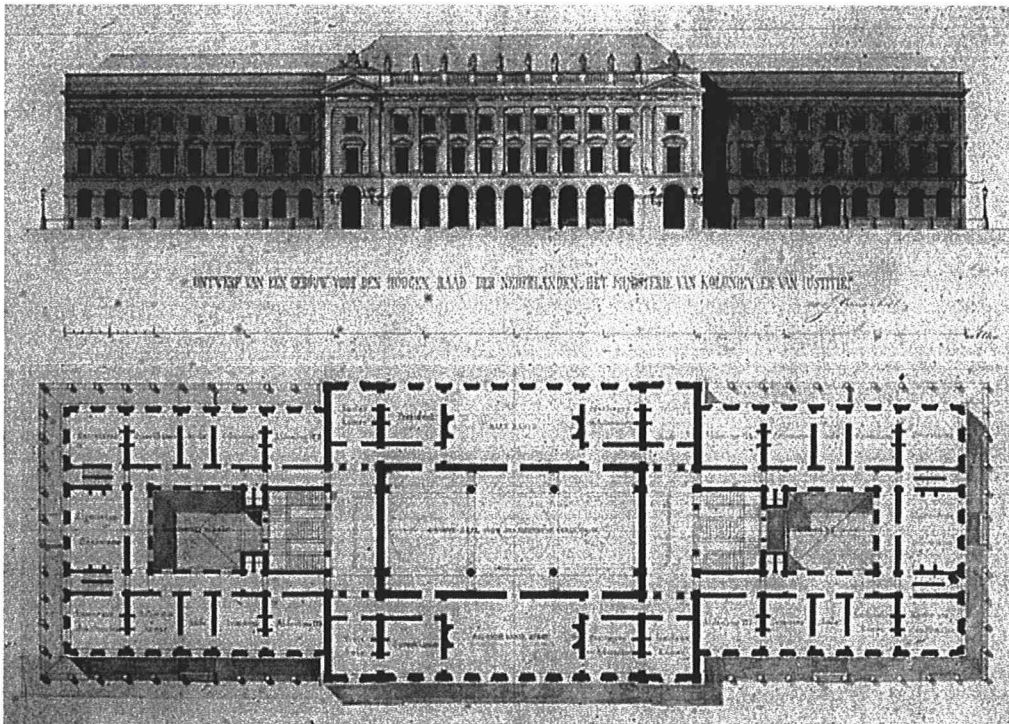
SAMENVATTING BOUWGESCHIEDENIS

Inleiding

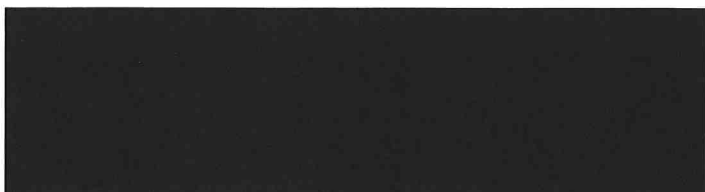
De bouwggeschiedenis van het Departement van Justitie is zeer uitgebreid aan de orde gekomen in het rapport van De Fabryck. Na een uitgebreide inleiding op de locatie, het ontstaan van het Plein, de bouw van het Huygenshuis (p.27 – 32), komen de plannen voor de gebouwen voor de Hoge Raad en de ministeries van Koloniën en Justitie aan de orde (p.33 – 44). De gang van zaken die leidde tot de bouw van het huidige Departement van Justitie en de latere verbouwingen worden hierna in het kort samengevat.

Voorgeschiedenis

Het Departement van Justitie is gerealiseerd ter vervanging - en ter plaatse - van het 'Hôtel van Brunswijk' en het Huygenshuis. Het 'Hôtel van Brunswijk' was reeds vanaf 1815 (hoofdgebouw) en 1822 (noordvleugel) in gebruik genomen door het Ministerie van Justitie. Het Huygenshuis was sinds 1822 in eigendom van de Staat en huisvestte tot zijn vertrek naar zijn nieuwe onderkomen in 1861 het Ministerie van Waterstaat, Nationale Nijverheid en Koloniën (hierna te noemen: Ministerie van Koloniën).

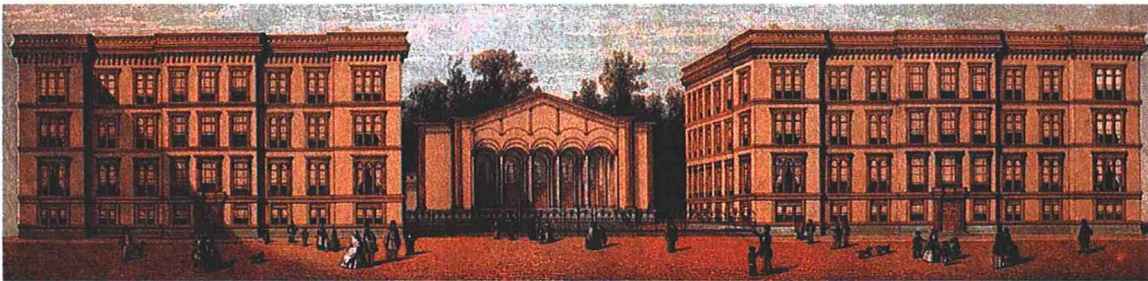

Ontwerp van J. Craner voor de Hoge Raad en de ministeries van Justitie en Koloniën, 1848 (Fabryck, p.36)

Al in 1848 maakte rijksbouwkundige Johannes Craner (1805 – 1880) een groots ontwerp dat de gehele westzijde van het Plein zou innemen en dat plaats zou moeten bieden aan de Hoge Raad en de tweebovengenoemde ministeries. Dit plan werd niet gerealiseerd.

Willem Nicolaas Rose (1801 – 1877), van 1858 – 1867 rijksbouwmeester bij de Dienst Landsgebouwen in de Residentie, maakte in 1858 een plan voor drie losse gebouwen op dezelfde locatie. Hier van werden het Ministerie van Koloniën en het gebouw voor de Hoge Raad (sterk verbouwd in 1935 – 1939) en gesloopt in 1990) in 1859 – 1862 gerealiseerd.

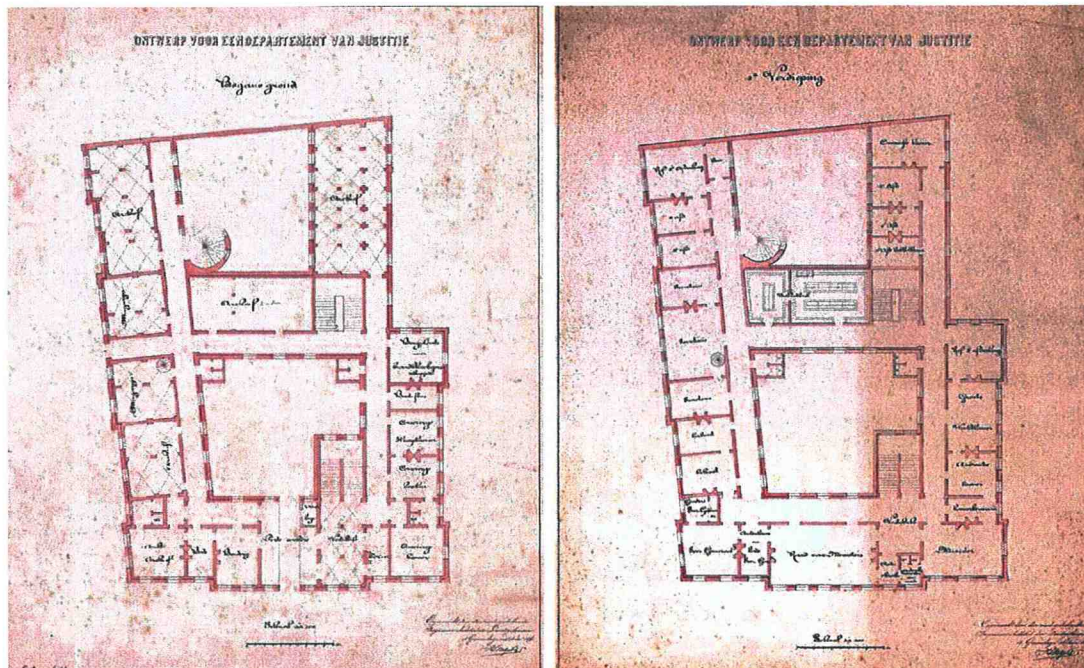

Gewijzigd ontwerp van W.N. Rose voor de Hoge Raad en de ministeries van Justitie en Koloniën, 1858 (Fabryck, p.36). De Hoge Raad en Koloniën (midden en rechts) zijn gerealiseerd.

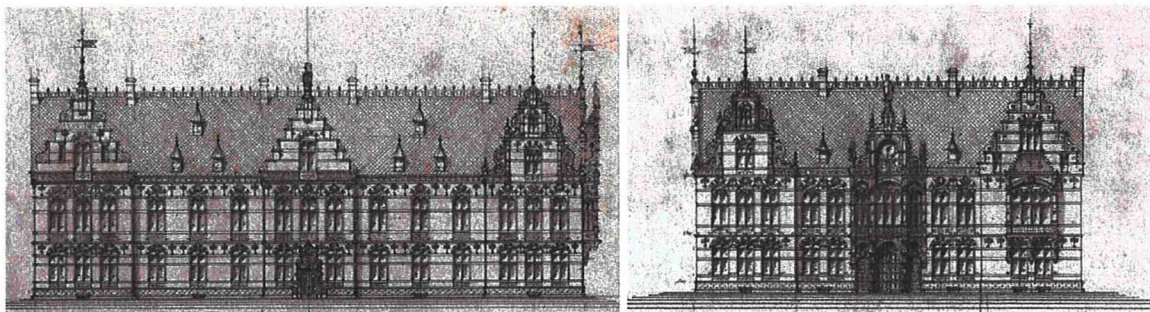
Beide gebouwen werden sterk afwijkend van de eerste ontwerpen uitgevoerd en zijn steeds mikpunt van vele discussies geweest. Zo erg zelfs dat plannen voor de plattegrond van het departement van Justitie van de hand van rijksbouwkundige Jacobus Singels (ontwerp en opzet van de plattegronden) en Hugo P. Vogel (architectonische vormgeving) van 1875 werden overruled door het College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Zij lieten in 1876 een plan (Plan A) opstellen dat uitging van de bouw van één groot gebouw dat het gebouw van de Hoge Raad aan het zicht zou onttrekken en waarvoor Koloniën zelfs gesloopt zou moeten worden. Er was ook een plan B – eveneens uit 1876 – dat zich beperkte tot de locatie van het huidige Departement van Justitie. Singels werkte de plattegrond weer uit en Vogel gevels. In oktober 1876 werkte Singels de plattegrond uit

Toen architect H. Vogel naast deze plattegronden ook nog twee schetsjes van de hand van rijksbouwkundige bij het Ministerie van Financiën C.H. Peters ter inspiratie van jhr.mr. Victor E.M. de Stuers (1843 – 1916), chef van de in 1875 opgerichte afdeling Kunsten en Wetenschappen van Binnenlandse Zaken, kreeg aangeboden in een stijl die mijlenver van zijn idioom af lag, bedankte hij voor de eer opnieuw een aangepast ontwerp te leveren.

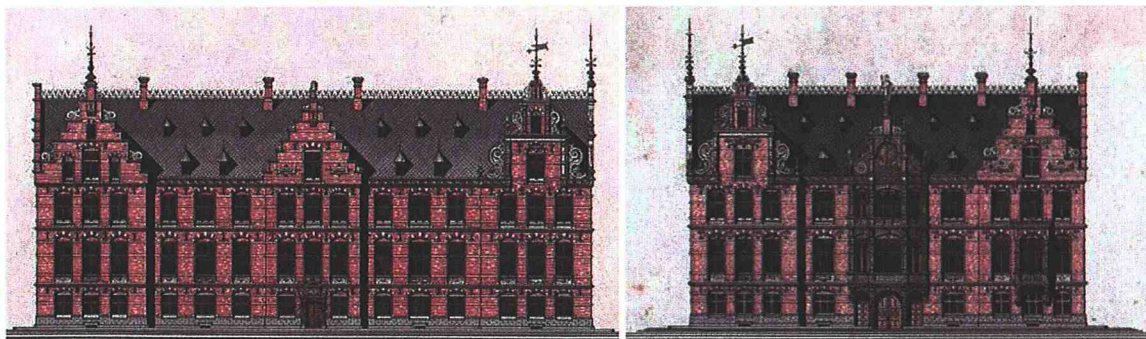

Ontwerp voor het Departement van Justitie van J. Singels, oktober 1876. Deze plattegronden komen in grote lijnen overeen met de plattegronden in het bestek van C.H. Peters (Fabryck, p. 44).

De schetsjes die architect H. Vogel via V. de Stuers voorgelegd kreeg ter inspiratie voor de uitwerking van de architectuur op basis van de plattegronden van J. Singels. Tekeningen van C.H. Peters uit 1876 (Fabryck, p.45).

De meer uitgewerkte variant van voorgaande schetsen, enige maanden later. De uiteindelijke uitwerking van de gevels verschilt aanzienlijk van deze schetsen. (Fabryck, p.45).

Fase 1, Bouw (1876 – 1883)

Nadat Vogel voor de eer bedankt had, werd Cornelis H. Peters (1847 – 1932) door Binnenlandse Zaken aangesteld als adviseur (en architect) bij het project. 1 januari 1878 werd hij aangesteld als rijksbouwkundige bij de Dienst Landsgebouwen en kon hij de verdere uitwerking van de plannen voor zijn rekening nemen. Omdat het Ministerie van Justitie haast had, werden de funderingen reeds aanbesteed, voordat de plannen van de opstanden (gevels en doorsneden) gereed waren. De aanbestedingen vonden plaats: voor de fundering van het oostelijke deel in november 1876, voor de opgaande bouwmassa in maart 1877, en van het westelijk deel resp. het interieur in 1879.

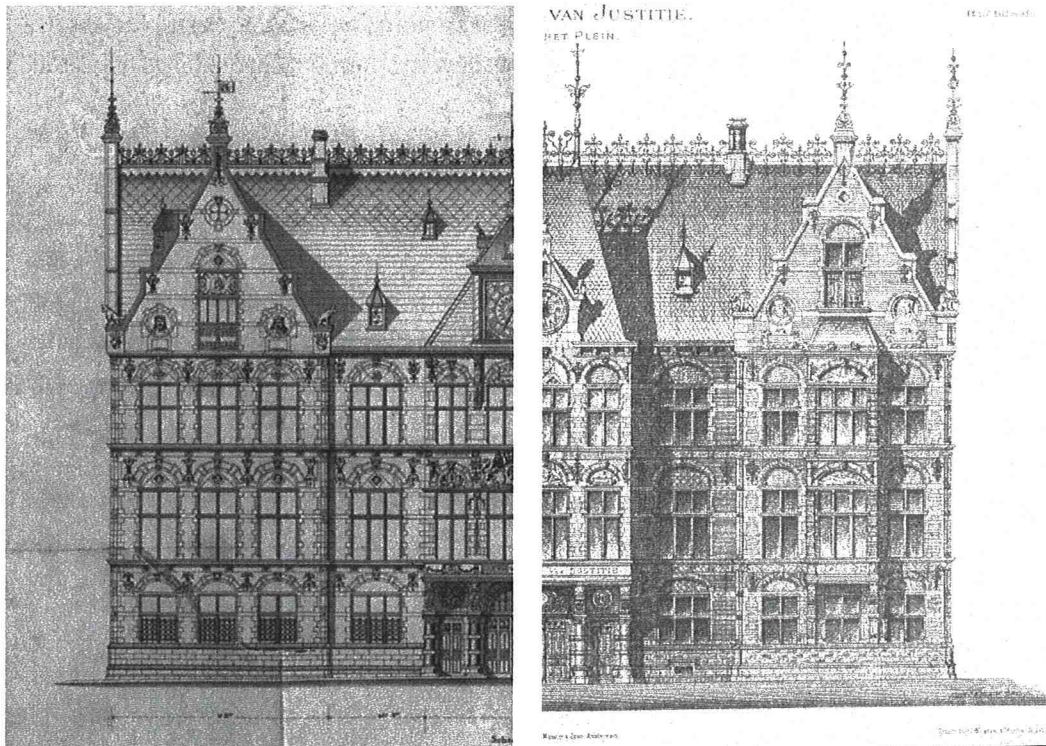
Het verschil tussen de uiteindelijke ontwerpen en de eigenhandige schetsjes waarvan hierboven sprake was, is nogal groot. De ontwerpschetsjes spreken een maniëristische architectuurtaal gebaseerd op de eerste kwart van de 17^e eeuw. Dit betreft dan met name de voorgevel en de geveltoppen aan de Lange Poten. De tweede versie is iets evenwichtiger en het gebouw is tevens een verdieping hoger. De uiteindelijke ontwerpen zijn duidelijk beïnvloed door de architectuur van P.J.H. Cuypers.² Vooral de verwantschap met het Rijksmuseum en het Centraal Station is groot.³ Wel dient te worden opgemerkt dat beide gebouwen in 1877 nog niet gereed waren. Peters zal onder de invloed van Cuypers geraakt zijn toen hij op het bureau werkzaam was, en door de sterke verbintenis tussen Cuypers en De Stuers, wiens ingrijpen de directe aanleiding was voor het inschakelen van Peters.⁴

² Vergelijk de architectuur van Cuypers in *P.J.H. Cuypers (1827 – 1921) Het complete werk*, onder red. van H. Berens, Rotterdam 2007; oa. p. 186 – 193 (Rijksmuseum) en p.244 – 249 (Centraal Station). Zie ook A.J.C. van Leeuwen, *Pierre Cuypers, architect 1827 – 1921*, Zwolle/Amersfoort/Zeist 2007. Zie p. 153 met het ontwerp van het Rijksmuseum in de Oudhollandsche stijl van Vredeman de Vries.

³ Vergelijk ook *De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, onder red. van Corjan van der Peet en Guido Steenmeijer (Rotterdam 1995) p.203.

⁴ In *De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, onder red. van Corjan van der Peet en Guido Steenmeijer (Rotterdam 1995) staat op p.277 een

Vergelijking tussen de Bestektekening uit 1877 en de revisietekening zoals in 1883 afgebeeld in het Bouwkundig Tijdschrift (3) 1883 (zonder paginanummer). Met name de entreepartij en de bovenliggende, sterk risalerende gevel verschillen. Let op de verschillende beëindiging van deze middenpartij.

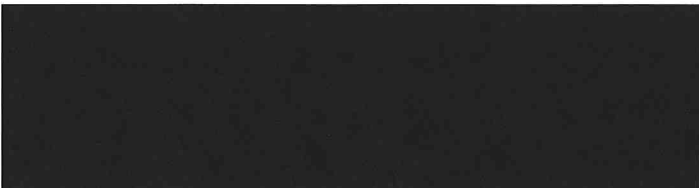
Er zijn duidelijke detailverschillen – uitwerkingen van detailleringen, maar ook natuursteentoepassingen zoals neggeblokken en speklagen - aan te wijzen tussen de bestektekeningen en de uiteindelijke uitgevoerde ontwerpen, zoals deze weergegeven zijn op de revisietekeningen die zijn afgebeeld in het Bouwkundig Tijdschrift.⁵

Fase 2, 1890 - 1935

In deze periode zijn enige ondergeschikte wijzigingen aan het pand uitgevoerd. In 1890 werd op zolder een tekenkamer ingericht voor de rijksbouwkundige voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen. In 1931 werden hier nog enige vertrekken bijgevoegd, die rond 1950 weer verdwenen waren. De eerste echte verbouwing hield samen met het wijzigen van de verwarming van hete lucht naar

citaat van Peters die aangeeft dat 'beter dan uit menig ander klein werk [...] de invloed van Cuypers en van de Stuers, de invloed der rationeele richting [sprak]'. Hier noemt men overigens ook als inspiratiebron het Haagse Stadhuis en het Maarten van Rossumhuis in Zaltbommel.

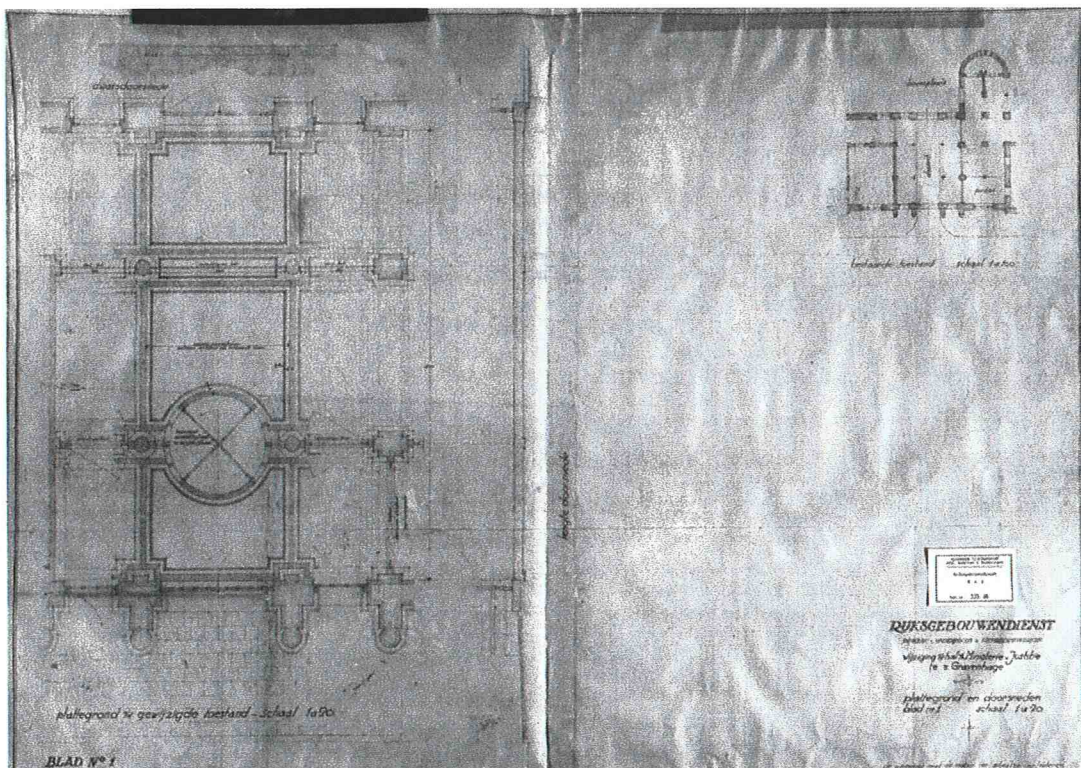
⁵ Bouwkundig Tijdschrift (3) 1883, 3e deel (zonder paginanummers).

heet water. Daarbij werden de vier kolengestookte ketels vervangen door één olie gestookte ketel. Ook wordt er op de westelijke binnenplaats in 1911 een gebouwtje voor de laagspanningsinstallatie gerealiseerd.

Fase 3, 1936 - 1960

Uit 1936 – 1959 dateren revisietekeningen. Aan de tekeningen is goed te zien dat de tekeningen van 1939 tot 1959 gebruikt zijn (sporen van het raderen). De directe aanleiding voor het maken van de tekeningen zal gelegen hebben in de wijzigingen in de afgelopen jaren, maar ook in de wens nog het één en ander te veranderen. Eén van die zaken was het laten vervallen van de porte-cochère, welke wens reeds in 1938 was geuit. Het zou duren tot 1949 totdat deze wijziging uitgevoerd werd. De gasfalteerde rijbaan verdween en de terrazzovloer werd als bestaand aangeheeld. Tussen de eerste kolommenrij binnen werd een pui aangebracht met doordraaiende deuren naast een tourniquet. Van deze ingreep geeft De Fabryck geen afbeelding weer, dus van de vormgeving valt weinig te zeggen.

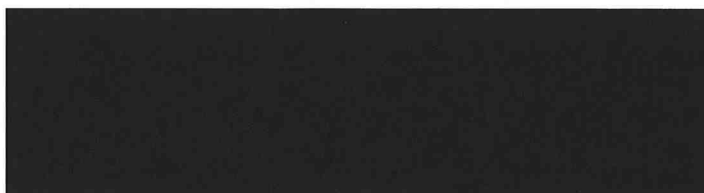
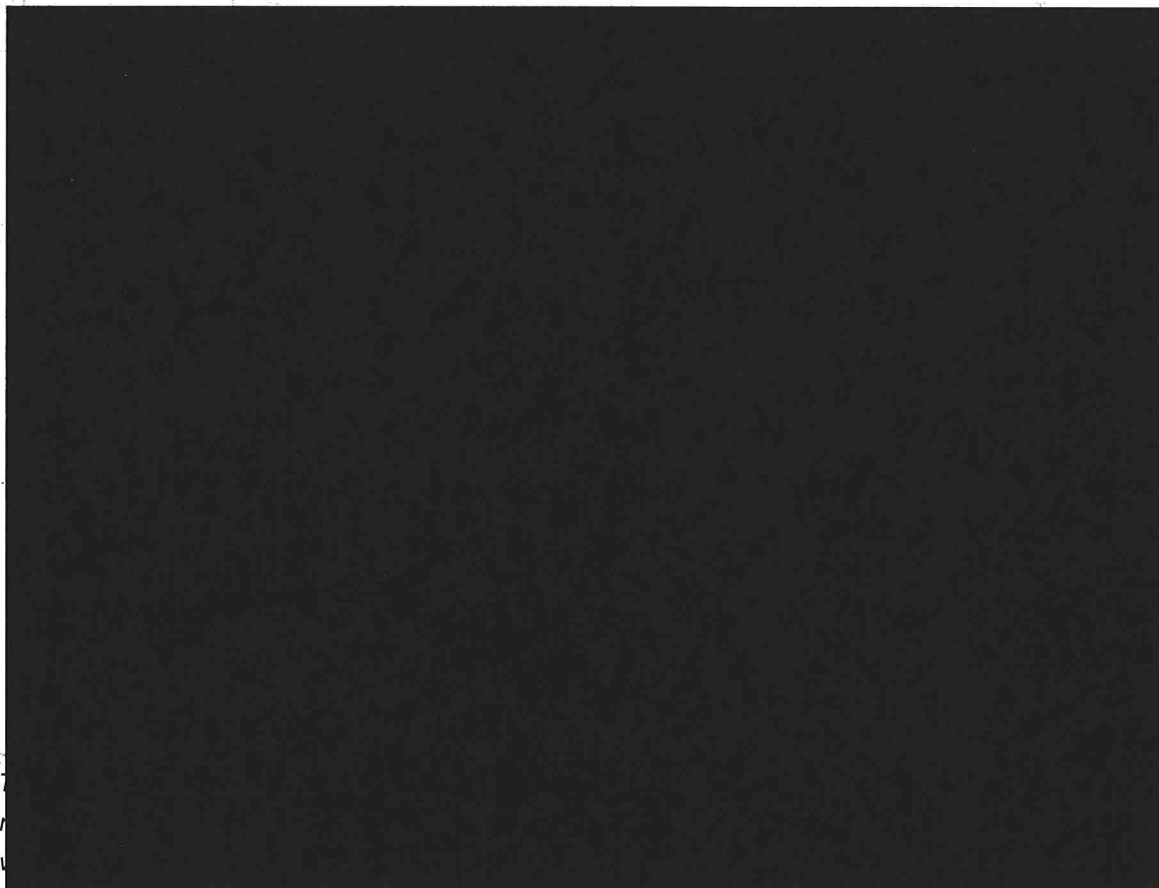
Tekening uit 1949 met daarop aangegeven de bestaande situatie (rechtsboven) en de te maken situatie. Te zien zijn een tourniquet met aan weerszijden twee doordraaiende deuren. Het duidelijk getekend vloerveld representeert de aanheling als bestaand die gepland was (De Fabryck, p. 69)

Vanaf 1949 werden de (onderste) kapverdiepingen successievelijk ingedeeld met gangen en kamers. De toiletgroepen werden in 1958 - 1959 gemoderniseerd. In 1960 werd de lift in de zuidvleugel gerealiseerd. In de gangen op de begane grond en eerste verdieping werd de imitatie natuursteenbeschildering verwijderd, terwijl ook de tegellambrisering van de eerste verdieping verdween. Ook verwisselde de ministerraad de ministerskamer in Justitie in deze periode (halverwege de jaren '50) voor de Trêvesaal.

Fase 4, 1961 - 1988

In de jaren '60 en '70 gingen de interne verbouwingen door, veelal als gevolg van gewijzigd gebruik. Ook verdween de authentieke afwerking door het gehele gebouw onder nieuwe – en lichtere – verflagen. Daarbij zullen ook bespanningen verdwenen zijn. In 1975 werden schoon metselwerk gewelven overgesausd. Uit 1982 dateren tekeningen van de Rijksgebouwendienst met daarop de indeling op dat moment.

Fase 5, 1988 – 1996, architect Pi de Bruijn⁶

Deze bouwcampagne mag de grootste in de geschiedenis van het Tweede Kamercomplex genoemd worden. De nieuwbouw naast het Departement van Justitie komt in een ander rapport aan de orde. Het Departement van Justitie werd geheel gerenoveerd en verbouwd. Er zijn diverse doorbraken gemaakt om Justitie te koppelen aan de nieuw gebouwde Statenpassage. Ook zijn er vele werkzaamheden aan installaties uitgevoerd – samen met de nodige bouwkundige herstellen die daarvan meestal het gevolg zijn. Ook zijn toiletgroepen vernieuwd en zijn er op diverse plaatsen nieuwe indelingen gemaakt, met name ook op de begane grond en de kapverdiepingen. Vaak zijn de scheidingswanden aangebracht ter vervanging van andere, niet originele scheidingswanden die tijdens de voorgaande bouwfasen tot stand gekomen waren. Ook in het oorspronkelijke entreegebied werden nieuwe scheidingswanden geplaatst.

⁶ <https://cie.nl/page/962/tweede-kamer-der-staten-generaal?lang=nl>. Op de site van de Architecten Cie wordt voor de (uitvoering van de?) renovatie 1992 – 1996 aangegeven en voor de nieuwbouw 1988 – 1991.

De tourniquet die bij Fase 3 aan de orde kwam was echter reeds eerder verwijderd. Ook werden er in de verkeersruimten diverse brandwerende puien aangebracht. Deze zijn alle in staal en glas uitgevoerd.

Ook na afronding van de werkzaamheden zijn er nog wijzigingen uitgevoerd. Veelal hielden deze samen met beveiligingsmaatregelen. Ook vanwege de veiligheid is inmiddels de Statenpassage geen openbaar gebied meer.

BIOGRAFISCHE SCHETS VAN C.H. PETERS

Onderstaande biografische schets is geheel ontleend aan: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/petersch>. De schets is van de hand van Han Timmer.

Peters, Cornelis Hendrik, architect (Groningen 1-1-1847 - 's-Gravenhage 19-12-1932). Zoon van Charles Peters, employé, later directeur van de Bank van Lening, en Johanna Bernardina Blaauw. Gehuwd op 14-10-1869 met Anna Helena Knoop (1843-1916). Uit dit huwelijk werden 1 zoon en 2 dochters geboren.

Cornelis Peters, enig kind in een Nederlands-hervormd gezin, groeide op aan de voet van de Martinitoren in Groningen. Voorbestemd om predikant te worden, bezocht hij het Stedelijk Gymnasium, een opleiding die hij echter niet afmaakte. In de zomer van 1863 vertrok hij op zestienjarige leeftijd naar Sneek om daar in de leer te gaan bij de architect, tevens directeur van de plaatselijke gasfabriek, A. Breunissen Troost. Bij hem leerde Peters, zoals in die tijd gebruikelijk, de verschillende aspecten van het vak - timmeren, metselen, optreden als opzichter - in de praktijk. Zijn al vroeg aanwezige belangstelling voor middeleeuwse bouwkunst uitte zich in deze periode in het inventariseren en beschrijven van vele middeleeuwse kerkjes en andere bouwwerken in Groningen en Friesland, waarvoor hij per stoom- of paardentram, met de fiets of te voet beide provincies doortrok.

Door bemiddeling van Breunissen Troost kreeg Peters in mei 1867 de gelegenheid zijn opleiding te vervolgen op het bureau van de bekende architect P.J.H. Cuypers in Amsterdam. Daar bleek dat hij nog veel te leren had. Peters was er bovendien de enige protestant tussen allemaal katholieken: 'Het bureau, kwam aan de koffij-tafel binnen, én, jong als ik was, en Catholisch als alles om mij heen was, had ik altijd veel te vragen en stond dra de bibliotheek in huis vóór mij open' (Van de Schoor I, 349). Hij maakte zo kennis met het werk van de invloedrijke Franse architectuurtheoreticus E.E. Viollet-le-Duc, die, evenals Cuypers, een op de constructieve principes van de gotiek gebaseerde rationele bouwstijl voorstond. Deze Amsterdamse periode zou het begin vormen van een levenslange band met Cuypers.

Al in november 1867 ging Peters terug naar Friesland, ditmaal in dienst van Cuypers als hoofdopzichter bij de bouw van de rooms-katholieke St. Vituskerk in Blauwhuis. In 1869 solliciteerde hij naar de functie van directeur van de gasfabriek in Bolsward en werd hij, op voorspraak van zijn oude leermeester Breunissen Troost, aangenomen. Tegelijkertijd vestigde Peters zich in dit Friese stadje als particulier architect, overigens zonder grote opdrachten te krijgen. In 1870 werd hij hoofdopzichter bij de bouw van Cuypers' St. Martinuskerk in Sneek. Zijn vaste betrekking stelde hem evenwel in staat een gezin te stichten. Hij trouwde met de doopsgezinde Leentje Knoop - een verre verwante

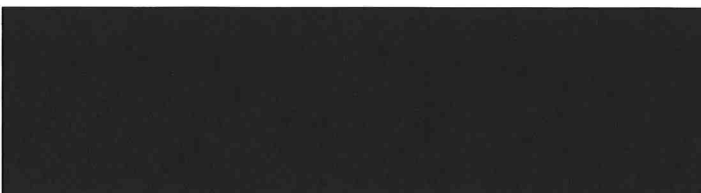

van hem -, die hij had leren kennen tijdens zijn verblijf in Amsterdam. Tussen 1870 en 1882 zouden zij drie kinderen krijgen.

Peters bleef in contact met Cuypers, en in de zomer van 1873 werd hij bureauchef op het atelier Cuypers & Stoltzenberg, waartoe hij naar Roermond verhuisde. Hier werd vrijwel alles vervaardigd - meubilair, beelden, gebrandschilderd glas etc. - wat nodig was voor de inrichting van de door Cuypers ontworpen kerken. Waarschijnlijk in verband met de werkomstandigheden - hij had vooral veel last van het overal aanwezige stof - zocht Peters na anderhalf jaar toch ander werk. Via familie-relaties trad hij in maart 1875 in dienst bij de Maastrichtse behangselfabrikant Zeller&Co., maar vertrok daar door de slechte werksfeer al weer binnen enkele maanden. Peters restte op dat moment weinig meer dan op zijn spaargeld te teren. Wel publiceerde hij zijn eerste bouwhistorische boek *Overzicht der boerenplaatsenbouw in Nederland (1875)* en bracht hij gestaag een prenten- en boekenverzameling bijeen over historische monumenten in Nederland. Zijn blijmoedige karakter hield hem in die periode op de been. Later zou Peters over zichzelf zeggen het altijd als een voordeel te hebben gezien dat hij 'een Grönninger' was, 'die een kop hebben harder dan het flint van den Hondsrug, die doorzetten tegen alle verzet in; die zuinig en spaarzaam zijn, nuchter en zekere zelfbewustheid bezitten' (De Nieuwe Courant).

Opnieuw bleek Cuypers van grote betekenis voor Peters' loopbaan. Op diens instigatie en op die van Victor de Stuers, de invloedrijke secretaris van het College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst, werd de functie in het leven geroepen van Rijksbouwkundige voor de Gebouwen van Financiën. Hoewel hij op dat moment nog geen enkel zelfstandig ontworpen en uitgevoerd gebouw op zijn naam had staan, werd Peters op 1 april 1876 als zodanig aangesteld. Hij verhuisde toen met zijn gezin van Zuid-Limburg naar Den Haag. Deze benoeming was bedoeld om de positie van Cuypers en De Stuers, bondgenoten in een architectonische richtingenstrijd, te verstevigen. Beiden propageerden een nationale bouwstijl die was gebaseerd op de 16de-eeuwse bouwkunst, met een mengeling van neogotische en neorenaissance-elementen; een bouwstijl ook van vóór de Reformatie. Dat Peters protestants was, kon daarbij worden gebruikt als argument tegen de beschuldigingen dat de overheidsbouw een volledig ultramontaanse aangelegenheid was.

De verheven titel van Rijksbouwkundige voor de Gebouwen van Financiën was allerminst in overeenstemming met de omstandigheden waaronder Peters zijn werkzaamheden diende te verrichten. In het begin moest hij het op het departement namelijk doen met een bodekamertje, naar eigen zeggen 'een vertrek van 2½ bij 3 meter, met een tafel van 75 bij 100, twee stoelen en een potkacheltje. Voilà le bureau!' (Het Vaderland (1927)). Een assistent had hij aanvankelijk niet, maar na enige tijd werd een geschikte scholier gevonden voor allerlei werk op het bureau, 'en zoo had de bouwmeester van het Rijk dan een hulp... na schooltijd' (Ibidem).

Peters' primaire taak was het ontwerpen van post- en telegraafkantoren, waaraan een grote behoefte bestond sinds de invoering van de Postwet van 1870. Aangezien dit werk te veel werd voor één bureau, kwam het in 1884 tot een splitsing van de Dienst Landsgebouwen in een noordelijk en zuidelijk district. Peters kreeg daarbij het noorden toegewezen. In het laatste kwart van de 19de eeuw zou Peters' bureau een veertigtal postkantoren neerzetten, onder andere in Arnhem (1888), Edam (1888), Harlingen (1895) en Oude Pekela (1898). Het Amsterdamse hoofdpstkantoor aan de Nieuwezijds Voorburgwal (1895-1899) was in dit opzicht Peters' grootste en - door de excentrieke torens - meest omstreden ontwerp. Zo was het open lokettenfront in de grote hal een noviteit voor Nederland.

Peters' eerste jaren als Rijksbouwkundige werden echter volledig bepaald door de bouw van het nieuwe ministerie van Justitie aan de noordzijde van het Plein in Den Haag (1876-1883). Hij kreeg deze opdracht, die officieel niet onder zijn competentie viel, mede door toedoen van De Stuers. Het departementsgebouw - stilistisch sterk verwant aan het door Cuypers ontworpen Rijksmuseum in Amsterdam - werd een van de zuiverste voorbeelden van de nieuwe nationale bouwstijl voor overheidsgebouwen en tegelijkertijd Peters' visitekaartje.

In 1878 werd Peters, na een herstructurering van enkele ministeries, benoemd tot Rijksbouwkundige voor de Landsgebouwen bij het ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Dit betekende een belangrijke stap voorwaarts in zijn carrière. Hij kreeg nu zijn eigen bouwkundig bureau met eigen assistenten. Peters werd betrokken bij de restauratie van de gevel van de Ridderzaal, waarvoor hij de twee nieuwe torenspitsen ontwierp (1878-1883) en bij de restauratie en verbouwing van het Stadhoudersplein aan het Binnenhof (1880). In dezelfde periode bouwde Peters voor zichzelf een nieuw woonhuis in de Surinamestraat 42 (1880-1883): 'een klein museum en prentenkabinet daarbij' (Brugmans).

In het oeuvre van Peters - sinds 1884 officieel Rijksbouwmeester - deed zich in deze tijd een stijlverandering voor. Hij liet zich steeds meer inspireren door de 13^e-eeuwse Groningse romano-gotiek, die hij op zijn omzwervingen door de provincie goed had leren kennen en waarover hij ook geregeld publiceerde. In zijn herwaardering van de baksteen als constructief element ging hij hierbij verder dan zijn leermeester Cuypers. Peters' gebruik van rode baksteen doorschoten met natuurstenen speklagen, segmentbogen boven kruisvensters, spitsboogfriezen en klimmende blindvensters, dit alles verpakt in een schilderachtig silhouet, leidde tot de term 'postkantorengotiek'. Het gebouw dat hij ontwierp voor de stad Groningen, is daarvan een typerend voorbeeld.

Incidenteel werkte Peters ook voor andere opdrachtgevers dan zijn eigen departement. In Nijmegen bouwde hij bijvoorbeeld het station voor de Staatsspoorwegen (1890-1893). Dit in de Tweede Wereldoorlog verwoeste gebouw had een voor Peters typische gevel en een ruime hal met rijke aankleding. Tussen 1894 en 1907 was hij betrokken bij de langdurige en grootscheepse restauratie en

verbouwing van het Binnenhof en de Ridderzaal, in het kader waarvan hij veel historisch onderzoek verrichtte. Een unicum in Peters' oeuvre is het door hem als particulier architect ontworpen neorenaissancistische raadhuis van Winschoten, met een karakteristieke toren (1895-1896).

Tot de grote opdrachten die Peters uitvoerde, behoorde ook de uitbreiding van het complex van de Rijksveeartsenijschool in Utrecht (1903-1916), waarvoor hij een aantal gebouwen ontwierp in zijn bekende, maar toentertijd al gedateerde stijl. Na de nieuwbouw van de Koninklijke Stallen op Het Loo in Apeldoorn voor zijn rekening te hebben genomen (1904-1909) was Peters ook verantwoordelijk voor de restauratie van het paleis zelf (1910-1914). Hij verhoogde het middendeel van paleis Het Loo en pleisterde de voorgevel geheel wit, een indertijd al omstreden aanpak. Intussen bleven er overal door hem ontworpen postkantoren verrijzen, zoals die in Veendam (1901), Kampen (1901), Rhenen (1905), Winschoten (1906), Deventer (1907), Groningen (1907), Zuidhorn (1908), Zwolle (1908), Emmen (1910), Baarn (1912) en Zevenaar (1915).

Na in 1915 te zijn gepensioneerd en reeds het jaar daarop weduwnaar te zijn geworden bleef Peters zich wijden aan de geschiedschrijving van zijn geboorteprovincie. In 1921 verscheen het rijk geïllustreerde Oud-Groningen. Stad en Lande, dat een standaardwerk zou worden. 'Hij heeft ontdekt een eigen in Groningen gewortelde kunst, heeft Groningen uit den dommel gewekt, heeft zoo bezieland gewerkt, dat het reeds een bescherming voor een bouwkundig monument is als er van gezegd wordt: het staat in het boek van Peters', aldus J.A. Mulock Houwer, de oud-directeur van Publieke Werken in Groningen (De Nieuwe Courant). Behalve in geschrifte hield Peters zich ook in de praktijk met het kunsthistorisch erfgoed van zijn geboorteprovincie bezig. Zo was hij betrokken bij de restauratie van enkele Groningse kerken.

Peters keerde niet naar Groningen terug, maar bleef in Den Haag wonen. Daar was hij een bekende persoonlijkheid: 'rechttop, stevig, de parapluie in de rechterhand, een groote teekenportefeuille onder den linkerarm, de lange witte baard golvend op de manteljas' (Het Vaderland (1932)). Tot op hoge leeftijd bleef hij actief. Zo hield hij als lid van de Haagse kunstenaarsvereniging 'Pulchri Studio' geregeld voordrachten over de meest uiteenlopende onderwerpen. In 1932 overleed de man die in bijna veertig jaar zo'n honderdwtintig postkantoren bouwde en daarmee - zonder bij een breed publiek bekend te zijn - één van de meest gezichtsbepalende architecten van Nederland mag worden genoemd.

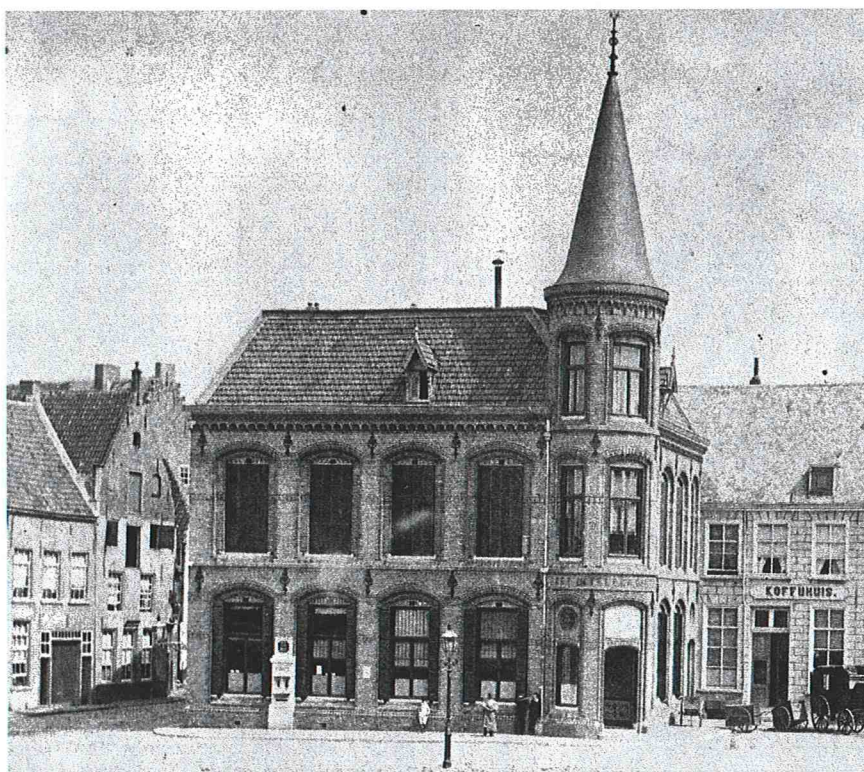
A: Archief-C.H. Peters (i.h.b. prentencollectie van historische monumenten) in het Nederlands Architectuurinstituut te Rotterdam.

P: In de onder L genoemde publicatie van Van de Schoor: overzicht van publicaties van C.H. Peters (I, 476-477) en een oeuvrelijst met archiefverwijzingen (II, 510-675).

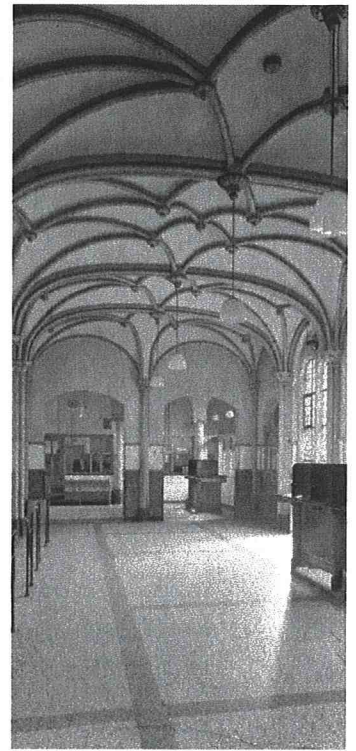
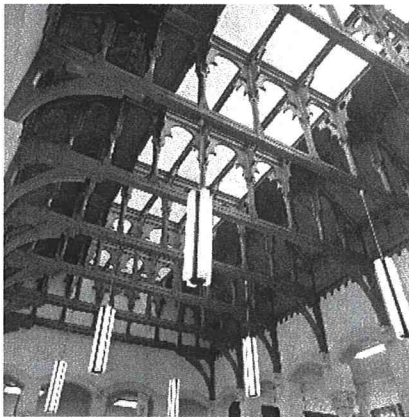
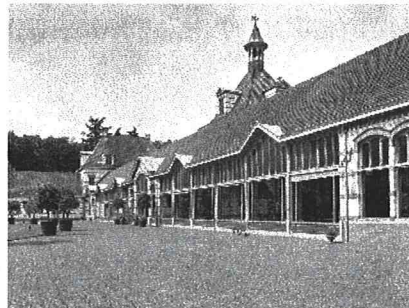
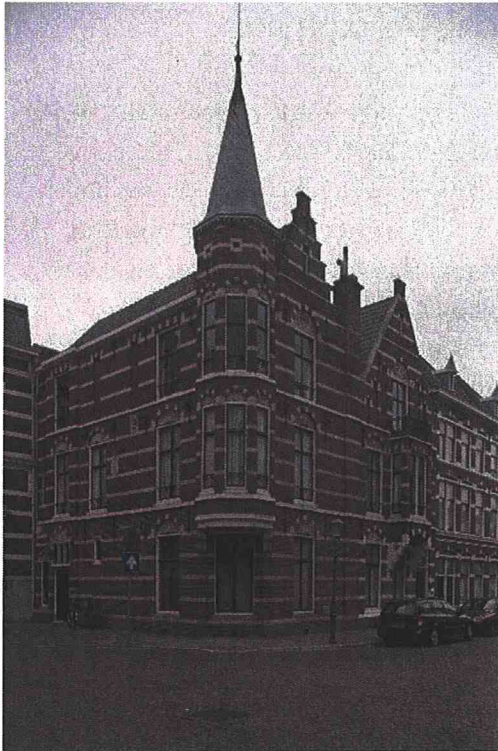
L: Behalve necrologieën o.a. in Het Vaderland, 19-12-1932 (av.), door H. Brugmans, in Bouwkundig Weekblad Architectura 54 (1933) 53-54; 'Huldiging oud-Rijksbouwmeester C.H. Peters', in De Nieuwe Courant, 5-1-1927 (ocht.); 'Uit het leven van een Rijksbouwmeester', in Het Vaderland, 5-1-1927 (av.); P.T.E.E. Rosenberg, 'Peters, een gewetensvol historicist', in De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers. Onder red. van Corjan van der Peet en Guido Steenmeijer (Rotterdam 1995) 267-299; Auke van der Woud, Waarheid en karakter. Het debat over de bouwkunst, 1840-1900 (Rotterdam 1997); Henk van de Schoor, Bedrijfspanen van post, telegrafie en telefonie in Nederland, 1850-1915. Een typologisch onderzoek (3 dln.; [Leiden] 1999).

I: Jaarboek Die Haghe 1933 ('s-Gravenhage 1933) t/o p. 1.

Eén van Peters eerste werken na het Departement van Justitie: het vm. postkantoor van Breda uit 1880. Beeldbank RCE nr. 20360894.

Een aantal werken van Peters, zoals zijn eigen huis in Den Haag (1880), de stallen van 't Loo (1908), hoofdpostkantoor Leeuwarden (1902), hoofdpostkantoor Arnhem (1888), hoofdpostkantoor Amsterdam (1895-'98) en weer hoofdpostkantoor Arnhem (1888). Foto's Beeldbank RCE muv. eigen huis in Den Haag (Beeldbank Den Haag).

PLAATSING VAN HET GEBOUW IN DE KUNSTHISTORISCHE CONTEXT

Voordat Peters Rijksbouwkundige voor de Landsgebouwen bij het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid werd, had hij geen zelfstandig ontworpen gebouwen op zijn naam staan. Het eerste werk waarmee hij meteen zijn naam kon vestigen, was het Departement van Justitie. Er was nog geen sprake van de voor Peter zo kenmerkende, latere stijl die gebaseerd is op de (laat)gotische, Groningse architectuur. Bij beschouwing van de eigen ontwerpen van Peters van tijdens en vlak na ontwerp en bouw van het Departement van Justitie, dan valt op dat de andere architectuur soberder is en duidelijk meer aansluit bij de gangbare architectuur die neorenaissance en classicistische trekken heeft. Vergelijk bijvoorbeeld zijn eigen huis aan de Surinamestraat 42 te 's-Gravenhage (1880), het belastingkantoor in Groningen (1883), waarbij de laatste door al meer vooruitwijst naar de postkantoren door het gebruik van geprofileerde bakstenen en met elkaar contrasterende baksteenkleuren. Bij de eerste – kleinere - postkantoren, zoals die van Breda (1883) en Edam (1888) is de stijl nog iets soberder, om vrij snel daarna over te gaan naar een bij gelegenheid zeer rijke laatgotische stijl, gekenmerkt door zeer veelvuldig gebruik van bakstenen profielstenen, speklagen, coloriet, boogvelden, lisenen, boogfriezen, pinakels en torentjes. Beeldhouwwerk blijft in de meeste gevallen beperkt, met uitzonderingen van de rijkste gebouwen, zoals het hoofdpstkantoor van Amsterdam – thans Magna Plaza.

De architectuur van het Departement van Justitie neemt dus in het oeuvre van Peters een bijzondere plaats in. Het ligt niet zozeer in de lijn van de architectuur van de eerste periode, al was het maar omdat het aantal werken in die periode beperkt is en nooit van een dergelijke voornaamheid is. De architectuur wijst ook niet op Peters latere, hem zo kenmerkende stijl. De stijl die als 'postkantorengotiek' bekend zou worden. Vermoedelijk kan de vormtotaal grotendeels verklaard worden uit de ontstaansgeschiedenis van het gebouw en de bijbehorende inbreng van Victor de Stuers en Pierre Cuypers. Het exterieur van het gebouw lijkt eerder te verwijzen naar het Rijksmuseum en het Centraal Station – gebouwen die toen nog op de tekentafel lagen, maar waarvan in het geval van Rijksmuseum in ieder geval voorontwerpen bekend waren bij Peters, die immers op Cuypers bureau gewerkt had.

Zodoende moet dit gebouw wel als één van de beste wereldlijke gebouwen van een directe Cuypersvolgeling beschouwd worden. Want één ding is duidelijk: het is een gebouw geworden 'aus einem Guss' en van een grote samenhang. En daarnaast bestaan er weinig wereldlijke gebouwen uit die periode die zo samenhangend tot ons gekomen zijn, ook niet het Centraal Station en Rijksmuseum in Amsterdam.

MONUMENTWAARDE VAN HET PAND

Een bouwhistorisch onderzoek is een middel om te komen tot een gefundeerde waardering van het pand. Deze waardering wordt meestal uitgedrukt aan de hand van de volgende indeling in categorieën:

Categorie 1 (blauw op tekeningen): hoge monumentwaarden; deze zijn van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.

Categorie 2 (groen op tekeningen): positieve monumentwaarden; deze zijn van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.

Categorie 3 (geel op tekeningen): indifferente monumentwaarden, deze zijn van relatief weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.

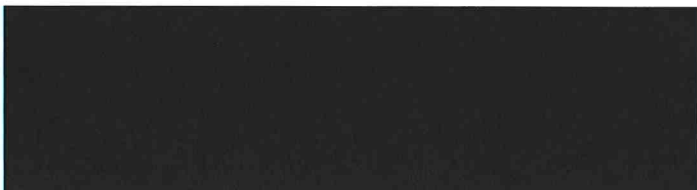
De waarderingstekeningen uit het demarcatierapport zijn iets bewerkt overgenomen in deze rapportage. Bij de bepaling van de monumentwaarden worden voorts verschillende aspecten apart bekeken. In de Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek⁷ worden de deelgebieden onderscheiden, die in het geval van het Departement van Justitie in 's-Gravenhage ook alle aan de orde dienen te komen.

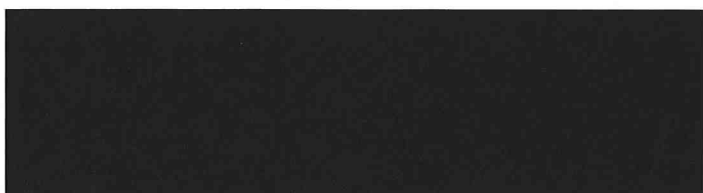
1. Algemene historische waarden (gerelateerd aan maatschappelijke ontwikkelingen)
2. Ensemblewaarden (samenhang) en stedenbouwkundige waarden
3. Architectuurhistorische waarden
4. Bouwhistorische waarden
5. Waarden vanuit de gebruikshistorie (gerelateerd aan het object van onderzoek)

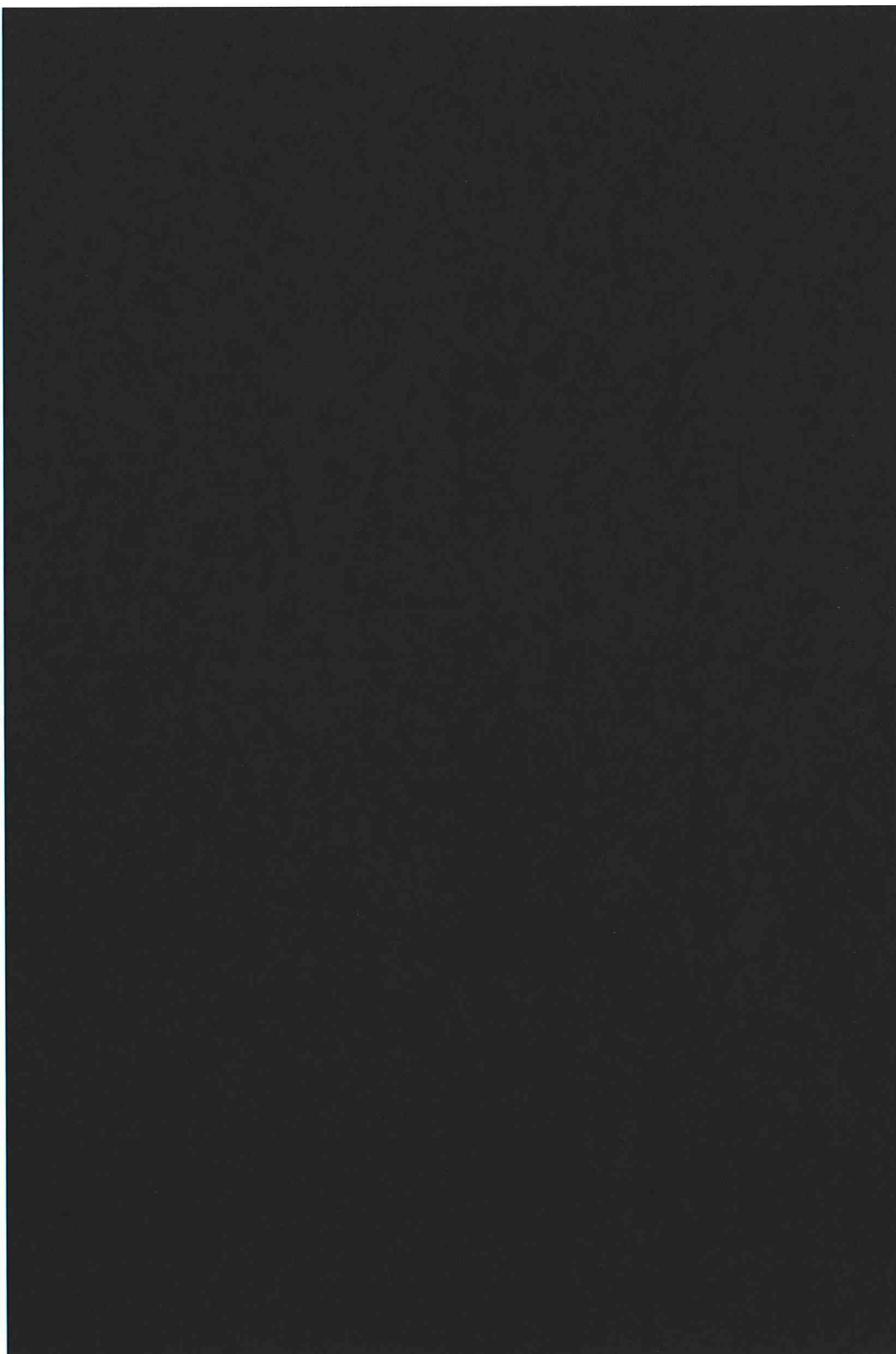
In dit hoofdstuk worden alle deelgebieden besproken. De bouwhistorische waarden zullen bij de hotspots gedetailleerder onder de loupe genomen worden. Het is namelijk de bedoeling dat men op dit deelniveau heel gedetailleerd kan vaststellen welke (fysieke) monumentale waarden geraakt kunnen worden door ingrijpen op deze locaties.

⁷ Uitgegeven door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de Stichting Bouwhistorie Nederland, de Vereniging Nederlandse Gemeenten, het Atelier Rijksbouwmeester en de Rijksgebouwendienst (de voorloper van het Rijksvastgoedbedrijf), Den Haag 2009.

Algemene historische waarden (gerelateerd aan maatschappelijke ontwikkelingen)

Het Departement van Justitie is niet het eerste gebouw dat als ministerie gebouwd is. Het Departement van Koloniën van W.N. Rose ging hem voor. Wel is het ter eerste – en enige - ministerie dat in de rationalistisch-historiserende stijl van Pierre Cuypers gebouwd is. Tevens kan het gebouw zeer direct gekoppeld worden aan de bemoeienis van Victor de Stuers⁸, de invloedrijke referendaris aan het ministerie van Binnenlandse Zaken en chef van een nieuwe afdeling Kunsten en Wetenschappen. Mede hierdoor kan het Departement van Justitie gezien worden als een zeer belangrijk product van een stroming in de Nederlandse architectuur. Tevens als een product van een stroming in de Nederlandse politiek, waar zorg voor het verleden nog lang geen gemeengoed was.⁹ Een tijd ook die op historische vormen gegrondveste architectuur niet als passend zag voor overheidsgebouwen.¹⁰ Het Departement van Justitie maakt vandaag de dag onlosmakelijk deel uit van het Tweede Kamercomplex en daarmee van het Binnenhofcomplex. De waarde van het complex als betekenisdrager voor de Nederlandse democratie is evident. Het Departement van Justitie moet derhalve vanuit algemene historische waarden zeer hoog gewaardeerd worden.

Ensemblewaarden (samenhang) en stedenbouwkundige waarden

Het Departement van Justitie maakt deel uit van het Tweede Kamercomplex en daarmee van het Binnenhofcomplex. Ruimtelijk is het gebouw thans via de Statenpassage – een werk van architect Pi de Bruijn – ook fysiek gekoppeld. Voor de bouw van die Statenpassage was die koppeling weliswaar niet zo direct, maar de locatie van het pand was niet voor niets zo dicht bij het Binnenhof gekozen. De relatie was dus wel degelijk aanwezig, zeker ook als men bedenkt dat in dit ministerie een kamer voor de Ministerraad was ontworpen en gerealiseerd. De Ministerraad heeft van aanvang af tot halverwege de jaren '50 gebruik gemaakt van deze kamer op de eerste verdieping aan het Plein (De Fabryck, p.75).

De stedenbouwkundige plaatsing van het gebouw aan het Plein is prominent. Het Plein was een 17^e-eeuwse stadsplanning, waarvan de westzijde werd bepaald door tuinen en twee classicistische woonhuizen van Johan Maurits van Nassau-Siegen en Constantijn Huygens. Op de locatie van dat laatste huis, alsmede van het Hôtel van Brunswijk werd het Departement van Justitie gerealiseerd, als gewijzigde uitvoering van plannen van W.N. Rose. Hoewel de architectonische eenheid zoals deze door Rose – maar ook door College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en

⁸ <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn4/bwn1/stuers>.

⁹ Hoewel voor het Departement van Justitie oa. Het Huygenshuis gesloopt moest worden – hetgeen aanleiding tot veel discussies gaf – zijn er in gebouw waardevolle plafonds herplaatst. Voorts waren voor De Stuers de zorg voor monumenten en het creëren van een nieuwe stijl op basis van de juiste kennis en toepassing van de historische voorbeelden met elkaar verbonden.

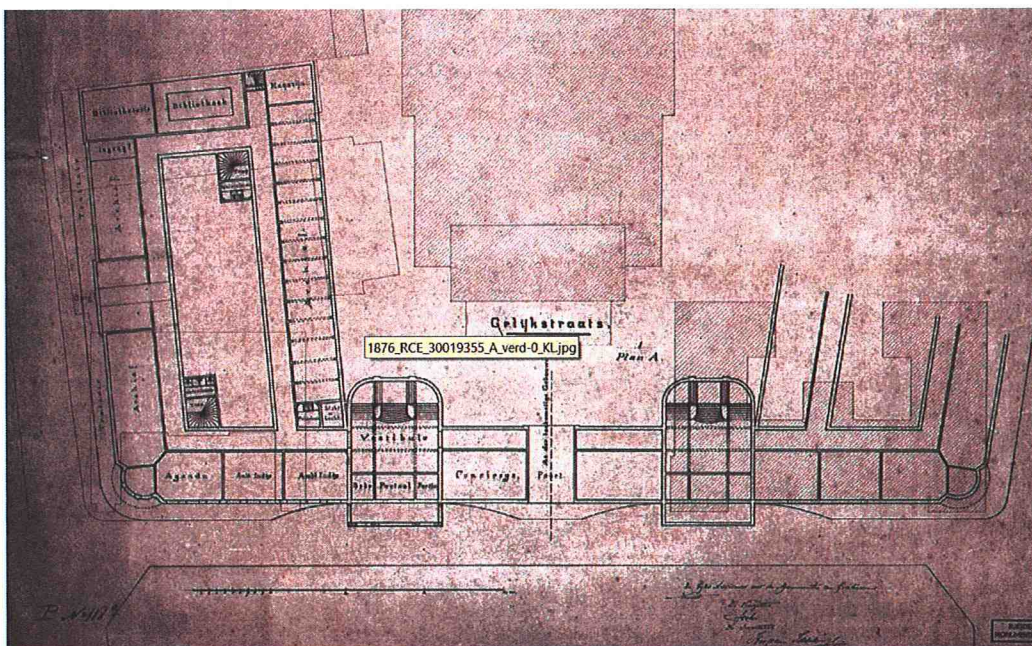
¹⁰ Vergelijk de totstandkoming van het Rijksmuseum en de discussie die omtrent de stijl van dit museum zijn gevoerd.

Kunst¹¹ - voorzien was, niet werd gerealiseerd, kan het Departement van Justitie niet los gezien worden van deze ontwikkeling om aan het Plein een regelmatige wand met overheidsgebouwen te realiseren.

Ook werd er met de bouw van het Departement van Justitie reeds rekening gehouden met de verbreding van de Lange Poten, de oude route door de stad die hier nogal smal was. De verbreding van de Lange Poten zou iets later aanleiding zijn voor het tot stand komen van nieuwe winkel- en hotelgebouwen. Het Departement van Justitie luidde hiermee ook nieuwe tijden in.

Het Departement van Justitie representeert kortom hoge ensemblewaarden en stedenbouwkundige waarden.

College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst, Plan A (1876). Afbeelding ontleend aan De Fabryck, p.40 (afkomstig van de collectie van de RCE). Dit plan ging uit van de sloop van het Departement van Koloniën naar ontwerp van W.N. Rose. Ook diens gebouw voor de Hoge Raad zou achter dit nieuwe bouwvolume schuil gaan. Hoewel het plan niet is gerealiseerd, moet het gebouw van Departement van Justitie wel gezien worden als uiting van het streven een regelmatige en representatieve gevelwand aan het Plein te realiseren.

Architectuurhistorische waarden

¹¹ Bij de plannen was voorzien het nog nieuwe Departement van Koloniën te slopen en één groot complex te realiseren. Rijksbouwmeesters p. 271-273 en De Fabryck, p. 40).

Het Departement van Justitie is een schepping van C.H. Peters (1847 – 1932). Peters had voordat het dit gebouw ontwierp, nog geen werken op zijn naam staan. Wel zou hij als Rijksbouwmeester van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid (vanaf 1884) een groot aantal overheidsgebouwen – met name post- en telegraafgebouwen – realiseren.¹² Men kan gerust stellen dat Peters hiermee vorm heeft gegeven aan een hele periode van specifieke overheidsgebouwen, en daarmee ook vorm heeft gegeven aan Nederland. Het Departement van Justitie was het feitelijke startpunt van het oeuvre van deze belangrijke architect. En hoewel vele van zijn post- en telegraafkantoren een zeer rijke architectuur kenden – met als hoogtepunt het Hoofdpostkantoor van Amsterdam¹³ – en ook aan de interieurs veel zorg is besteed, is nergens de rijkdom van het Departement van Justitie geëvenaard. En nergens ook is het interieur zo goed bewaard gebleven als in het geval van het Departement van Justitie. Er zijn weliswaar onderdelen verdwenen en gewijzigd, maar verder is het welhaast uniek te noemen dat het exterieur volledig gaaf en het interieur grotendeels gaaf bewaard is gebleven.

De kwaliteit van exterieur en interieur – waarin ook 17^e-eeuwse elementen uit de voorgangerbouwen zijn opgenomen, maar ook de ‘moderne’ bibliotheekinrichting in het oog valt - kan gerust hoog genoemd worden. Daarnaast is er sprake van een hoge samenhang in de beeldtaal buiten en binnen – iets wat men met de term Gesamtkunstwerk pleegt aan te duiden.

Het gebouw representeert dus hoge monumentwaarden als magnum opus van een belangrijk architect voor Nederland. De samenhang tussen in- en exterieur en de hoge kwaliteit zijn wellicht niet uniek. Wel is het zeer bijzonder dat deze eenheid zo goed bewaard is gebleven. Voorbeelden van een dergelijke eenheid zijn in Nederland heel schaars geworden. Tenslotte is het gebouw een topvoorbeeld van de nationale of rationalistisch-historiserende stijl, zoals deze door P.J.H. Cuypers werd gepromoot. Maar waar de interieurs de meeste van de wereldlijke gebouwen van P.J.H. Cuypers zeer sterk gewijzigd zijn,¹⁴ is het Departement van Justitie nog zeer gaaf bewaard. En daarmee één van de belangrijkste representanten van deze rationalistisch-historiserende stijl.

Gaafheid

Bouwmassa: categorie 1

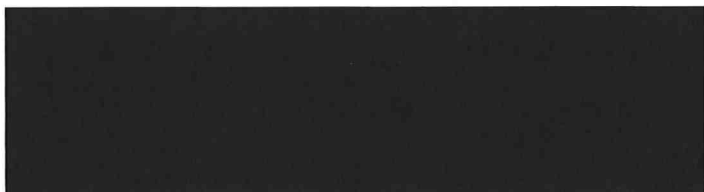
De hoofdvorm van het pand is zeer goed bewaard gebleven en wordt hoog gewaardeerd. Er is aan de massa van het gebouw hoegenaamd niets veranderd.

Exterieur: categorie 1 en 3

¹² Zie onder andere https://nl.wikipedia.org/wiki/Cornelis_Peters.

¹³ <https://www.amsterdam.nl/kunst-cultuur/monumenten/beschrijvingen/magna-plaza/>.

¹⁴ Zo zijn slechts delen van de interieurs van het Rijksmuseum en – gelukkig meer delen – van het Centraal Station bewaard gebleven. Beter bewaard zijn de interieurs van enige particuliere gebouwen zoals woonhuizen en Kasteel De Haar.

Alle gevels van het pand zijn volledig en vrijwel onveranderd bewaard gebleven. Aan de gevels zijn met uitzondering van enige inbraken verband houdende met het project van Pi de Bruijn geen wijzigingen aangebracht. Ze worden dan ook alle als hoog monumentaal aangeduid. De aanpassingen uit de jaren '90 worden als indifferent aangeduid. De afwerking van de daken is niet meer origineel: er zijn nog wel leien toegepast, maar de oorspronkelijke patronen zijn verdween. Desondanks hebben de daken een waarde in categorie 1.

Constructie: categorie 1

De constructie van het pand dateert volledig uit de bouwtijd. Latere wanden hebben geen constructieve waarden. Behalve de gemetselde constructies dient hier ook de ijzeren constructie van de Handelingenkamer (bibliotheek) genoemd te worden.

Interieur: categorie 1, 2 en 3

Een opsomming van de interieuronderdelen die samenhangen met de eerste fase van het Departement van Justitie kan haast niet volledig zijn. Een zeer groot gedeelte van de oorspronkelijke uitmontering is bewaard gebleven. Daarmee is sprake van een grote gaafheid. Natuurlijk zijn er ook onderdelen verdwenen – tegellambriseringen en decoratief schilderwerk in de gangen op de begane grond en eerste verdieping, toiletgroepen en dergelijke. Deze wijzigingen, alsmede de kamerstructuur in de kapverdieping hebben een verminderde gaafheid tot gevolg. Niettemin is er over het geheel gesproken een zeer tot vrij hoge gaafheid.

De gaafheid zal verder bij elk van de hotspots aan de orde komen.

Waarden vanuit de gebruikshistorie (gerelateerd aan het object van onderzoek)

Zoals hierboven reeds uitgebreid aan de orde gekomen is, maakt het Departement van Justitie deel uit van het Tweede Kamer- en Binnenhofcomplex. Het voegt zich daarmee in de lange traditie van het grafelijk respectievelijk landsbestuur op deze plaats in 's-Gravenhage. De verbondenheid is nog nader tot uitdrukking gekomen in de – architectonisch weliswaar ietwat problematische – koppeling aan de Statenpassage van architect Pi de Bruijn. Daarnaast is het het tweede gebouw dat als ministerie is gebouwd. Voor die tijd gebruikte men voor de rijkdiensten vrijwel alleen – met uitzondering van het Departement van Koloniën – bestaande gebouwen die voor een ander doel gebouwd waren. Het Departement van Justitie zou ook de Ministerraad huisvesten en onderscheidt zich daarmee van andere ministeriegebouwen.

Dat het gebouw vanuit gebruikshistorie een hoge en nationale monumentwaarde representeert, staat buiten discussie.

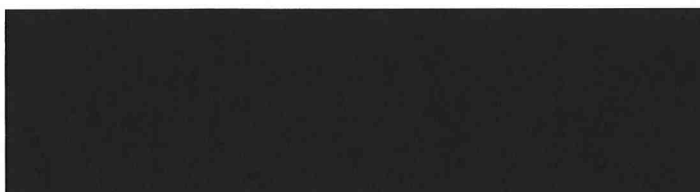
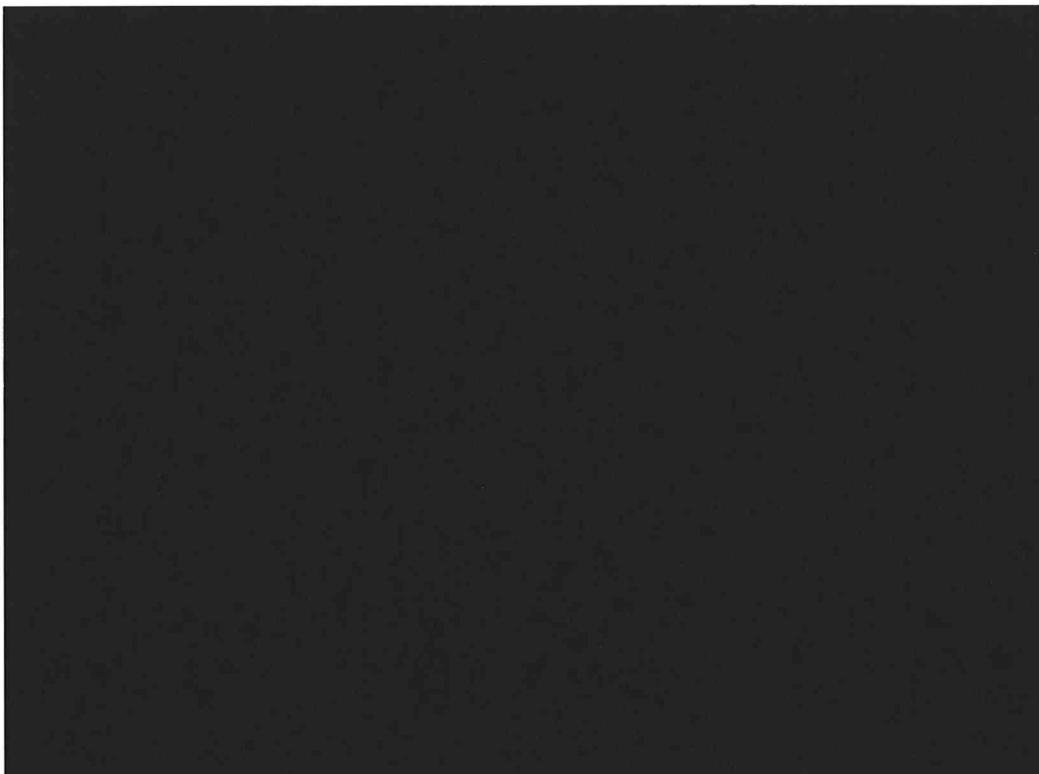

DE AANDACHTSGEBIEDEN – DE HOTSPOTS

In bovenstaande hoofdstukken is het Departement van Justitie beschreven en voorzien van een waardering (waardenstelling). In dit hoofdstuk wordt nader in gegaan op de aandachtsgebieden, de zgn. hotspots die door de opdrachtgever zijn aangereikt. Ze worden gezien tegen het licht van de algehele beschrijving en waardering.

Over de monumentwaardigheid van het Departement van Justitie bestaan geen onduidelijkheden. Het gebouw is aangewezen als rijksmonument en kent een uitgebreide omschrijving in het rijksmonumentenregister. De vormgeving van de gevels en het interieur maar ook van de toegepaste kunst is van een hoog niveau. Het pand is over de gehele linie zeer gaaf tot plaatselijk vrij gaaf bewaard gebleven en bij de laatste werkzaamheden in het interieur in de eerste helft van de jaren '90 zijn verschillende interieurs gerestaureerd en/of van hun oorspronkelijke kleurige uitmonstering voorzien. Tot een volledige interieurrestauratie is het echter niet gekomen. Daarnaast werden er op diverse plaatsen gedeeltelijk (bv. op de begane grond) of geheel nieuwe indelingen (in de kapverdiepingen) aangebracht.

Met de algehele waardenstelling in het achterhoofd wordt ingezoomd op de aandachtsgebieden die hier verder hotspots genoemd zullen worden. Eerst wordt de situatie nader beschreven, dan komt de bouwgeschiedenis van het onderdeel aan de orde, waarna de situatie nader wordt gewaardeerd.

1. EEN NIEUWE VERBINDING TUSSEN HET GEBOUW JUSTITIE EN DE STATENPASSAGE

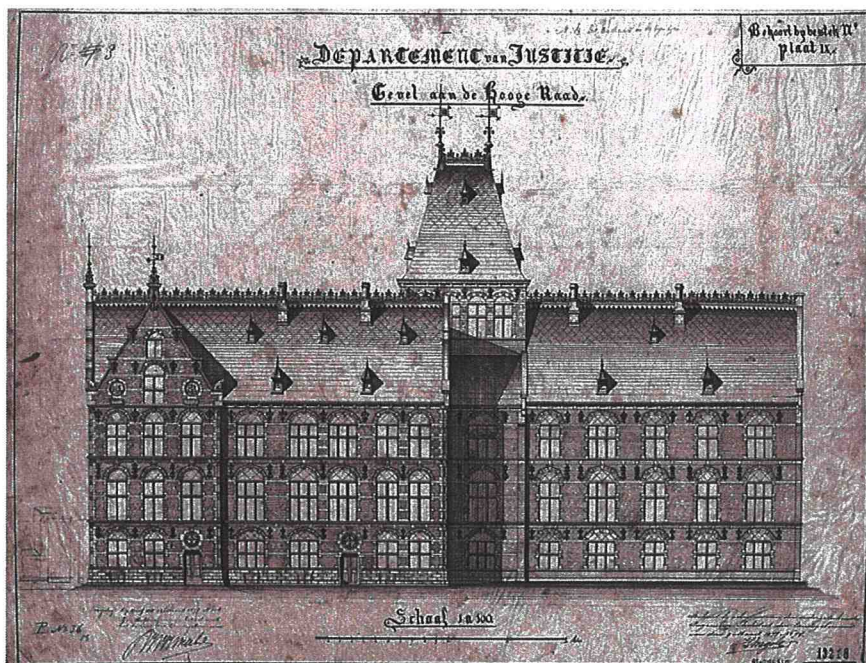

Beschrijving

Het Departement van Justitie is oorspronkelijk stedenbouwkundig gesitueerd op de hoek van het Plein en de Lange Poten. De ingang was gelegen aan het Plein. Een deel van de rechter zijgevel was ook vanuit de Pleinzijde nog prominent in zicht, omdat het naastgelegen gebouw van de Hoge Raad naar achteren geplaatst was. De architectuur weerspiegelt eenduidig deze oriëntatie (vergelijk het gestelde bij hotspot 4). De architectuur voorgevel aan het Plein is voortgezet in van de vleugel aan de Lange Poten en naar de rechter zijgevel, maar de gevel aan het Plein maakt door een grotere dichtheid van verbijzonderingen – geveltoppen, erkers, entree en nog meer beeldhouwwerk – een nog rijkere indruk. De tuitgevel van de rechter zijgevel leidt als het ware de rustiger – maar nog steeds zeer verzorgde en vrij rijke – vormgeving van die rechter zijgevel in. Deze rechter zijgevel bestaat dan weer uit twee delen: het voorste (gezien van het Plein) dat meer naar voren komt, en het achterste, terugliggende deel. De architectuur daarvan is dan iets verder versoberd: er zijn nauwelijks verbijzonderingen zoals tuitgevels of entrees, de natuurstenen plint is lager en de omlijstingen van de vensters zijn hier grotendeels van baksteen, in plaats van geheel van natuursteen zoals bij het eerste deel van de rechter zijgevel. Daarnaast zijn er minder vensters wat meer baksteenvlakken als

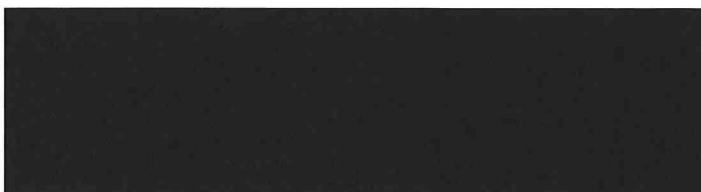

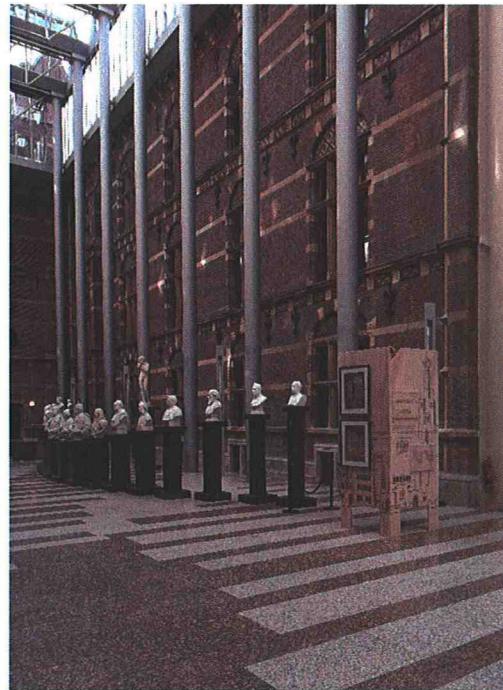
gevolg heeft. Uit deze verschillen kan duidelijk afgelezen worden dat dit terugliggende deel veel minder prominent in het zicht lag dan het eerste deel van de rechter zijgevel.

Bestektekening van de noordgevel van het Departement van Justitie, maart 1877. De terugplaatsing (set-back) valt ongeveer samen met de voorgevel van de Hoge Raad. Het rechter geveldeel betreft Hotspot 1.

Als we dit terugliggende deel nader bekijken zien we een bouwvolume van drie lagen van ongelijke hoogte boven een plint met een hoog dak boven een sterk uitkragende gootlijst dat door de kap van de Statenpassage aan het zicht onttrokken wordt. De gevel is uitgevoerd in baksteen, verlevendigd met natuurstenen speklagen (vermoedelijk kalksteen). Ook zijn er natuurstenen waterslagen, cordonlijsten, sluit- en aanzetstenen (deze in de velden boven de vensters), vensterkruizen en triglifien (in de kroonlijsten) toegepast. De plint is bekleed met blokken (geen platen) hardsteen. De hardsteen bekleding reikt in de eerste (linker) travee tot aan de waterslag onder de vensters van de begane grond, maar in de overige traveeën is de plintzone grotendeels in (machinale) baksteen uitgevoerd. De overgang wordt gevormd door een steunbeer die de plaats markeert waar de dwarsvleugel aansluit op de rechter zijgevel. Overigens: een ruime meter rechts van die steunbeer is duidelijk een bouwnaad te onderkennen die samenhangt met de uitvoering in twee bouwcampagnes. De situatie is bij de plannen van Pi de Bruijn ingrijpend veranderd. Als beëindiging van de – openbaar gedachte (Objectvisie, p. 73) – Statenpassage is een entreegebouw aan het Plein verschenen dat meer naar voren komt dan het oude gebouw van de Hoge Raad. De verbinding met het Departement van Justitie wordt gevormd door een vliesgevel die net achter de tuitgevel op het Departement van Justitie aansluit. Hierdoor grenst nog slechts een deel van de oorspronkelijk goed zichtbare rechter zijgevel aan de (werkelijk) openbare ruimte.

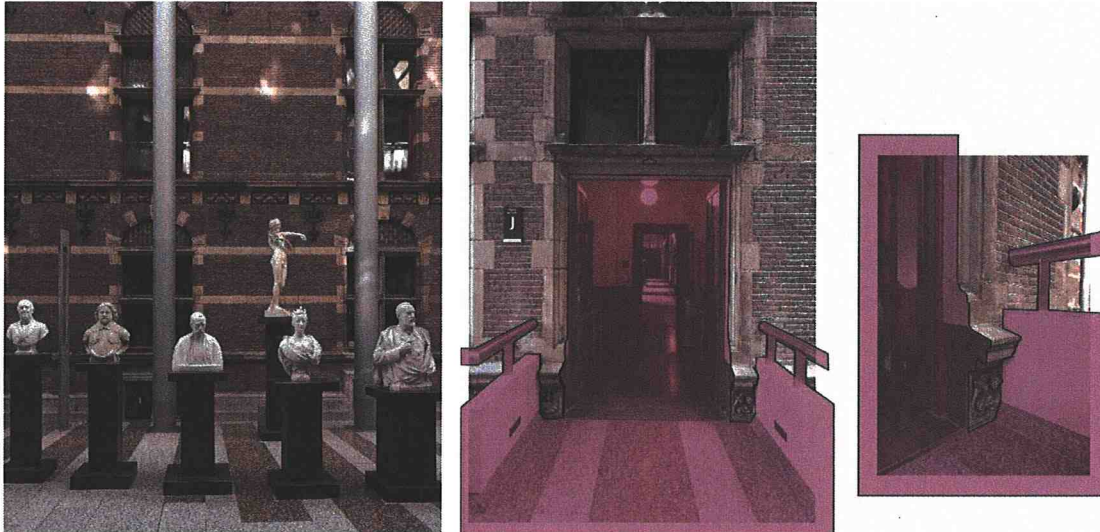

Twee beelden van het meest westelijke deel van de noordvleugel, gezien vanuit de Statenpassage. De gevelwand is niet geopend naar de Statenpassage. De nieuwe kolommen hebben een afwijkend ritme ten opzichte van de gevelopeningen.

Het grootste deel bevindt zich thans in de – heden ten dage niet meer – openbare ruimte van de Statenpassage. Ook het terugliggende deel van de rechter zijgevel grenst thans geheel aan de Statenpassage. In zekere zin heeft de rechter zijgevel – en met name het achterste deel - nu een veel prominentere plaats gekregen dan oorspronkelijk ooit geconcipieerd. Door de nieuwe ligging ontstond er de wens toegangen te maken op plaatsen waar deze oorspronkelijk niet waren. Deze zijn dan ook op diverse plaatsen gemaakt. Hoewel dit met de nodige zorg is gebeurd, is er toch de zaag gezet in dorpels, waterslagen en metselwerk en zijn er (welbewust) deuren met afwijkende vormgeving verschenen. En de aansluiting van de brug ten behoeve van de toegang op de eerste verdieping op de bestaande architectuur kan ongelukkig genoemd worden. Ook doet de hoge, stalen kolommenrij die het dak van de Statenpassage draagt, sterk af aan die prominente plaats van het Departement van Justitie aan de Statenpassage. De kolommen hebben geen relatie met het Departement omdat ze een geheel afwijkend ritme hebben. Daarnaast staan ze ook nog eens zo dicht op het gebouw, dat de ritmering voor de architectuur van het Departement van Justitie storend genoemd kan worden.

De interferentie van de kolommen van de Statenpassage met de architectuur van het Departement van Justitie. Rechts in paars aangeduid de ingreep die is uitgevoerd om een doorgang te maken in het Departement van Justitie waar zich oorspronkelijk een venster bevond.

Bouwfasering

De aanwezige bouwmassa ter plaatse van deze hotspot (de rechter zijgevel) dateert vrijwel geheel van de bouw van het Departement van Justitie tussen 1876 en 1883. De ingrepen die zijn gepleegd – een aantal toegangen - hangen samen met de grote bouwphase van het Tweede Kamercomplex onder leiding van Pi de Bruijn tussen 1988 en 1996.

Waardering en Advisering

De bestaande bouwmassa moet hoog gewaardeerd worden. Hoewel de architectuur van de rechter zijgevel – en dan met name het achterste deel – soberder is dan de architectuur van de voorgevel aan het Plein en de gevel aan de Lange Poten, is er nog steeds sprake van zorgvuldige en vrij rijke architectuur. Daarnaast is het bouwdeel een gaaf bewaard gebleven onderdeel van dit hoog te waarderen monument. De wijzigingen die tussen 1988 en 1996 zijn aangebracht hebben een indifferente monumentwaarde. In hoeverre aan de Statenpassage zelf en de daarbij behorende kolommenrij een indifferente of positieve monumentwaarde moet worden toegekend, valt lastig te zeggen. Ik ga daar bij hotspot 4 nader op in. De plaatsing van de kolommen ten opzichte van de architectuur van het Departement van Justitie kan echter niet erg gelukkig genoemd worden.

In dit licht moeten plannen tot het intenser verbinden van de achterliggende vleugel met de Statenpassage gezien worden. Elke verbinding die gemaakt wordt, zal onherroepelijk aantasting van hoge monumentwaarden tot gevolg hebben. Er zullen bv. vensterkruizen uitgebroken worden, er zullen doorbrekingen door waterslagen en metselwerk worden aangebracht. De aantasting van de vensters

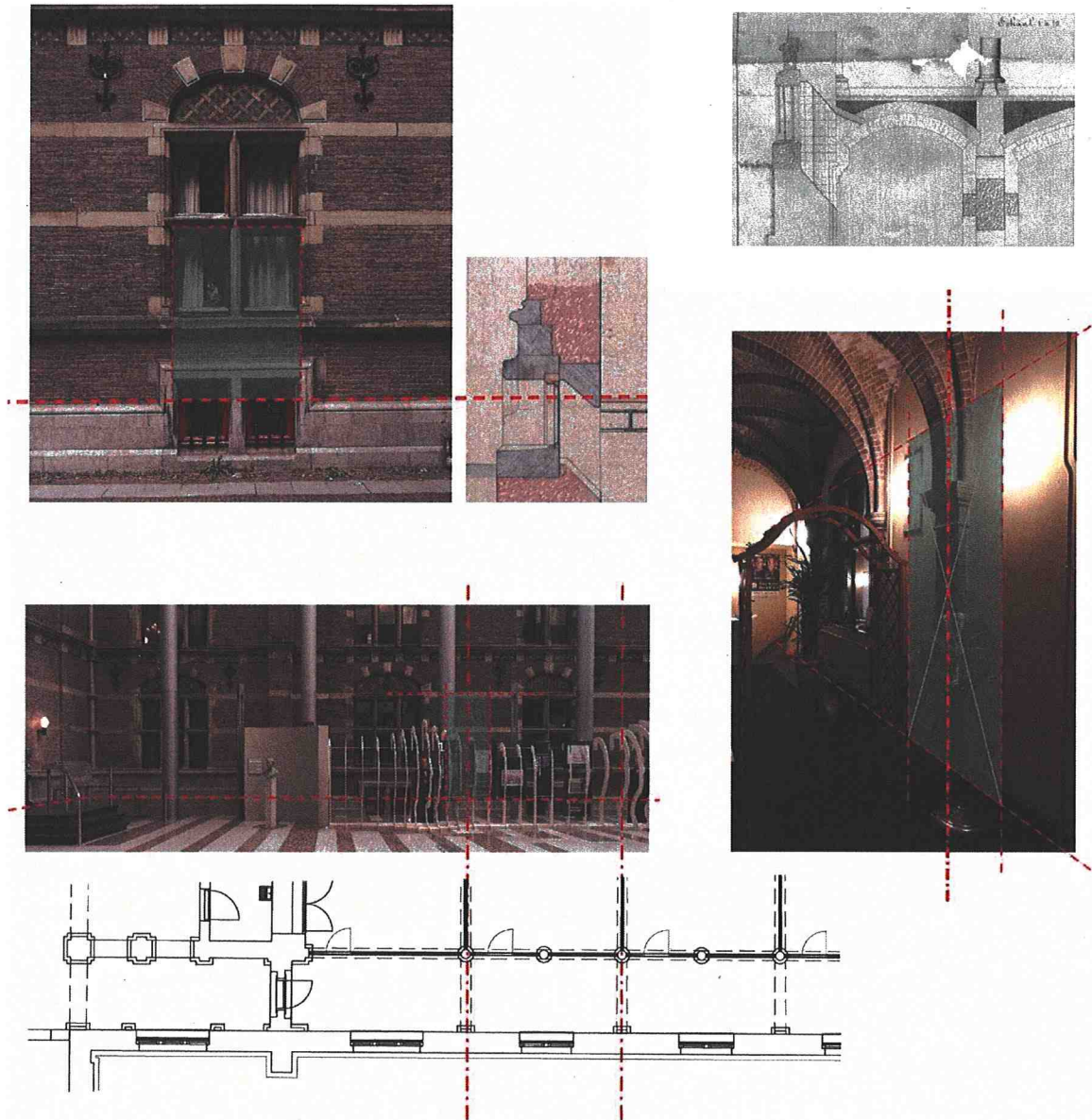
zal niet alleen de op de begane grond betreffen, maar ook de vensters van de kelder. Deze zijn namelijk zo hoog geplaatst, dat de bovenzijde hoger ligt dan de vloer van de begane grond.

Tenslotte zal een hellingbaan het basement van het pand gedeeltelijk aan het zicht onttrekken, wat een aantasting van het architectonisch beeld zal geven.

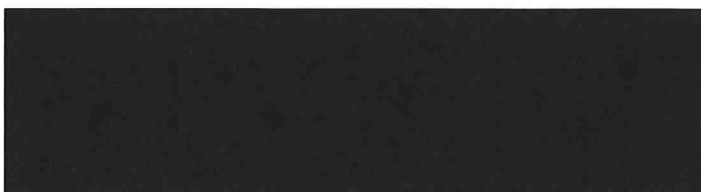
Als de doorgangen niet ter plaatse van de vensters, maar van de dichte vlakken worden aangebracht, zal dat in het interieur grote problemen geven – zie daartoe de verklarende afbeeldingen.

Kortom: in elk geval heeft een koppeling van dit deel van het Departement van Justitie grote (nadelige) invloed op de monumentale waarden.

Fragmenten van de noordvleugel (boven bij de tweede binnenplaats, onder bij de Statenpassage en rechts de binnenzijde) en grafische voorstelling van het probleem van toegangen die in de bestaande bouwmassa aangebracht zouden moeten worden. Er zijn twee denkrichtingen: 1. toegangen in plaats van vensters en 2. toegangen tpv. de gemetselde vlakken. In beide gevallen is een doorgang lastig. Bij 1. doordat niet alleen de vensters van de begane grond, maar ook de vensters van de kelder worden aangetast, bij 2. doordat aan de binnenzijde een pilaster en het gewelf een doorgang vrijwel onmogelijk maken. NB: Deze afbeeldingen betreffen hotspots 1 en 2.

2. PLANNEN VOOR DE BINNENTUIN TPV. DE TWEEDE BINNENPLAATS EN HET 'STATENLOKAAL'

Beschrijving

Deze hotspot betreft de plannen voor de meest noordwestelijke vleugel van het Departement van Justitie. Deze is gelegen tussen de Statenpassage en de tweede of westelijke binnenplaats. Deze vleugel is bij hotspot 1 al aan de orde gekomen (het terugliggende geveldeel). De tweede binnenplaats wordt aan drie zijden omsloten door het Departement van Justitie. Aan de westzijde grenst de binnenplaats aan het vroegere Hotel Central, dat sinds de jaren '80 in jammerlijk gestripte staat deel uitmaakt van het Tweede Kamercomplex.

De architectuur van deze binnenplaats is zeer vergelijkbaar met die van het achterste deel van de rechter zijgevel, zeker bij de noordzijde, omdat het hier hetzelfde bouwdeel betreft als bij hotspot 1 aan de orde is gekomen. Ook hier gaat het om bouwvolumina van drie lagen van ongelijke hoogte boven een plint met een hoog dak boven een sterk uitkragende gootlijst. De gevel is uitgevoerd in baksteen, verlevendigd met natuurstenen speklagen (vermoedelijk kalksteen). Ook zijn er natuurstenen waterslagen, cordonlijsten, sluit- en aanzetstenen (deze in de velden boven de vensters), vensterkruizen en trigliefen (in de kroonlijsten) toegepast. De plint is deels bekleed met blokken, deels gemetseld in baksteen.

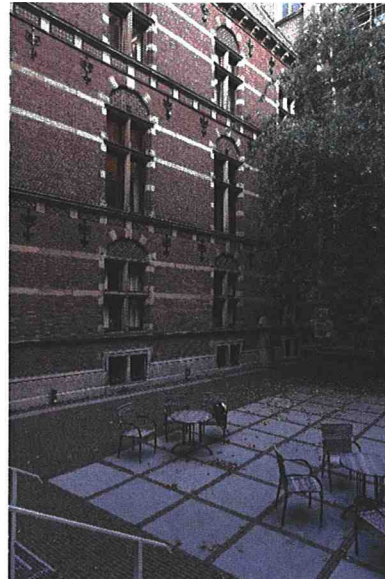
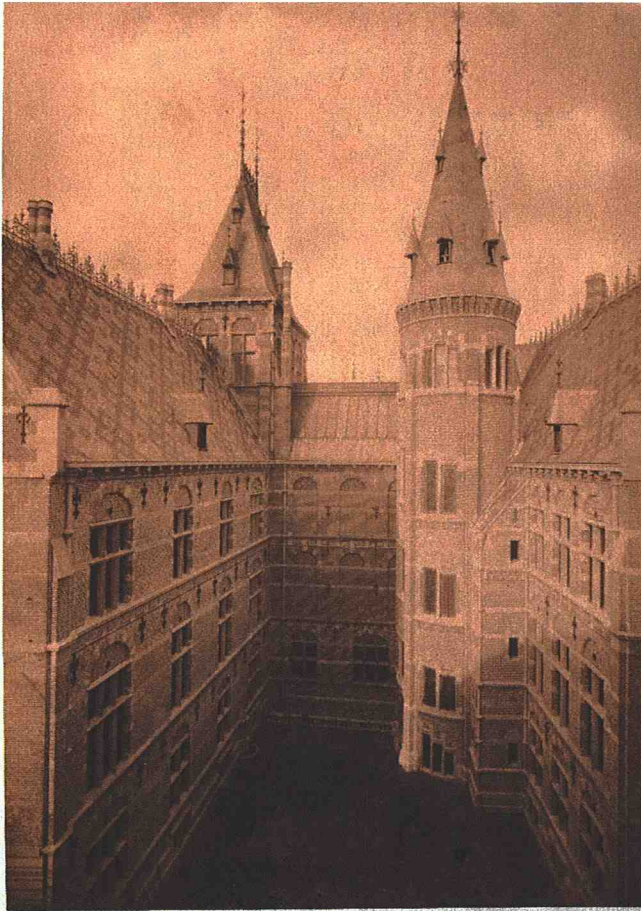
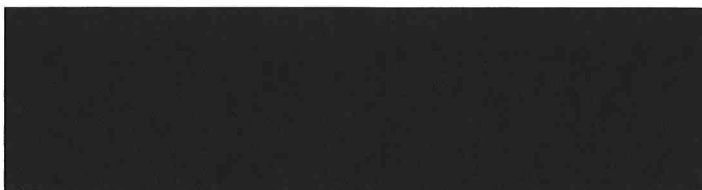
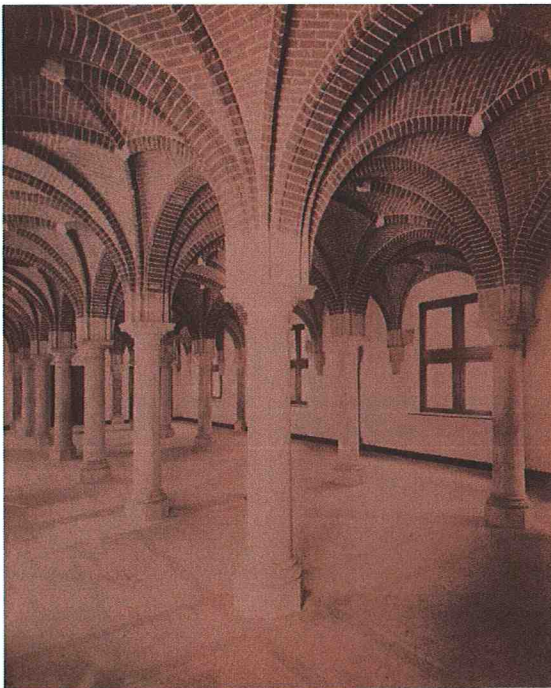

Foto van de tweede binnenplaats, Beeldbank collectie Haags Gemeentearchief (HGA001010854). De foto is 1880 gedateerd. Het pand is nog niet klaar en de bestrating is nog niet gereed. Let ook op de fraaie (verdwenen) leibekleding van de daken. Op kleine details na is de binnenplaats volledig onveranderd – zie inzet.

De andere twee vleugels kennen een vergelijkbare vormtaal, maar zijn op onderdelen afwijkend. De gevel aan de oostzijde is op de verdiepingen geheel blind uitgevoerd. In plaats van vensters zijn er blindnissen met velden aanwezig. Dit is vanwege de achterliggende bibliotheek of Handelingenkamer. Blikvangers zijn de twee forse traptorens, een rechthoekige aan de noordzijde die in de bouwmassa's van de twee vleugels (noord en oost) is opgenomen en de ronde traptoren die voor de hoek tussen oostvleugel en de zuidvleugel is geplaatst en daardoor nog meer de stedenbouwkundige ruimte bepaalt. De uitwerking van deze toren met klimmend aangebrachte glas-in-loodvensters, afgewisseld door steunberen en goot op sterk uitkragende consoles (herinnerend aan een machicolis) is schilderachtig. De zuidvleugel met toiletuitbouw oogt rijker dan de andere vleugels, met name doordat de vensters dichter op elkaar geplaatst zijn, maar is verder gelijk behandeld als de vleugel ertegenover.

Het interieur van de noordwestvleugel – locatie van het voorgestelde Statenlokaal – vlak na de bouw (collectie Haags Gemeentearchief HGA001011263) vergeleken met thans. Links geheel leeg en niet ingericht, maar wel voorzien van fraaie terrazzovloeren. Rechts met de scheidingswanden van rond 1990. De huidige vloerafwerking is ook nieuw.

In het interieur raken de plannen twee lagen van de noordwestvleugel, te weten de kelder en de begane grond. De kelder toont zich thans als een sobere ruimte: wanden en gewelven zijn witgepleisterd. De gewelven bestaan uit segmentvormige tongewelven op gordelbogen. Deze gordelbogen bevinden zich op de constructieve assen, en worden gedragen door kruisvormige pijlers en aan de gevel op muurdammen. Opmerkelijk is de aansluiting van de gordelbogen op de hooggeplaatste vensters. Anders dan wat men zou verwachten bevindt het venster zich niet tussen de muurdammen, maar ter plaatse van de muurdammen. Voor de vensters zijn koven aangebracht die in de dikte van de muur zijn uitgespaard. De vloer is voorzien van gele en groene plavuizen, waarvan de glazuur op de looppaden sleets is geworden. Behalve de verlichting en andere installaties, ademt de ruimte nog geheel de tijd van de bouw.

De ruimte op de begane grond is voorzien van net- en stergewelven. Deze zijn echter uitgevoerd in schoon metselwerk, de velden in gele baksteen, de ribben in rode baksteen. Deze ribben worden met natuurstenen (kalkstenen?) aanzetstenen beëindigd en worden gedragen door geschilderde ronde kolommen en vierkante muurpijlers, welke laatste in schoon metselwerk zijn uitgevoerd. De basementen zijn in hardsteen uitgevoerd. In andere gevallen worden de ribben aan de gevels opgevangen door natuurstenen consoles, die in een aantal gevallen op wat curieuze wijze vóór de dag

van de vensters uitsteken. Oorspronkelijk was de begane grond van dit bouwdeel één grote, ongedeelde ruimte, maar reeds in de loop van de 20e eeuw waren er scheidingswanden aangebracht. Bij het project van Pi de Bruijn zijn de bestaande wanden aangebracht. Vanwege de ruimtelijkheid zijn deze beneden gesloten, maar boven – vanaf de kapiteelhoogte – uitgevoerd in doorzichtig glas. De vlakke boarddeuren vallen in stalen puien met een glasstrook naast de deur. De oorspronkelijke terrazzovloer (Fabryck, afb. 90 op p. 63) is verdwenen. De huidige vloerindeling volgt de recente (rond 1990) kamerindeling. In de gang zijn hardstenen tegels aangebracht, in de kamers zijn hardsteen borders aangebracht die een vak vrijlaten; dat vak is voorzien van verschillende soorten vloerbedekking in veelal een groene kleur.

Bouwfasering

De aanwezige bouwmassa ter plaatse van deze hotspot (de rechter zijgevel) dateert geheel van de bouw van het Departement van Justitie tussen 1876 en 1883. Alleen de koekoek voor de oostvleugel is vernieuwd, vermoedelijk rond 1990. De bestrating van de binnenplaats zal ook uit die tijd dateren. In het interieur zijn de omringende constructies oorspronkelijk. De kamerindeling, de vloerafwerking en de achterzetbeglazing behoren de grote bouwfase van het Tweede Kamercomplex onder leiding van Pi de Bruijn tussen 1988 en 1996.

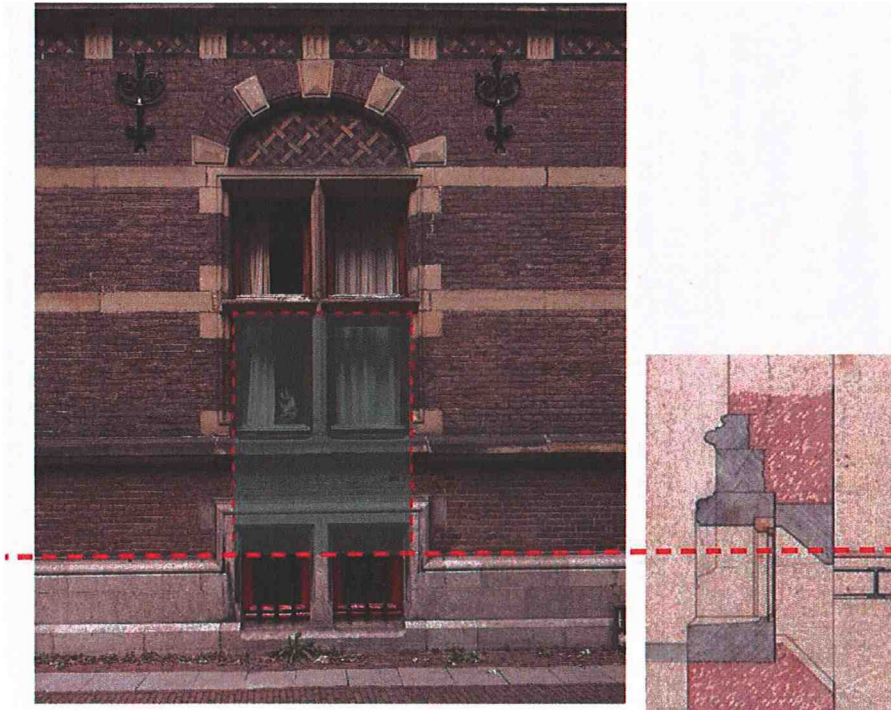
Waardering en Advies

De bestaande bouwmassa wordt hoog gewaardeerd. De architectuur van het geveldeel dat hier aan de orde is, is geheel vergelijkbaar met het geveldeel dat bij de vorige hotspot bedoeld was en de monumentale waarde is dus vergelijkbaar hoog. Het bouwdeel is geheel gaaf bewaard gebleven, aangezien er tussen 1988 en 1996 geen wijzigingen zijn aangebracht.

In het interieur zijn alle constructies – vloerconstructies, wanden, gewelven – hoogmonumentaal. De inbouw – wandjes, voorzetbeglazing in aluminium en vloerafwerkingen – indifferent, hoe zorgvuldig ze ook van uitvoering mogen zijn. De huidige inrichting (bestrating) van de tweede (westelijke) binnenplaats heeft een indifferente waarde.

Tegen dit licht moeten plannen tot het intenser verbinden van de achterliggende vleugel met de binnenplaats afgewogen worden. Vrijwel vergelijkbaar met de vorige hotspot moet gesteld worden, dat elke verbinding die gemaakt wordt, onherroepelijk aantasting van hoge monumentwaarden tot gevolg zal hebben. Er zullen vensterkruizen uitgebroken moeten worden, er zullen doorbrekingen door waterslagen en metselwerk moeten worden aangebracht. De aantasting van de vensters zal niet alleen de op de begane grond betreffen, maar ook de vensters van de kelder. Deze zijn namelijk zo hoog geplaatst, dat de bovenzijde hoger ligt dan de vloer van de begane grond. Tenslotte zal een hellingbaan het basement van het pand gedeeltelijk aan het zicht onttrekken, wat een aantasting van het architectonisch beeld zal geven. Alternatieven door het metselwerk heen, geeft een aantasting van de draagstructuur in het bouwdeel en kent vergelijkbaar grote bezwaren.

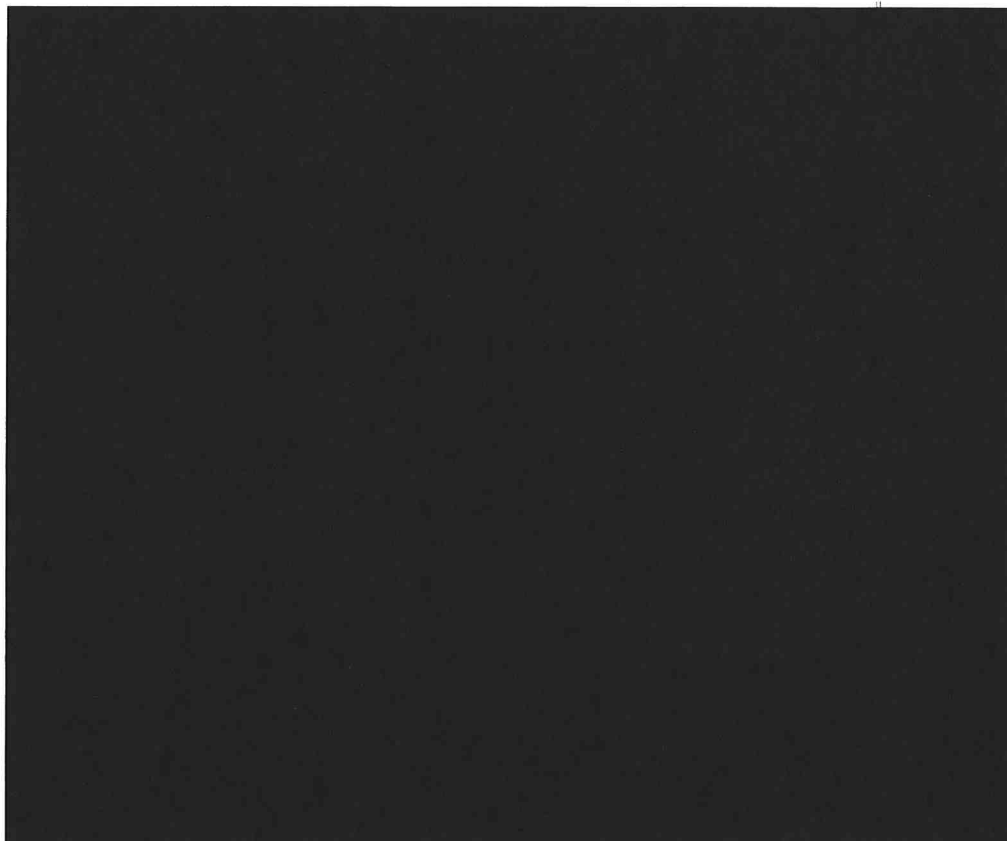

Grafische voorstelling van de aantasting die ontstaat als er tpv. een venster een doorgang gemaakt moet worden. De doorgang zal overigens amper 2,1 m hoog zijn. Bij een grotere hoogte zal ook het bovenlicht sneuvelen.

Het bovenstaande geldt zowel aan de zijde van de Statenpassage als aan de zijde van de tweede binnenplaats. Het enige verschil – behalve dan de situering - tussen beide hotspots is gelegen in de kolommenrij van de Statenpassage die daar nog een grote uitdaging vormen voor een goede en overtuigende architectonische ingreep, maar hier ontbreken.

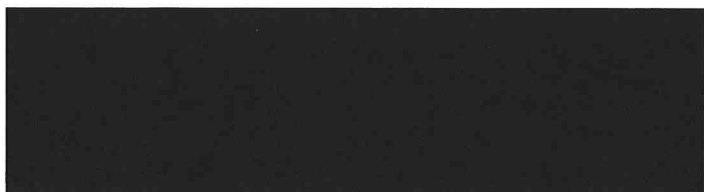
3. DE EERSTE BINNENPLAATS

Beschrijving

De eerste binnenplaats – thans ook Binnenplaats Justitie genaamd – heeft een onregelmatige plattegrondsform. Dat komt ten eerste doordat de Lange Poten en westelijke wand van het Plein niet haaks op elkaar staan, ten tweede door de vele uitbouwen uitbouwen die aanwezig zijn. Zo zijn er een half rond gesloten trapuitbouw van het noordoostelijk trappenhuis en twee toiletuitbouwen aanwezig. Het noordwestelijke trappenhuis is herkenbaar aanwezig, en is voorzien van steunberen, die ook de ruimte delen. De binnenplaats is bestraat (volgens De Fabryck in de jaren '60 in authentieke vorm vernieuwd of herstraat) en voorzien van een eveneens authentieke smeedijzeren lantaarn. De architectonische ruimtewerking wordt nog extra verlevendigd doordat de diverse onderdelen van verschillende hoogte zijn. Zo zijn de toiletuitbouwen lager dan de vleugels om de binnenplaats. De trappenhuisen zijn weer hoger opgetrokken dan de vleugels, het noordoostelijke slechts een halve laag, maar het noordwestelijke trappenhuis meer dan een volle laag.

De gevels worden alle beëindigd door een gootlijst op consoles van natuursteen. Daarboven bevinden zich hoge daken die zijn gedekt met blauwe leisteen in Maasdekking. De gevels eronder worden gekenmerkt door een grote variëteit aan meer of minder onderscheiden kozijnen die voorzien zijn van natuurstenen (kalkstenen?) vensterharnassen. De vensters zijn uitgevoerd als vierdelige of

zesdelige kruisvensters en bekroond door halfronddesloten spaarvelden, die zijn voorzien van kleurig siermetselwerk. Hieromheen zijn steens bogen gemetseld voorzien van geprofileerde aanzet- en sluitstenen. De vensters zijn verder voorzien van eikenhouten binnenkozijnen en ramen. De bovenlichten en de vensters van het rondgesloten trappenhuis zijn voorzien van glas in lood, de hooggeplaatste vensters van het noordwestelijke trappenhuis zijn (later) voorzien van matglas. De overige vensters zijn voorzien van mondgeblazen glas. De in machinale baksteen gemetselde gevels zijn verder verlevendigd door natuurstenen banden en waterslagen en friezen van gekleurde baksteen, afgewisseld door natuurstenen trigliefen. Het voegwerk is gesneden.

Op de begane grond zijn diverse deuren aangebracht. Daaronder ook de deuren van de oorspronkelijke porte-cochère; het muurveld eromheen is geheel met natuursteen (kalksteen) bekleed en is deel rijk geprofileerd. De deuren zelf zijn kunstig uitgevoerd in eikenhout. De kleine vensters van de toiletuitbouwen en de luchtroosters zijn deels voorzien van neggeblokken, lateien en sluitstenen van natuursteen. De roosters rusten op een speklaag en zijn voorzien van een latei. Het rooster zelf heeft geometrische motieven. Ook opmerkelijk zijn de getordeerd vormgegeven hemelwaterafvoeren, die door de natuurstenen banden heen geleid worden.

Bouwfasering

De aanwezige bouwmassa ter plaatse van deze hotspot dateert geheel van de bouw van het Departement van Justitie tussen 1876 en 1883. Alleen ondergeschikte wijzigingen hebben plaatsgevonden. Zo is de beglazing van de hoogste laag van de noordwestelijke traptoren gewijzigd, is de leibedekking van de daken vernieuwd en is de bestrating in later tijden (jaren '60) in oorspronkelijke vormen vernieuwd. Ook is er in de jaren '90 (?) plaatselijk enig voegwerk vervangen.

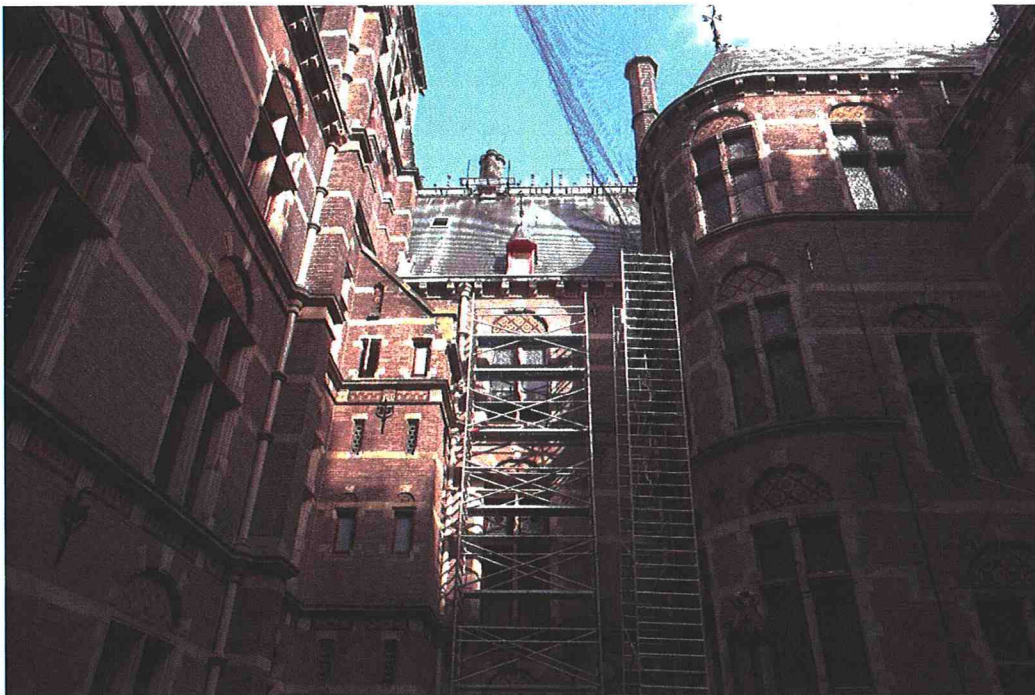
Deze twee afbeeldingen afkomstig van de collectie van het Haags Gemeentearchief (HGA056352 en HGA056353) laten de eerste binnenplaats zien tijdens de bouw. Deuren en bestrating zijn nog niet eens gereed. Onder een hedendaagse foto die laat zien dat er heel weinig veranderd is.

Waardering en Advies

De bestaande bouwmassa moet hoog gewaardeerd worden. De architectuur van deze binnenplaats is weliswaar vergelijkbaar met de gevelarchitectuur van de andere binnenplaats en van de gevelvlakken aan de noordzijde, bijzonder is het dat hier door de onregelmatige vorm en de relatief kleine afmetingen ten opzichte van de hoogte, een besloten en levendige ruimte gecreëerd is. Door de verschillende hoogtewerking van toiletuitbouwen en trappenhuisen is de ruimte nog verder verlevendigd. Ook dient hier vermeld te worden het afwijkende gevelritme van het halfrond gesloten, noord-oostelijke trappenhuis en de toiletuitbouwen. Het gevoel ontstaat dat de gehele vormgeving van deze eerste binnenplaats door haar levendigheid de architectuur van de rest van het gebouw overstijgt. Deze derhalve ruimtelijk-architectonisch gezien buitengewoon geslaagde buitenruimte heeft een hoge monumentwaarde en een hoge gaafheid. Dit betreft alles gevels, daken, beëindigingen en de bestrating, ook al is deze later in oorspronkelijke vormen vernieuwd (of herstraat?).

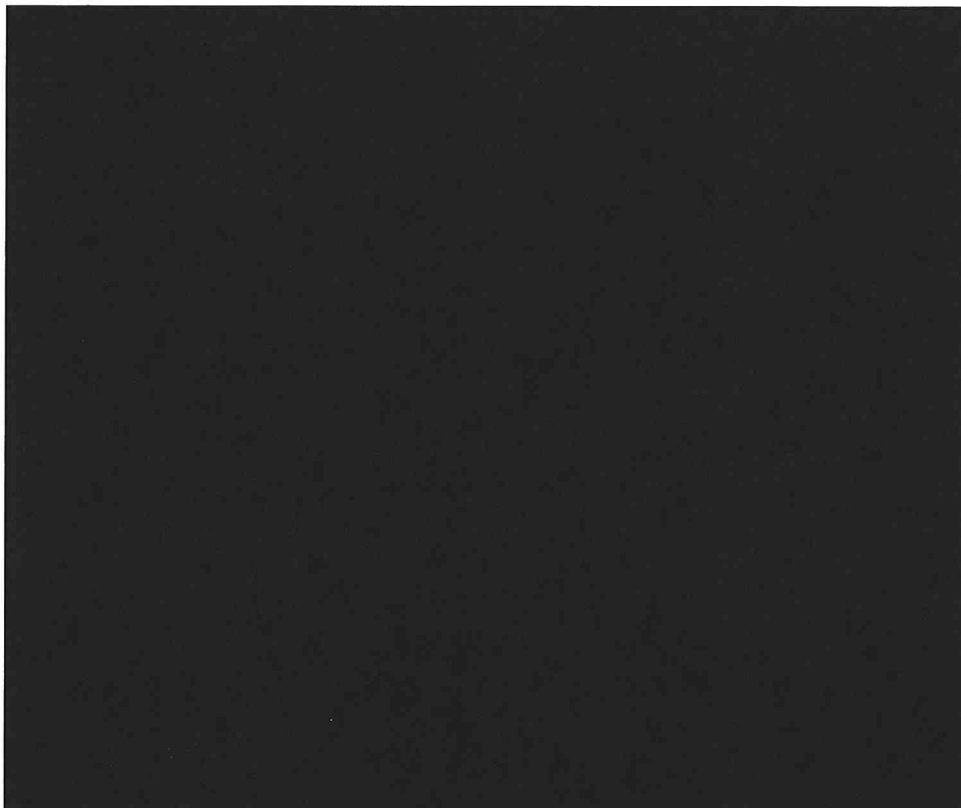
Deze ruimte verdient het in haar huidige vorm bewaard te blijven, zonder bijkomende constructies die de ruimtelijkheid aantasten. Een overkapping tast niet alleen het wezen van de binnenplaats aan – de ruimte wordt (semi-)binnenruimte ipv. buitenruimte – maar kan ook geen recht doen aan het gevarieerde en verticale karakter van de architectuur. Daarnaast ontstaat in vrijwel alle gevallen een problematische aansluiting van de kap op de bestaande bouwmassa.

Een blik in de eerste binnenplaats. Deze foto geeft een indruk van de onregelmatige vorm van de plattegrond als van de massa's. Deze buitenruimte kent naar onze mening de meest schilderachtige massawerking van het Departement van Justitie die het verdient onveranderd bewaard te blijven.

4. ENTREEGEBIED AAN HET PLEIN

Beschrijving

Het oorspronkelijke entreegebied van het Departement van Justitie laat zich aan het exterieur nog goed herkennen. De situatie lijkt ten opzichte van de bouw van het pand onveranderd. In de middenrisaliet van het pand aan het Plein zijn drie – ten opzichte van de naastgelegen geveldelen iets teruggeplaatste - deuren aanwezig: twee enkele deuren aan weerszijden van een dubbele deur. De deuren zijn van eikenhout en zijn rijk geprofileerd. De deuren zijn opgenomen in een met natuursteen (zandsteen?) bekleed geveldeel, waarin halfronde en ronde bovenlichten zijn opgenomen. Hiernaast zijn zware natuurstenen partijen met pilasters en kolommen aanwezig die tevens de verder risalerende middenpartij steunen. Een latei met opschrift 'Departement van Justitie' bekroont de entreepartij. Deze situatie is vrijwel gelijk aan de situatie van de bouw in 1876 – 1883. Aan de zijde van de binnenplaats is de situatie eveneens vrijwel onveranderd sinds de bouw. Hier wordt een dubbele, eiken deur met halfrond bovenlicht geflankeerd door twee enkele eiken deuren met rond bovenlicht. Het geheel is gevat in een met natuursteen bekleed geveldeel. Hier is echter geen sprake van kolommen, pilasters en lateien, noch van een risaliet. De architectuur is eenvoudiger van uitwerking dan aan de Pleingevel, maar wel geheel authentiek.

In het interieur is de situatie meer veranderd ten opzichte van de bouw van 1876 – 1883. Achter de entree-deuren aan het Plein zijn ruimten afgescheiden. De wanden zijn uitgevoerd als stalen puien, voorzien van glas. Deze zijn tussen de ronde kolommen en de rechthoekige pijlers geplaatst. Aan de zijde van het Plein zijn de dubbele deuren en de noordelijke enkele deur voorzien van een voorzetwand die beplakt is met een foto van de deuren. Alleen de zuidelijke deur is vanuit de binnenzijde nog zichtbaar. Erachter is een tochtsluis aangebracht, waarvan één wand gevormd wordt door een oorspronkelijke, gemetselde wand met tegellambrisering; de andere wanden en het plafond zijn voorzien van stalen puien en stalen beplatingen (plafond en puivulling). De vloer in de ruimten is voorzien van tapijttegels. Daaronder zijn de terrazzovloeren nog zichtbaar. Deze terrazzovloeren laten verschillende bouwsporen zien. Duidelijk is te zien dat het oorspronkelijk werk in de middenzone (van Plein naar binnenplaats gezien) is aangeheeld. Het werk wijkt in kleur en detaillering iets af van het werk aan weerszijden van de middenzone. Tevens zijn de aanhelingen in zandcement zichtbaar na de verwijdering van een tourniquet en naastgelegen pui. Ook aan de kolommen is zichtbaar dat er op enig moment puien op hebben aangesloten: de uitstekende blokken ter plaatse van de basementen zijn duidelijk later aangebracht.

De entreepartij thans, ontsierd door nonchalant geplaatste plantenbakken. Onbenaderbaar.

Bouwfasering

Bij de bouw van het Departement van Justitie (1876 – 1883) gaven de entree-deuren aan het Plein toegang tot een semiopenbare doorgang. Er was er sprake van een porte-cochère (koetsdoorgang): achter de deuren van het Plein bevond zich een geasfalteerde, iets verlaagd aangebrachte asfaltbaan. Aan weerszijden daarvan waren trottoirs aanwezig. Deze waren voorzien van veelkleurige

terrazzovloeren, zoals die overal elders in het gebouw aanwezig zijn. Op oude foto's zijn de deuren naar het Plein overigens altijd gesloten.

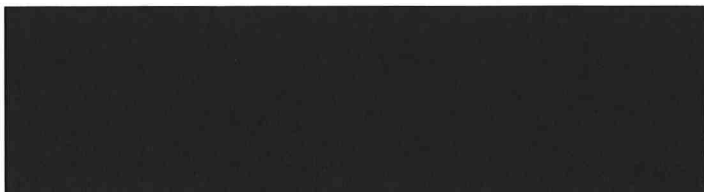
De situatie was al bij een verbouwing in 1949 (Fabryck p.69) gewijzigd. Toen werd de reeds sinds 1938 niet meer als zodanig gebruikte rijtuigdoorgang gewijzigd. De geasfalteerde rijbaan werd verwijderd, het hoogteverschil weggewerkt en de terrazzovloer aangeheeld vergelijkbaar met - maar minder net dan - het bestaande werk. In het werk is goed te zien waar de oorspronkelijke terrazzovloer aanwezig is en waar deze aangeheeld is.

De vloer laat ook nog de resten zien van de tochtsluis die toen tot stand is gekomen. Het betrof een tweetal draaideuren aan bommerven aan weerszijden van een tourniquet. De pui is niet op foto overgeleverd en in het rapport van De Fabryck is slechts de plattegrond afgebeeld. Daardoor is er over de vormgeving niet veel te zeggen. Vermoedelijk zal deze aangesloten hebben bij de oorspronkelijke vormgeving. Vóór 1970 is deze tochtspui alweer verdwenen (Fabryck p.68) en is er een moderne balie aangebracht. Deze is bij de grote verbouwing van het Binnenhofcomplex onder leiding van Pi de Bruijn rond 1990 weer verdwenen, waarna de huidige stalen puien rond 1990 zijn aangebracht (Fabryck p.80). Sinds de grote verbouwing van het Binnenhofcomplex is de toegang tot het Departement van Justitie geregeld via een aantal nieuw ingebroken toegangen. Het oorspronkelijke entreegebied werd echter verbouwd tot een wachtruimte van de marechaussee. In 2016 is de ruimte aangepast tbv. werkruimten. Bij al deze werkzaamheden is de ruimtelijkheid verloren gegaan: de oorspronkelijke opzet van de porte-cochère in het geheel niet meer voelbaar.

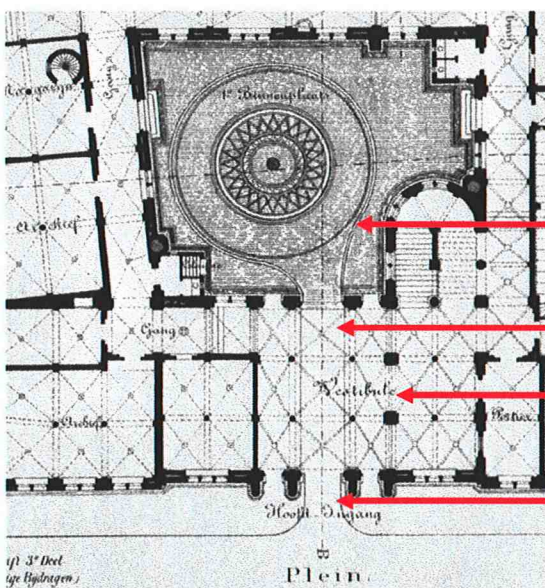
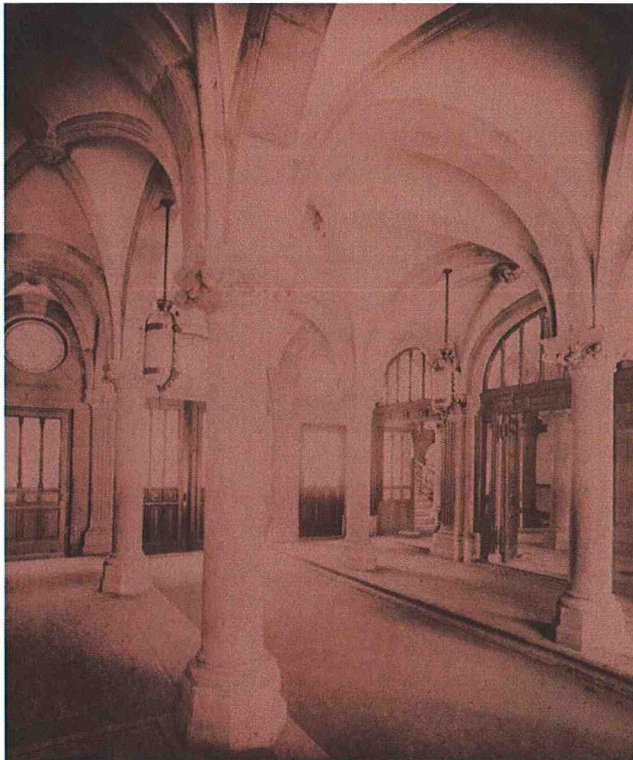
Waardering en Advies

De oorspronkelijke opzet beter voelbaar maken door in ieder geval de recente stalen puien te verwijderen raakt geen monumentale waarden. Integendeel: er ligt een kans om de oorspronkelijke ruimtelijkheid te herstellen. Minder logisch lijkt het de deuren aan het Plein (die natuurlijk gehandhaafd moeten blijven) permanent open te zetten en glazen puien aan te brengen. Bij het bekijken van alle oude foto's op internet, ben ik geen enkel exemplaar tegengekomen waarop de deuren van het pand geopend stonden. In hoeverre de porte-cochère gefunctioneerd heeft, is niet helemaal duidelijk. Van de naastgelegen deuren zal de rechter het meest gebruikt zijn, aangezien 'vestibule' en 'portier' aan de rechterzijde van de rijbaan aangegeven zijn.

Het plan zal rekening moeten houden met de bestaande monumentale waarden en uitspraken moeten doen over de vorm en plaatsing van diverse elementen, zoals deuren en eventueel aanvullende puien. Ook moet er een uitspraak resp. een voorstel gedaan worden over de aanpak van de vloer: de aanheling na het verwijderen van de verdiepte baan, voorts over de aanhelingen na het verwijderen van de pui uit 1949. Vanuit bouwhistorisch oogpunt ligt het niet voor de hand de oorspronkelijke situatie van de vloer te herstellen, omdat de bouwfase van 1949 ook positief gewaardeerd moet worden. De minder zorgvuldige aanhelingen na het verwijderen van de pui (voor 1970) worden door ons als indifferent beoordeeld. Deze kunnen worden aangeheeld met terrazzo als bestaand. Doordat ook aanhelingen in terrazzo - hoe zorgvuldig ook - eigenlijk altijd zichtbaar blijven, blijft zelfs de bouwfase van rond 1970 ervaarbaar.

In hoeverre de stalen puilen schade aan omringende constructies hebben veroorzaakt – vlakken van kapitelen, schade door bevestigingen etc. – is nu nog niet te zeggen. Gezien de indifferente waarde van de puilen, kunnen de schades zo onzichtbaar mogelijk weggewerkt te worden.

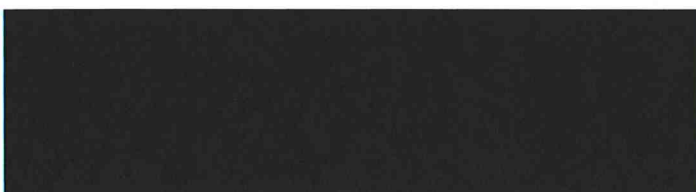
Entreegebied direct na de bouw (HGA001011264) en thans. De ruimte was eerder al gewijzigd, maar de huidige situatie heeft weinig kwaliteit.

Verduidelijking werking porte-cochère:
Keerlus op binnenplaats

Grens verdiept vloerveld (asfalt)
– vergelijk de foto boven

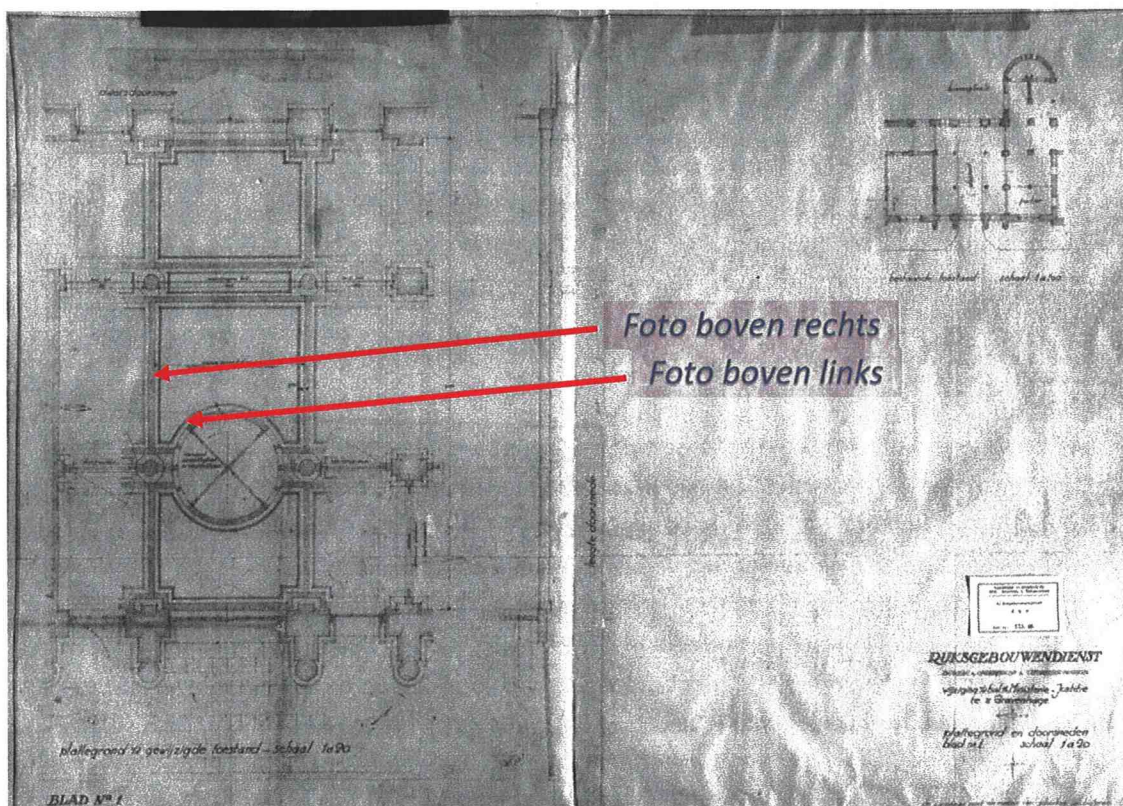
Entreepuilen – vergelijk de foto boven

Verloop trottoir naar porte-cochère
Foto rechts

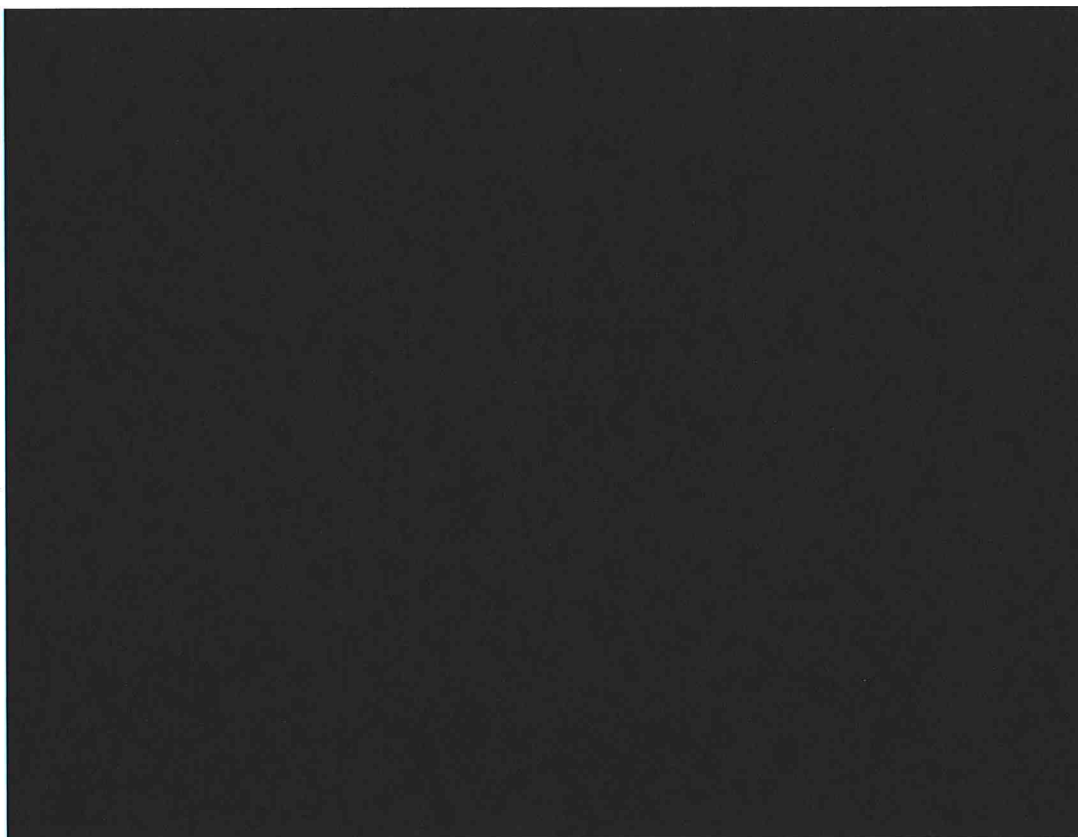
Twee afbeeldingen van de terrazzovloer (locatie: zie afbeelding hieronder). Met links de resten van de tourniquet die einde jaren '40 aangebracht is en rechts bij de pijl het verschil tussen het oorspronkelijke terrazzo rechts en het aanheelwerk uit het einde van de jaren '40.

Afbeelding met de situatie die in 1949 gewijzigd zou zijn (Fabryck p.69). Links de tourniquets met aan weerszijden doordraaiende deuren. De resten van deze aanleg zijn nog herkenbaar (zie de twee vorige afbeeldingen). Rechtsboven de tot dan toe bestaande situatie.

5. DE AANSLUITING VAN DE STATENPASSAGE MEER NAAR DE ZIJDE VAN HET PLEIN VERLEGGEN

Beschrijving

In de huidige situatie wordt de Statenpassage afgesloten door een glazen vliesgevel. Deze vliesgevel verbindt het entreegebouw van het Tweede Kamercomplex met de noordgevel van het Departement van Justitie en sluit aan net achter de tuitgevel op de hoek van het pand met het Plein. Bij hotspot 1 is al ingegaan op de algehele opbouw van het pand en de importantie van de diverse gevels, die weerspiegeld wordt door de toegepaste architectuurtaal. De noordgevel van het pand kwam oorspronkelijk vanuit de Pleinzijde prominent in zicht, omdat het naastgelegen gebouw van de Hoge Raad naar achteren geplaatst was. De genoemde tuitgevel vormde daarbij de overgang naar de rijkere architectuur van de gevel aan het Plein. Het ernaast liggende geveldeel is echter op de tuitgevel na gelijk gedetailleerd. Ongeveer ter hoogte van het midden van het gebouw, springt de noordgevel naar achteren. De architectuur van dat deel is iets soberder van uitvoering dan het eerste deel. De plaats van de vliesgevel van de nieuwbouw van De Bruijn houdt geen rekening met deze oorspronkelijke opbouw, met als gevolg dat het eerste geveldeel nu in tweeën wordt gesplitst: een deel (de risaliet met tuitgevel) buiten de vliesgevel en een deel (rechtgesloten) binnen de vliesgevel.

In de architectuur van het nog verder naar voren komende entreegebouw wordt gereageerd op deze vliesgevel door de vliesgevel door te laten lopen in het entreegebouw en op de zuidoosthoek een kolom te plaatsen, terwijl op de noordoosthoek een gesloten geveldeel is aangebracht.

Bouwfaserings

Het gebouw van het Departement van Justitie is tot stand gekomen tussen 1876 en 1883. Aan de gevels is sindsdien niets veranderd, met uitzondering van de ingrepen die samenhangen met de grote verbouwing van het Tweede Kamercomplex onder Pi de Bruijn (1988 - 1996). Dat zijn de vliesgevel en de wijze waarop deze aansluit, alsmede een aantal doorgangen direct achter de vliesgevel.

Waardering en Advies

Het gehele gebouw van het Departement van Justitie is van een hoge monumentwaarde, dat is hierboven reeds genoegzaam aan de orde gekomen. Welke monumentwaarde toegekend moet worden aan de ingreep van Pi de Bruijn is zo kort na dato vrij lastig te geven. De aanhechting van de brug is misschien verre van subtiel en de extra toegangen achter de vliesgevel zijn vormen een doorbreking – een verlies – van hoge monumentale waarden, maar stellig zal men met de tijd (of nu reeds?) aan de ingreep een positieve monumentwaarde kunnen toekennen. Hoe het ook zij: de ingreep is van teveel betekenis om als indifferent te benoemen. De Fabryck hanteert stoplichtkleuren ten aanzien van attentiewaarden. In dat licht zou een gele kleur – die staat voor: Pas op, eerst overleg noodzakelijk – op zijn plaats zijn.

Als puur naar het Departement van Justitie wordt gekeken, zou de aansluiting op het entreegebouw het beste naar achteren geplaatst kunnen worden, te weten op de plaats waar de gevel naar achteren wijkt. De sprong in het gebouw is destijds ontworpen als reactie op een ander gebouw, en zodoende was en is de aanhechting daar op zijn plaats.

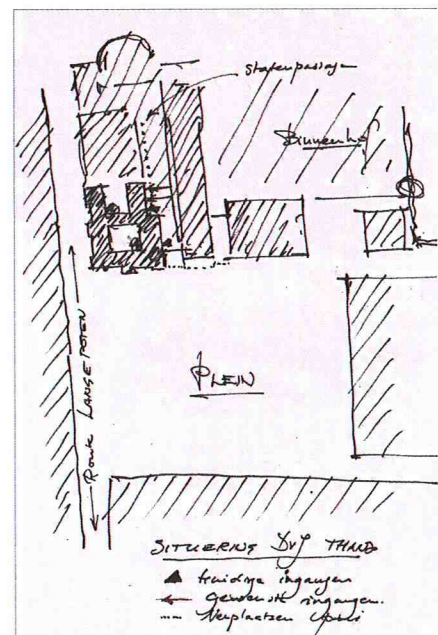
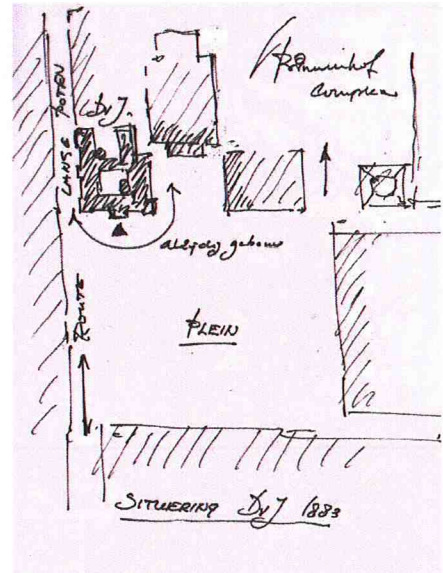
Als de vliesgevel naar de Pleinzijde zou moeten worden opgeschoven, kan dat eigenlijk alleen naar de voorste hoek. Ergens midden op de risalerende tuitgevel aansluiten, is geen optie. Toch zou een aansluiting vlak na de hoek met de gevel aan het Plein een ontkenning zijn van het ontwerp van het Departement van Justitie, dat 'alzijdig' ontworpen is. Zoals eerder aangegeven is het gebouw in een vloeiende beweging ontworpen van Plein naar Lange Poten en van Plein naar de noordgevel aan het vm. voorterrein voor de Hoge Raad. In dat monumentaal licht is het naar voren opschuiven van de (vlies)gevel niet te adviseren. Ook niet door (onjuist) te beargumenteren dat een glasgevel doorzichtig is. De achterliggende constructies en het glas door zijn spiegeling zijn altijd 'aanwezig'.

Afbeelding van het Departement van Justitie in 1883 (HGA056384) waarop goed te zien is hoe het gebouw alzijdig (veelzijdig) ontworpen is: de architectuur van de gevel aan het Plein wordt voortgezet in de gevel naast de cour voor het gebouw van de Hoge Raad (rechts net nog op de foto). De twee schetsen geven aan hoe de situatie veranderde met de bouw van de Statenpassage.

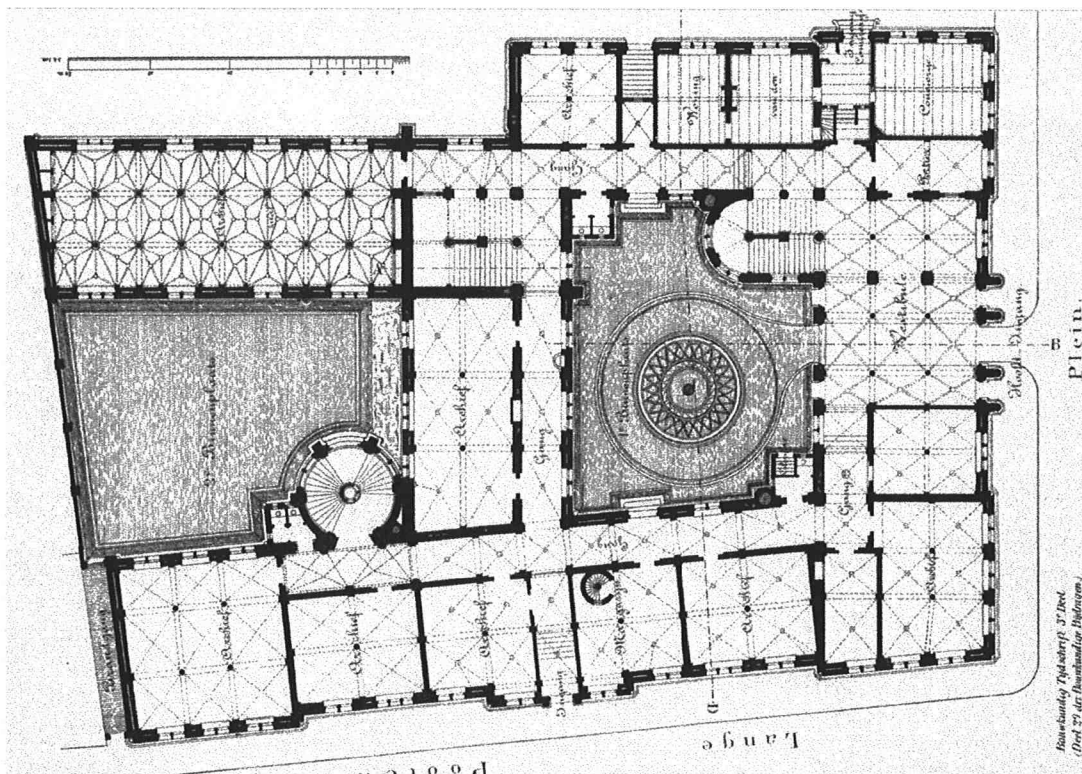
De glaspui nog meer naar het Plein verschuiven zou nog sterker de alzijdigheid van het Departement van Justitie aantasten.

6. DE KAMERSTRUCTUUR OP DE BEGANE GROND

Beschrijving

Het Departement van Justitie heeft bij de bouw een heldere structuur meegekregen. Het gebouw is gegroepeerd om twee binnenplaatsen, een besloten (eerste) binnenplaats en een half open (tweede) binnenplaats. Heden ten dage staan deze binnenplaatsen bekend als Binnenplaats Justitie resp. Binnenplaats Nieuwspoor. Rond de 1^e binnenplaats is een gangstructuur aanwezig, die aan de zijde van de Lange Poten doorloop in de zuidelijke vleugel aan de 2^e binnenplaats. Bij de noordelijke vleugel aan de 2^e binnenplaats verspringt de gangzone naar de noordzijde. Dit hangt samen met het feit dat dit deel teruggeplaatst is ten opzichte van de noordelijke vleugel rond de 1e binnenplaats.

De plattegrond van de begane grond, zoals afgebeeld in het *Bouwkundig Tijdschrift* (3) 1883, 3e deel, Plaat XXI (zonder paginanummer). Deze revisieplattegrond geeft de uiteindelijk gebouwde situatie weer. Behalve de hoofdingang in de vorm van een porte-cochère en forse trappenhuisen, zijn het voornamelijk overkluisde archief ruimten die hier aangetroffen worden. Alleen in de noordoostvleugel (bovenzijde tekening) zijn geen gewelven aangebracht, omdat daar de woning van de conciërge was gesitueerd en daar balkenplafonds meer op zijn plaats werden geacht.

Op de verdiepingen worden kamers van diverse grootte aangetroffen, waaronder een aantal grotere en rijkere kamers, die thans als fractiekamer in gebruik zijn, en oorspronkelijk functies als ruimte voor de ministerraad, kamer van de Raad van Adel of kamers van de minister en hoge ambtenaren hadden. Ook wordt op deze niveaus in de westvleugel van de 1e binnenhof de fenomenale Handelingkamer (bibliotheek) aangetroffen.

De structuur van de begane grond kent een vergelijkbare, heldere structuur, maar in verband met de functie – veelal archief - zijn er relatief vele grotere ruimten geplaatst.

In de huidige situatie zijn er heel wat van deze ruimten ingedeeld door wandjes, zowel lichtere (metalstud of gelijkwaardig) als gemetselde wandjes. In vrijwel alle gevallen heeft men daarbij bestaande, historische en waardevolle elementen gehandhaafd. Zo komt het dat ronde kolommen opgenomen kunnen zijn in wanden, terwijl in de oorspronkelijke opzet ronde kolommen altijd vrijstaand zijn toegepast. Wanneer de gewelven op wanden zijn opgelegd, heeft Peters steeds rechtehoekige pilasters toegepast. In de noordwestvleugel wordt daarnaast ook gebruik gemaakt van kraagstenen of consoles, die dan wel weer een ronde vorm hebben.

Bouwfasering

Zoals hierboven omschreven dateert de begane grondstructuur van het Departement van Justitie uit de bouwtijd (1876 – 1883). De tussenwanden zijn in diverse perioden tot stand gekomen. Het merendeel van de huidige wanden dateert van de bouwfase 1988 – 1996. Deze zijn goed herkenbaar aan de toepassingen van stalen puien, boarddeuren en bovenlichten. Er zijn echter ook enige wanden te dateren op de periode 1936 – 1988. Deze wanden worden dan voor het eerst weergegeven op de revisietekeningen van de late jaren '50 (weergegeven in het demarcatierapport van De Fabryck), of op de tekeningen met de bestaande situatie van 1988. Doordat de ruimten verkleind werden, waren er ook extra toegangen nodig. Geheel in de traditie van de Rijksgebouwendienst tot ver in de 20^e eeuw werden deze toegangen nauwgezet aangepast aan de bestaande vormgeving. Desondanks herkent men de latere ingrepen aan afwijkende tegels rond de kozijnen, licht afwijkende herstellingen in de (prachtige) terrazzovloeren en afwijkende scharnieren. De wanden zelf zijn gepleisterd en geheel gesloten, dan wel gesloten, maar tussen de ribben van de gewelven voorzien van glazen bovenlichten. Deze laatste oplossing is de standaardoplossing in de periode 1988 – 1996. Deze fase is verder – zoals eerder gememoreerd – te herkennen aan boarddeuren en glazen zijlichten gevat in stalen kozijnen en in andere gevallen aan geheel van glas voorziene stalen puien.

Waardering en Advies

De verschillende fasen van de bouwgeschiedenis kennen een verschillende waardering. Het is niet zo dat elke latere fasen per definitie een lagere waardering kent dan een eerdere, maar in het geval van de indeling van de begane grond, kan men dat wel stellen. De oorspronkelijke indeling, inclusief afwerkingen (voor zover nog zichtbaar resp. aanwezig) zijn hoog monumentaal. De wanden die tegen de ronde kolommen zijn geplaatst – of ze nou uit de periode 1936 – 1956 of 1988 – 1996 dateren – zijn eenvoudig. Aangezien ze de oorspronkelijke ruimtelijkheid eerder geweld aan doen, is het verwijderen van deze ingrepen een goede zaak. Enige decennia geleden zou men deze ingrepen als onderdelen met negatieve monumentwaarde hebben betiteld, thans wordt aan deze onderdelen een indifferente monumentwaarde toegedicht. Anders dan voor deze wanden geldt de beoordeling van de toegangsdeuren die geplaatst zijn nadat het indelen van een ruimte een tweede toegang noodzakelijk maakte. Men heeft getracht aan te sluiten op de bestaande architectuur en terrazzovloeren aangeheeld, maar ook deuren, kozijnen en koplatten gekopieerd en tegeltableaus toegepast als verwijzing naar de oorspronkelijke. In die gevallen is sprake van een positieve monumentwaarde. Het zou het onzinnig zijn deze samen met de latere tussenwanden te verwijderen. De wanden en puien uit de jaren '90 die met name in de noordwestvleugel en op de zuidwesthoek aanwezig zijn, schaden de ruimtewerking en kennen een indifferente monumentwaarde. Verwijdering van de die wanden wordt vanuit monumentale waarden toegejuicht. Men dient zich wel bewust te zijn dat de kolommen of kolommenrijen de ruimte zullen bepalen, dus dat er geen ongedeelde ruimten ontstaan. Overigens is het te adviseren – of op zijn minst te overwegen – de oorspronkelijke kleurstelling te herstellen, als verlengstuk van het herstel van de ruimtevorm.

AANBEVELINGEN VOOR NADER ONDERZOEK

Het Departement van Justitie kon in het kader van dit onderzoek en het eerder uitgevoerde Demarcatieonderzoek goed onderzocht worden. Er vond echter geen destructief onderzoek plaats. Nader onderzoek dat voor een beter begrip van de bouwgeschiedenis van het pand nuttig zou kunnen zijn, is:

Archivalisch onderzoek

In het kader van deze rapportage werd slechts bescheiden aanvullend archiefonderzoek verricht. Onderzoek in archieven van het Nationaal Archief, het bouwarchief van de gemeente 's-Gravenhage, het archief van het Rijksvastgoedbedrijf en van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is in het kader van het onderhavige onderzoek tot een minimum beperkt. De in het rapport van De Fabryck aangehaalde archiefbronnen zijn aldaar verwerkt in de bouwgeschiedenis en zijn zodoende ook in dit rapport verwerkt.

Het zou wenselijk zijn bronnen te onderzoeken die inzicht zouden kunnen geven in de werkwijze en de inspiratiebronnen van C.H. Peters. Het is echter de vraag of deze bestaan. Er is door ons een beperkt onderzoek uitgevoerd bij het Nieuwe Instituut in Rotterdam, alwaar een groot aantal schriftjes van Peters bewaard wordt. Deze schriftjes geven veel inzicht in de overtuigingen van de man en inzicht in zijn kennis van historische onderwerpen. Maar in geen enkel schriftje wordt ingegaan op de ontstaansgeschiedenis van het Departement van Justitie, of van enig ander werk van zijn hand! Het is overigens buitengewoon raar dat er nooit een uitgebreide publicatie over het leven en werken van deze belangrijke architect is verschenen. Nader archiefonderzoek zou hier wellicht een aanzet toe kunnen geven.

Aanvullende opname waterkelder

De aanwezigheid van een waterkelder onder de eerste binnenplaats is niet nader onderzocht. Dit onderzoek zou nog uitgevoerd kunnen worden – dit i.v.m. eventuele verstoringen bij het overkappen van de eerste binnenplaats.

Kleuronderzoek en onderzoek interieur

Het onderzoek in het pand was non-destructief en er heeft geen kleuronderzoek plaatsgevonden. Ook bij de werkzaamheden van de jaren '90 toen een historisch uitzijende kleurreconstructie is uitgevoerd, heeft geen kleuronderzoek plaatsgevonden [REDACTED]. Kleuronderzoek zou idealiter worden uitgevoerd om vast te stellen of er nog oorspronkelijke afwerkingen bewaard zijn gebleven, of om vast te stellen welke kleuren oorspronkelijk zijn toegepast. Hiertoe zouden kleurentrappen en –vensters alsmede beperkt laboratoriumonderzoek wenselijk zijn. Dit onderzoek is niet nodig voor de waardenstellingen, maar wel wenselijk voor nadere uitwerking van [REDACTED]

restauratieplannen. Met name in de verkeersruimten kan kleuronderzoek leiden tot een aangepast kleurgebruik, hetgeen de architectonische kwaliteit zou kunnen verhogen.

Tenslotte lijkt het wenselijk de gedetailleerde opname van Hennis die zich richtte op het interieur en het meubilair, te actualiseren teneinde vast te stellen waar reeds monumentale waarden verdwenen zijn cq. Hersteld zouden moeten worden.

Archeologisch onderzoek

Wanneer sloop- en/of graafwerkzaamheden in het souterrain gaan plaatsvinden is archeologisch onderzoek wenselijk. Niet in de laatste plaats om vast te stellen of er nog resten van het Huygenshuis aanwezig zullen zijn. De kans dat dat het geval is, wordt overigens als niet erg groot geacht.

LITERATUUR

Literatuur

- Berens, H. (red.), *P.J.H. Cuypers (1827 – 1921) Het complete werk*, Rotterdam 2007.
Bouwkundig Tijdschrift (3) 1883, 3e deel (zonder paginanummers).
Heiden, P. van der, *Interieurs van het Binnenhof, Den Haag/Amsterdam* 2018.
Leeuwen, A.J.C. van, *Pierre Cuypers, architect 1827 – 1921*, Zwolle/Amersfoort/Zeist 2007.
Rosenberg, P.T.E.E. 'Peters, een gewetensvol historicist', in: C.J. van der Peet en G.H.P. Steenmeijer (red.), *De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, Rotterdam 1995, 269 – 299.
Rosenberg, P.T.E.E. 'De Stuers, spin in het web', in: C.J. van der Peet en G.H.P. Steenmeijer (red.), *De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, Rotterdam 1995, 197 – 213.

Rapporten

- De Fabryck, *Demarcatierapport Binnenhofcomplex, Tweede Kamer der Staten-Generaal Gebouw J, Bouwgeschiedenis*, Den Haag 2013.
Hennis, J.H., *Interimrapport Bouwhistorisch onderzoek vm. Ministerie van Justitie, Rijksgebouwendienst*, Den Haag 1986
Hennis, J.H., *Voormalig Ministerie van Justitie, waardevolle elementen in het interieur van het gebouw*, Rijksgebouwendienst, Den Haag 1986
Roosmalen M., Van Bommel B., Hennig J., Greil M., *Monumenten Objectvisie Binnenhof, Rijksvastgoedbedrijf*, Den Haag 2014

Sites

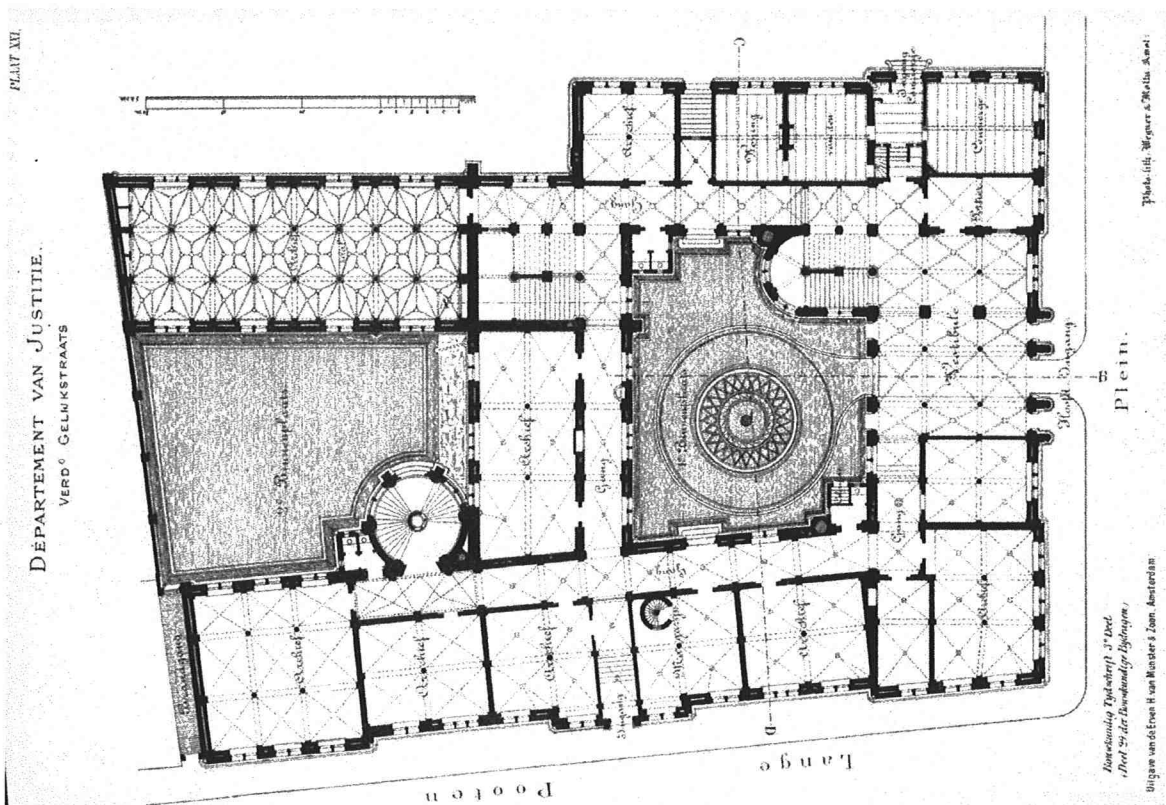
- <https://www.amsterdam.nl/kunst-cultuur/monumenten/beschrijvingen/magna-plaza>.
<https://cie.nl/page/962/tweede-kamer-der-staten-generaal?lang=nl>.
<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/17881>.
<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/petersch>.
<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/stuers>.
<https://www.trouw.nl/home/de-postkantorengotiek-van-cornelis-hendrik-peters~a00c13fe>.
https://nl.wikipedia.org/wiki/Cornelis_Peters.

TOPOGRAFISCHE AFBEELDINGEN EN BOUWTEKENINGEN

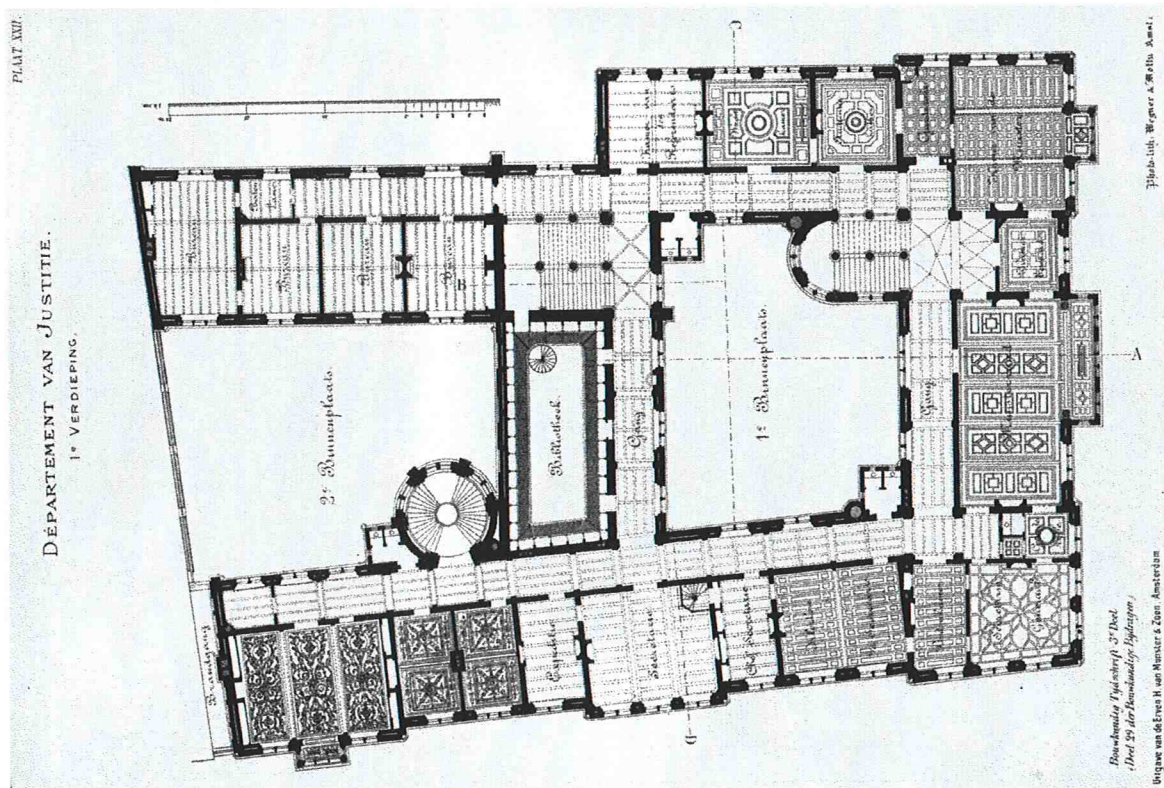
Afkortingen archieven:

- HGA Haags Gemeentearchief
- RCE Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- RGD Rijksgebouwendienst (voorloper van het RVB)
- TUD Technische Universiteit Delft

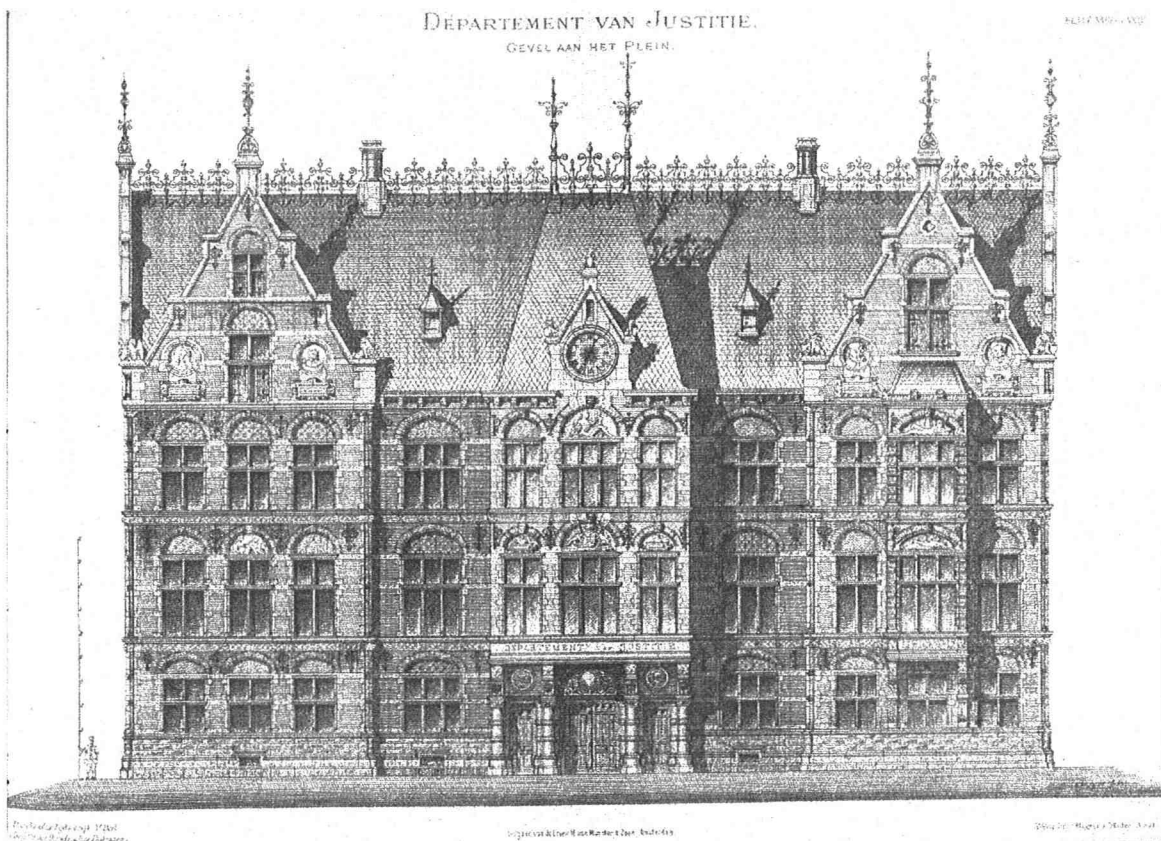
Afbeelding 1. Revisietekening van de begane grond zoals opgenomen in het *Bouwkundig Tijdschrift* (3) 1883, 3e deel (zonder paginanummers). De plattegrond wijkt licht af van de bestektekening. Bibliotheek TUD: http://lib.tudelft.nl/tijdschriften/architectuurtijdschriften/Bouwkundig_Tijdschrift_1-3_1881tm1883.pdf.

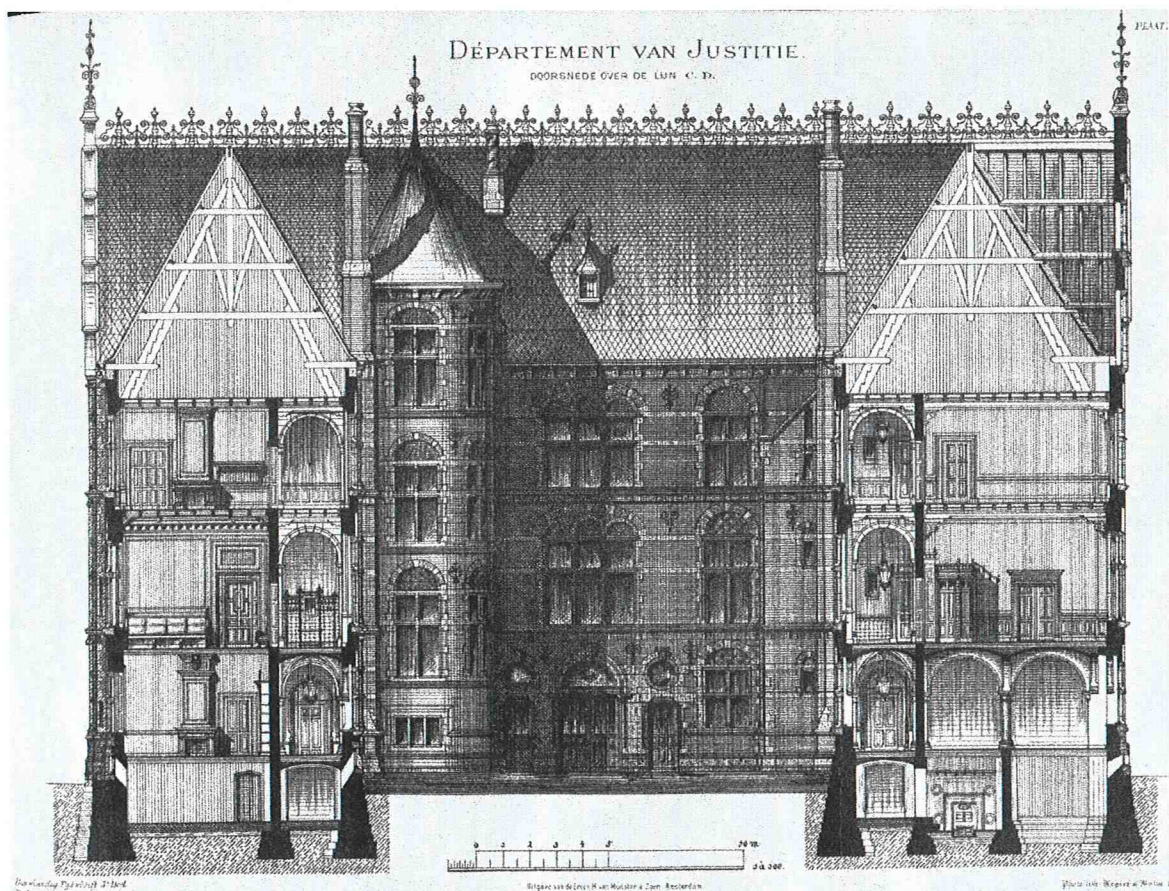
Afbeelding 2. Revisietekening van de eerste verdieping zoals opgenomen in het Bouwkundig Tijdschrift (3) 1883, 3e deel (zonder paginanummers). In de plattegrond zijn de plafonds ingetekend. In de linker onderhoek (zuidwestvleugel) zijn 17^e-eeuwse plafonds herplaatst afkomstig van het Hôtel van Brunswijk en Huygenshuis. [http://lib.tudelft.nl/tijdschriften/architectuurtijdschriften/Bouwkundig Tijdschrift 1-3 1881tm1883.pdf](http://lib.tudelft.nl/tijdschriften/architectuurtijdschriften/Bouwkundig_Tijdschrift_1-3_1881tm1883.pdf).

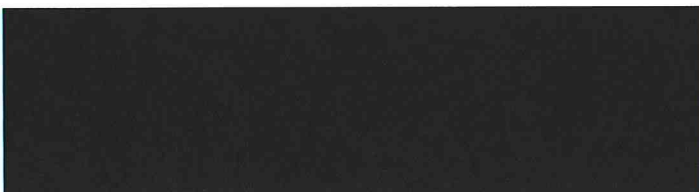

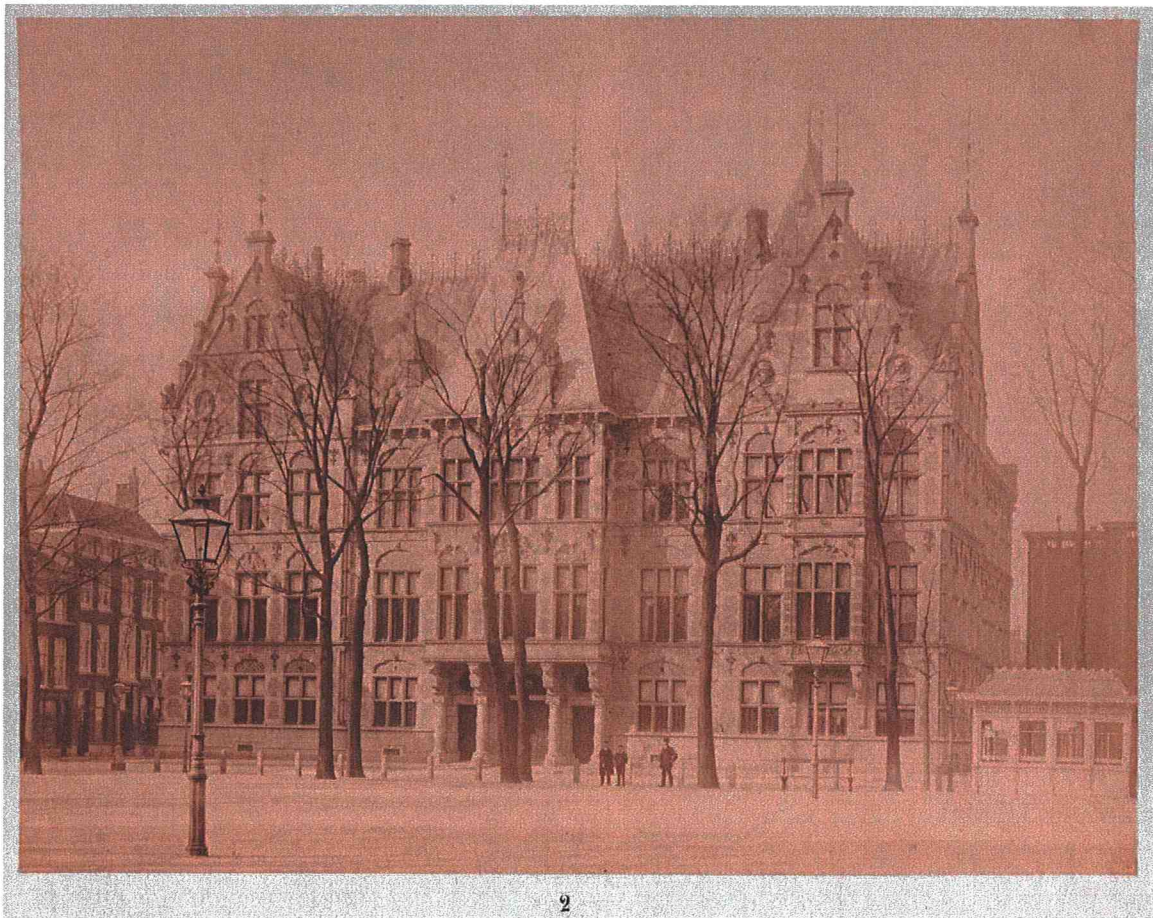
Afbeelding 3. Revisietekening van de voorgevel aan het Plein zoals opgenomen in het *Bouwkundig Tijdschrift* (3) 1883, 3e deel (zonder paginanummers). http://lib.tudelft.nl/tijdschriften/architectuur-tijdschriften/Bouwkundig_Tijdschrift_1-3_1881tm1883.pdf.

Afbeelding 4. Revisietekening van de oostgevel van de eerste binnenplaats zoals opgenomen in het *Bouwkundig Tijdschrift* (3) 1883, 3e deel (zonder paginanummers). http://lib.tudelft.nl/tijdschriften/architectuurtijdschriften/Bouwkundig_Tijdschrift_1-3_1881tm1883.pdf.

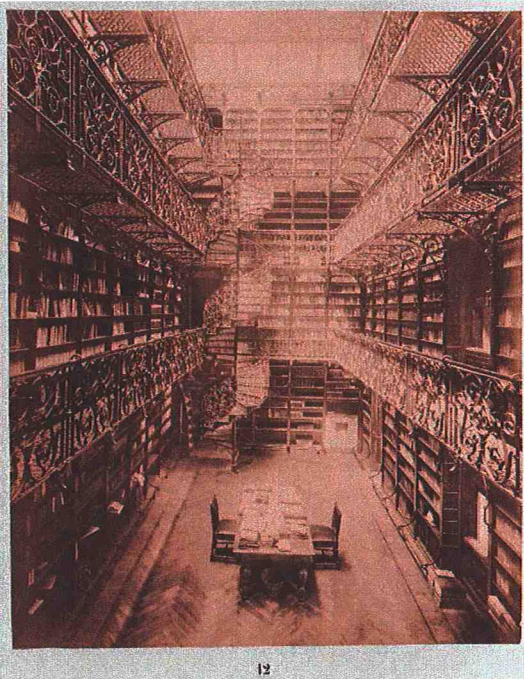
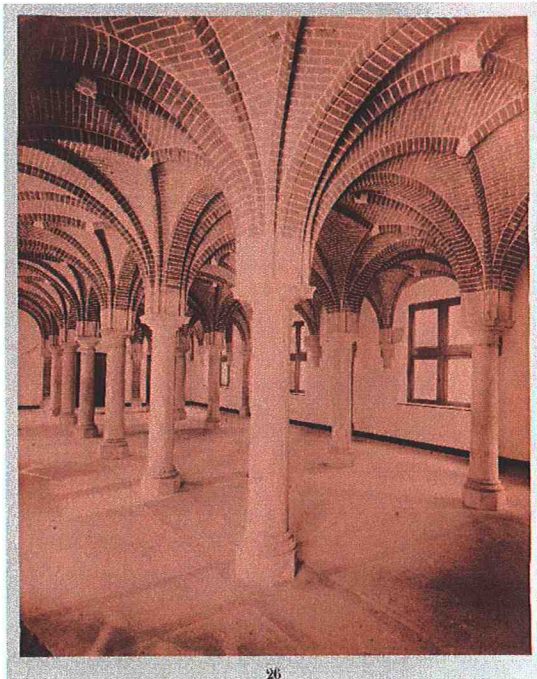
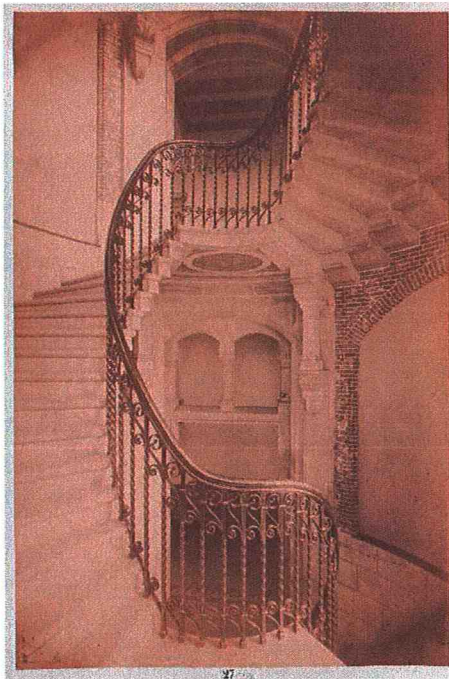
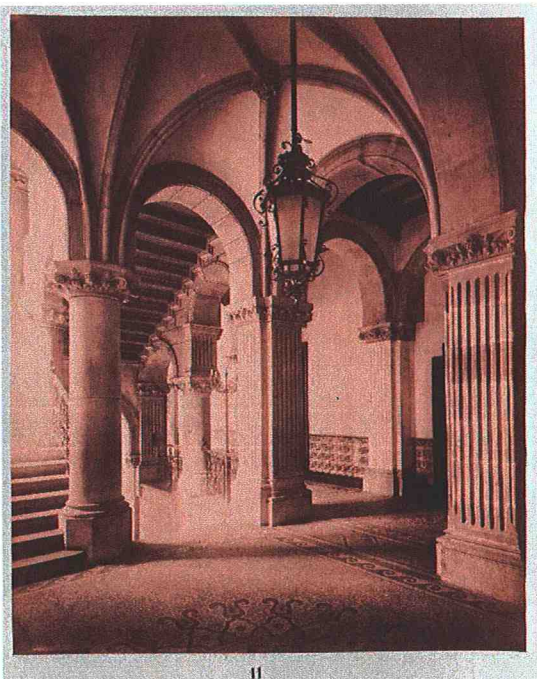

2

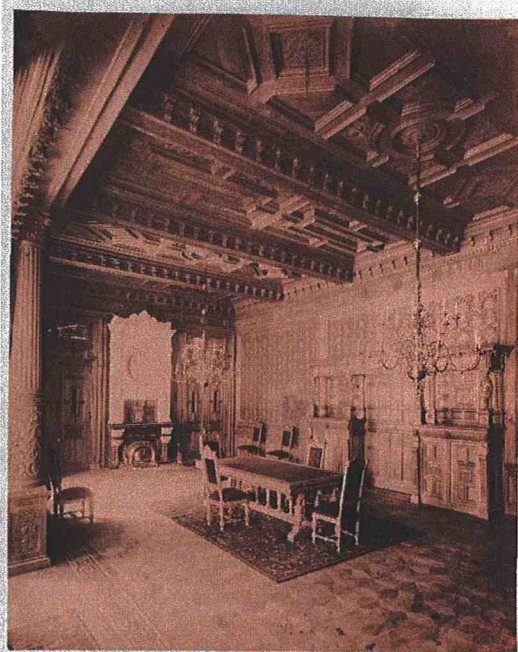
Afbeelding 5. De voorgevel van het Departement van Justitie, 1883 (Beeldbank RCE OF-11363). Deze en de volgende oude foto's van het gebouw zijn afkomstig van het album: "Het Ministerie van Justitie te 's Gravenhage. Anno 1883". Geschenk Erven Jhr. V. de Stuers. Blindstempel: H.W. Wollrabe / Hofphotograaf / Noordeinde 96 / 's Gravenhage. Typ. C.H. Susan Jr.

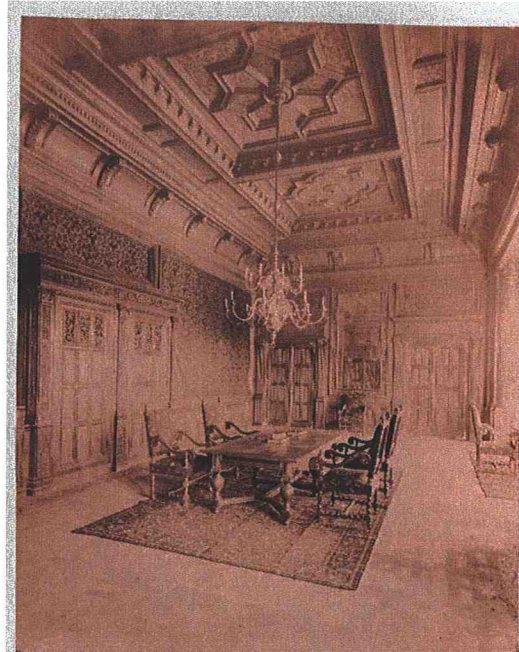

Afbeelding 6. 7. 8. 9. Beelden uit het "Het Ministerie van Justitie te 's Gravenhage. Anno 1883".
Beeldbank RCE: OF-11372, OF-11388, OF-11387 en OF-11373.

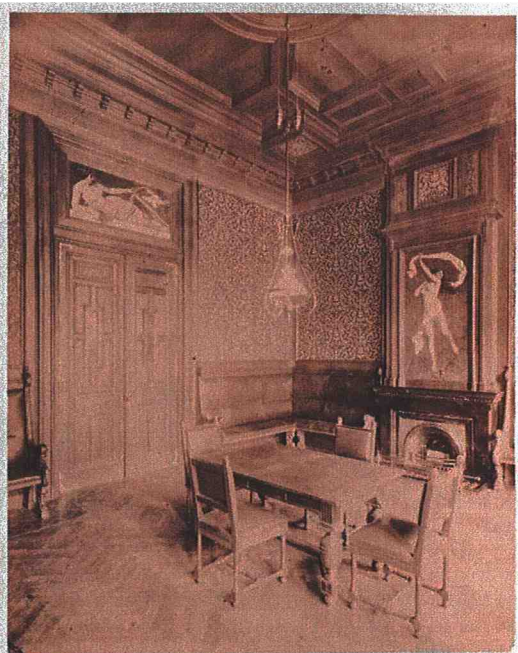

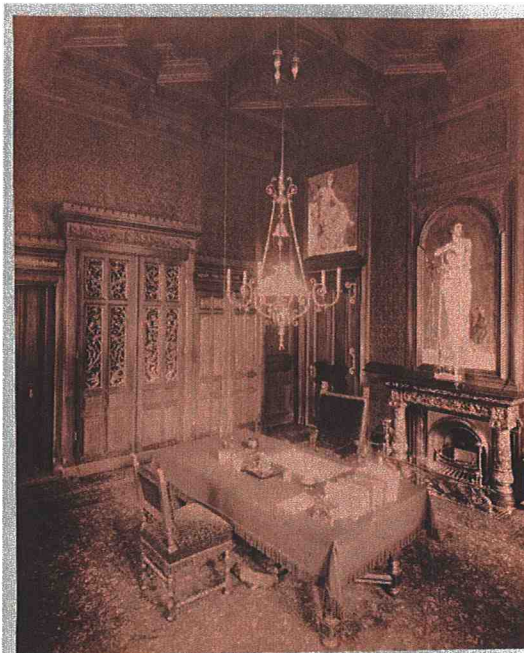
17

18

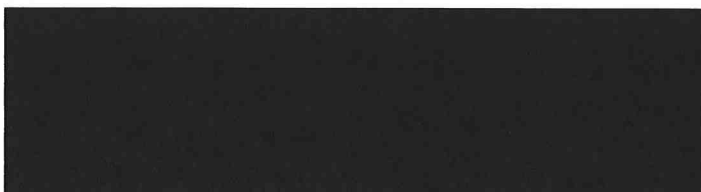

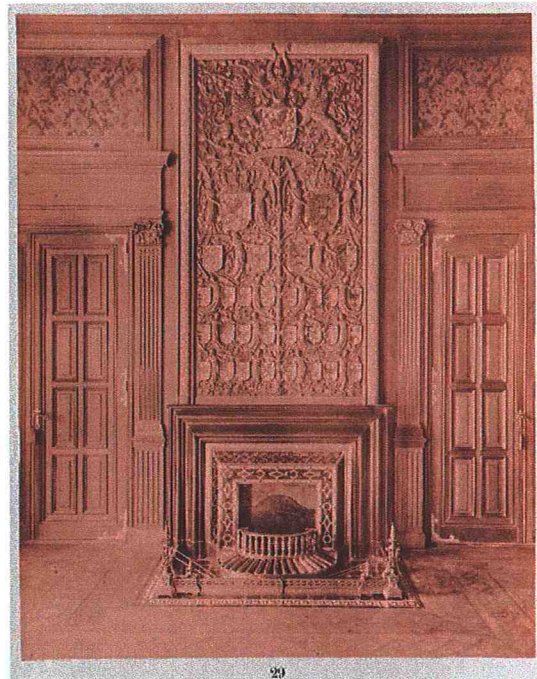
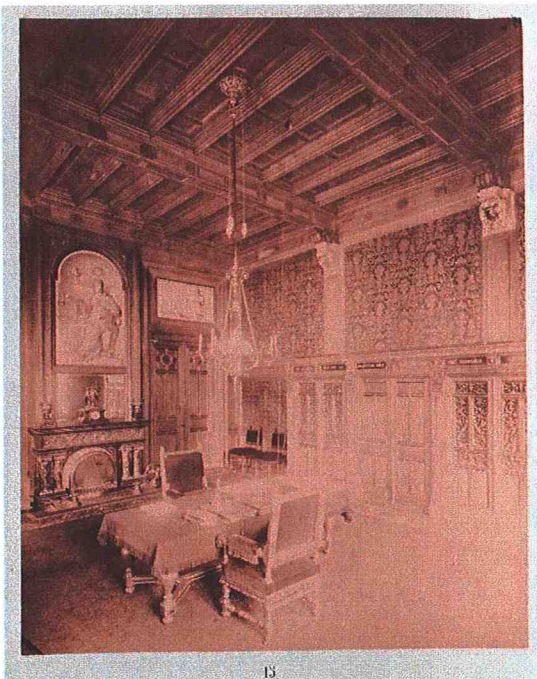
19

20

Afbeelding 10. 11. 12. 13. Beelden uit het "Het Ministerie van Justitie te 's Gravenhage. Anno 1883".
Beeldbank RCE: OF-113778, OF-11379, OF-11374 en OF-11377.

Afbeelding 14. 15. Beelden uit het "Het Ministerie van Justitie te 's Gravenhage. Anno 1883". Beeldbank RCE: OF-11376 en OF-11390.

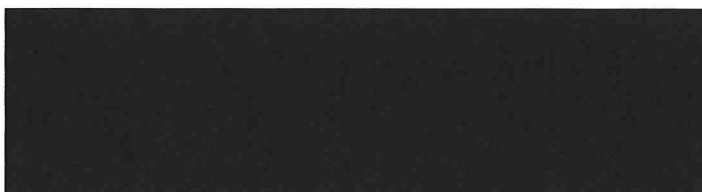
FOTOGRAFISCHE DOCUMENTATIE 2018

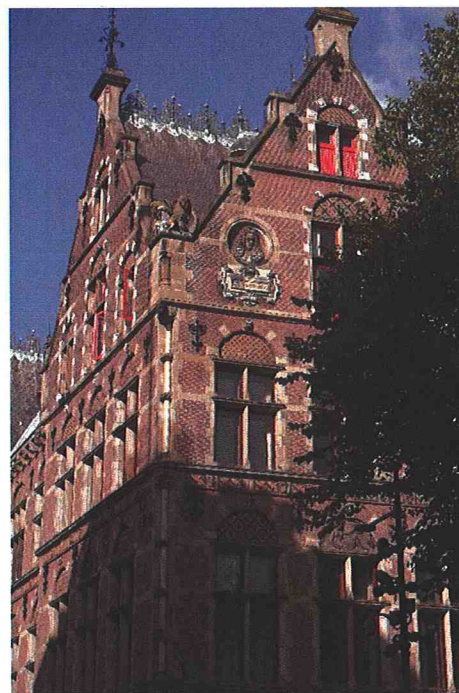
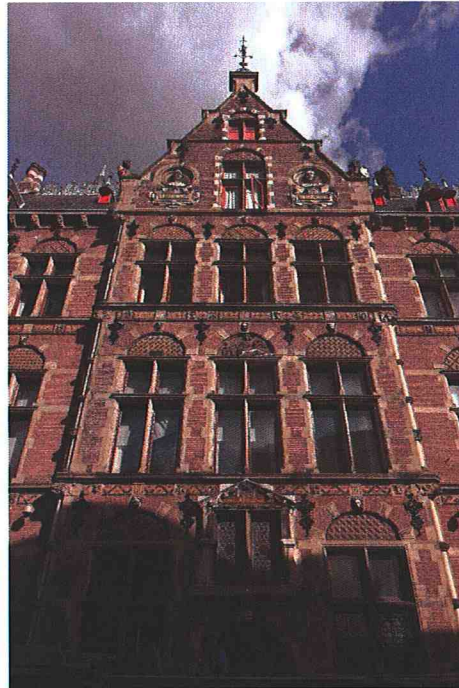
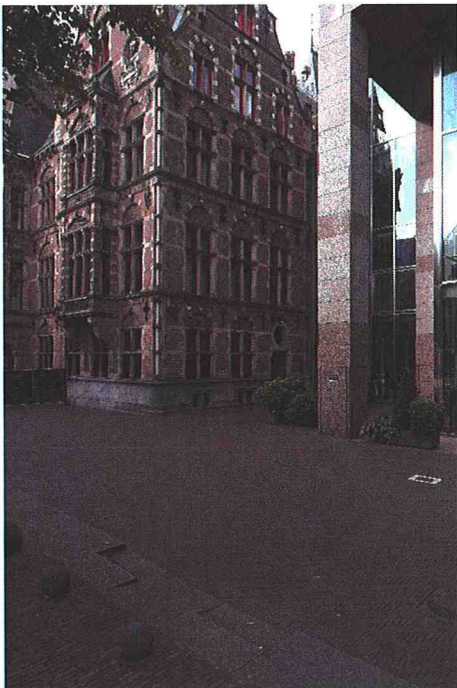
Foto's Bureau Vlaardingerbroek

Deze beknopte documentatie is slechts bedoeld om een globale indruk van de kwaliteit van het gebouw te geven. Zij beoogt geen volledig beeld van het gebouw te geven.

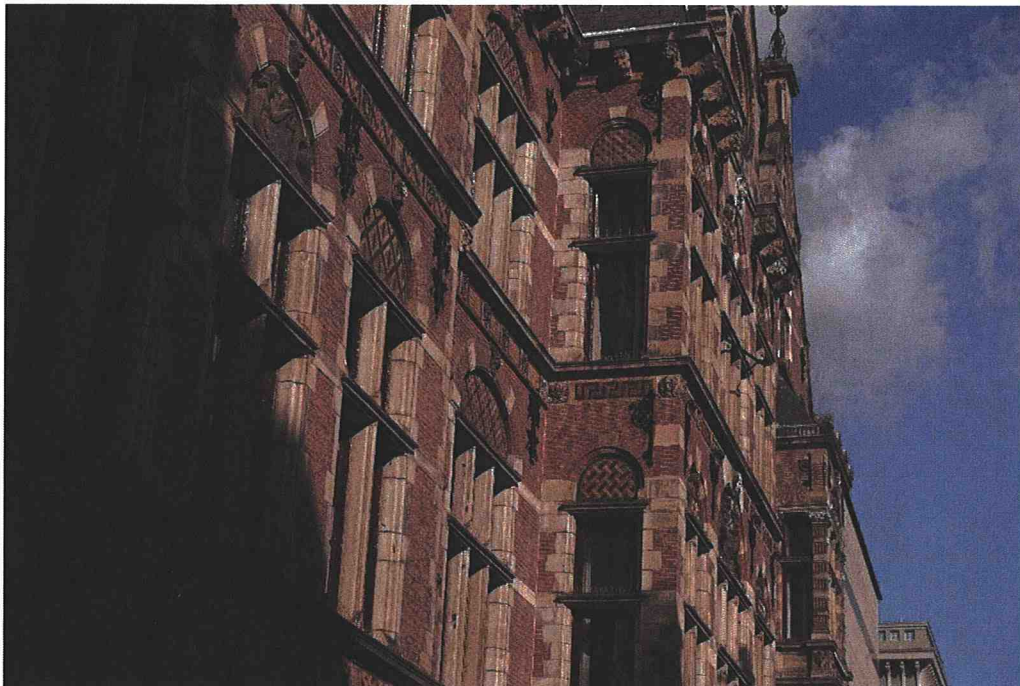
Afbeelding 16. De gevel aan het Plein met rechts ervan de ingang van het Tweede Kamercomplex – een schepping van architect Pi de Bruin van de Architecten Cie – en geheel rechts het Departement van Koloniën van W.N. Rose.

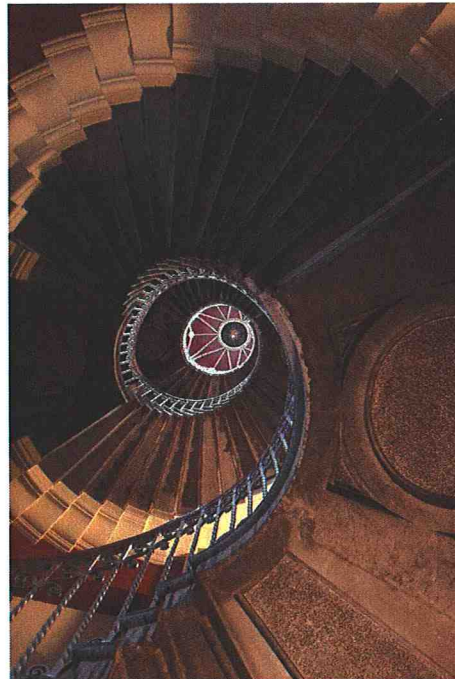
Afbeelding 18. 19. 20. 21. De aansluiting van het Departement van Justitie met de nieuwbouw, de middenrisaliet aan de Lange Poten, de gevel aan de Lange Poten met geheel links Hotel Central en de hoek Plein-Lange Poten.

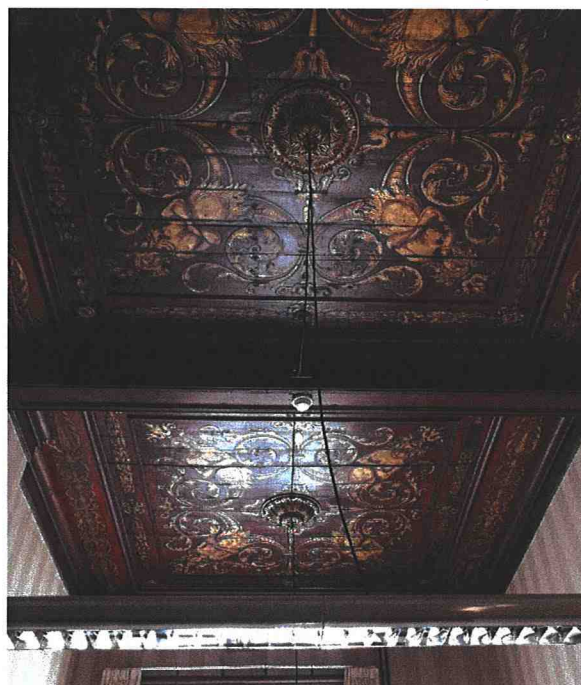
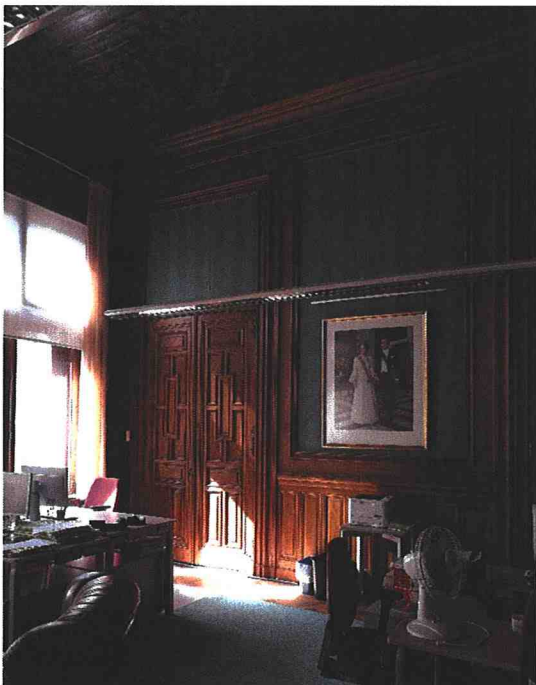
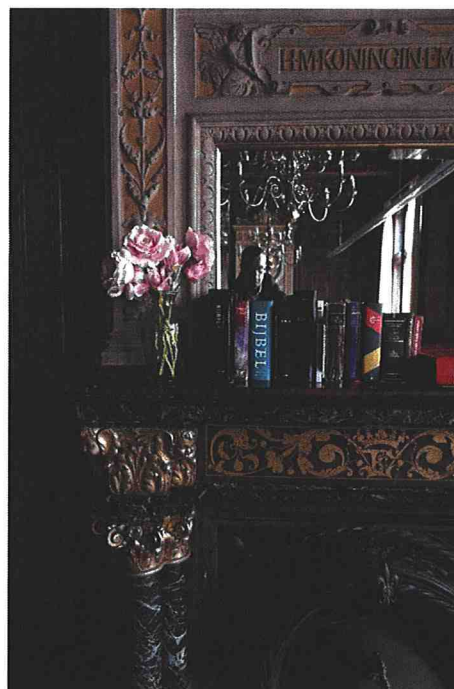
Afbeelding 22. 23. Details van de gevel aan het Plein waarop de rijke behandeling van de gevels zeer goed zichtbaar is. Merk ook de rijke toepassing van natuursteen op.

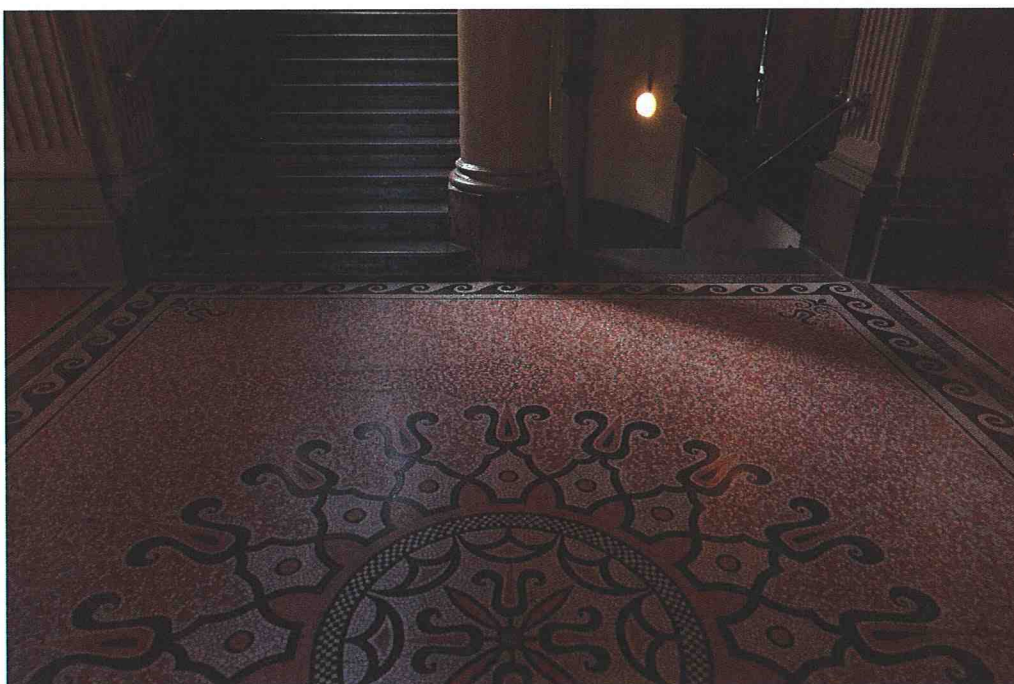
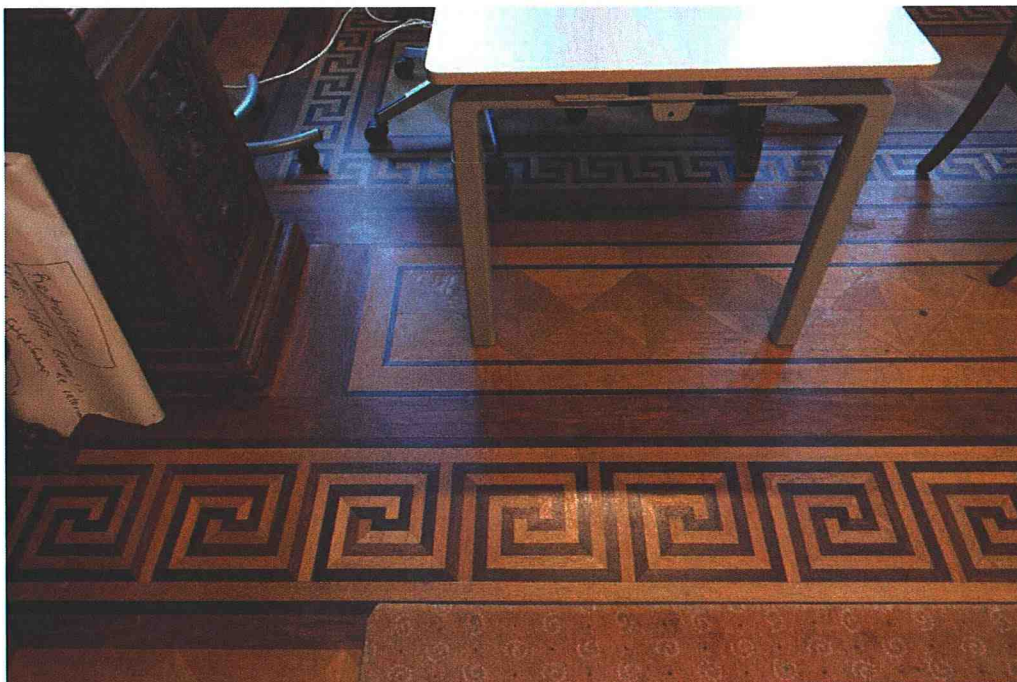
Afbeelding 24. 25. De drie trappenhuizen: het half rond gesloten uitgebouwd in de eerste binnenplaats, het ronde in de tweede binnenplaats en het rechthoekige aan de eerste binnenplaats, alwaar kleuronderzoek zinvol lijkt: deze kleurstelling overtuigt niet.

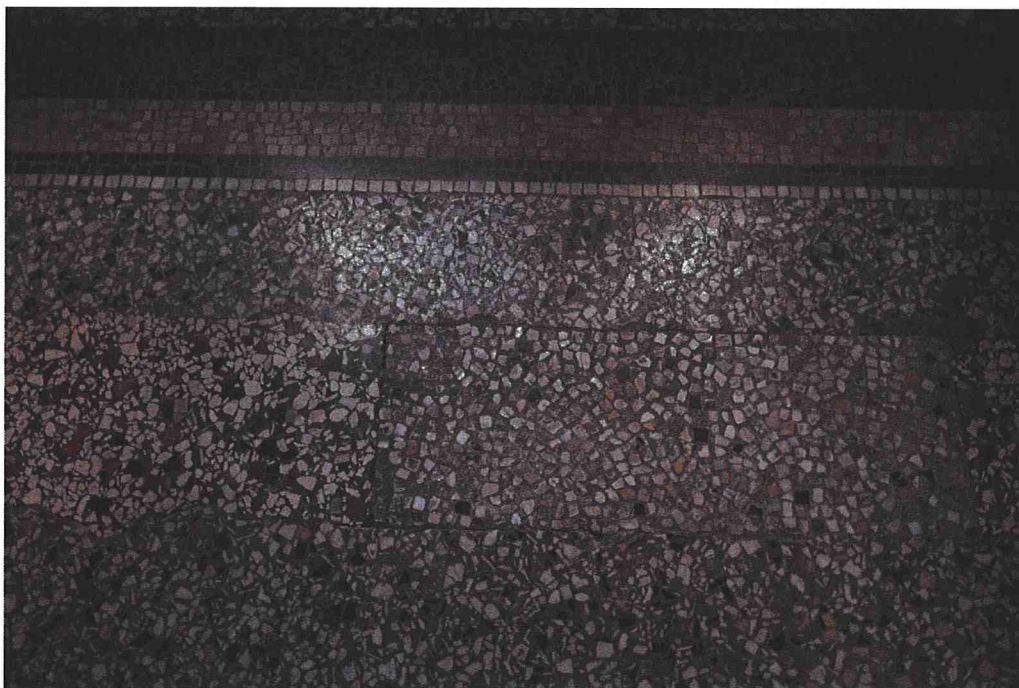
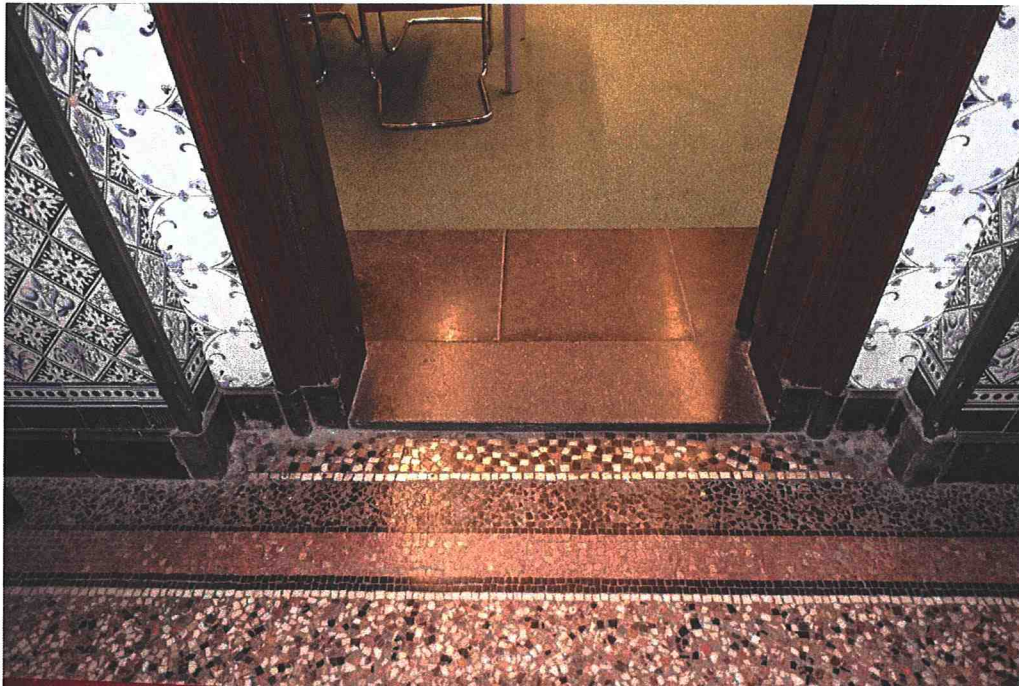
Afbeelding 26. 27. 28. 29. Beelden van het interieur van de eerste verdieping. Boven de voormalige Ministerskamer op de eerste verdieping, [REDACTED] Onder twee beelden van de kamers in de westelijke zijde van de zuidvleugel met hergebruikte 17^e-eeuwse plafonds.

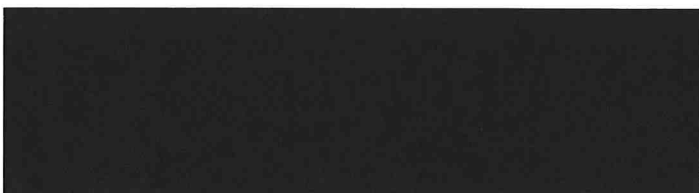

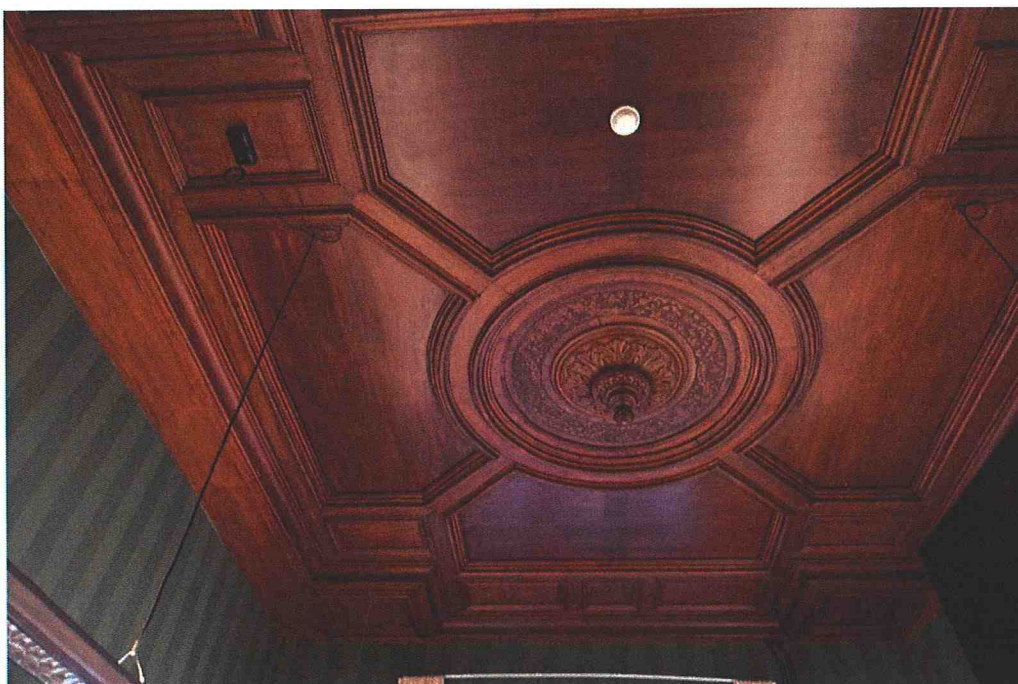
Afbeelding 30. 31. Twee afbeeldingen van vloeren, de parketvloer in de vm. Ministerskamer en de terrazzovloer tussen trappenhuis en Ministerskamer. Ook hier is veel zorg aan besteed.

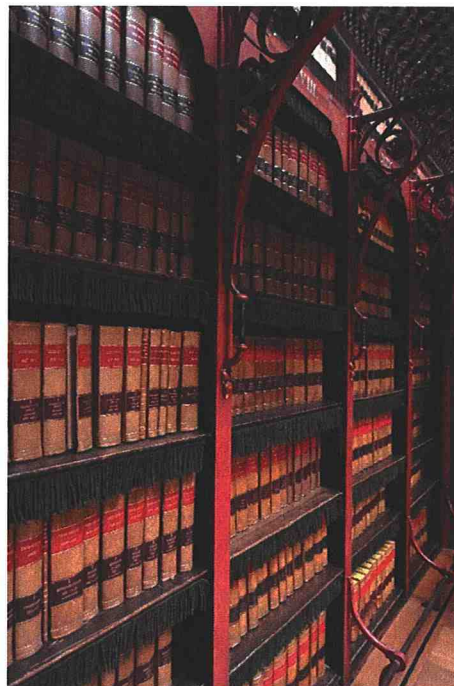
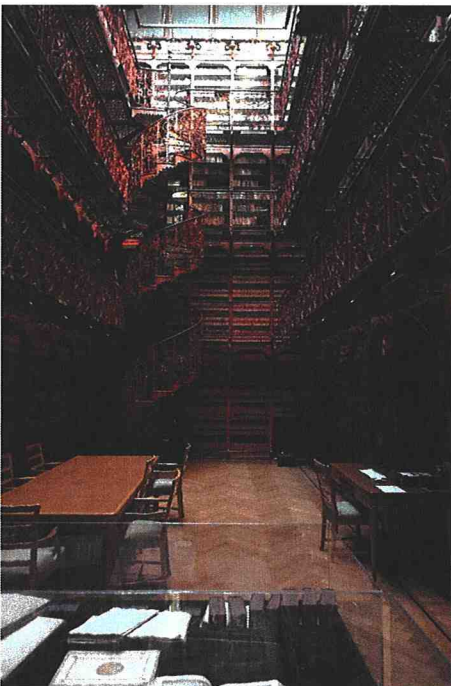
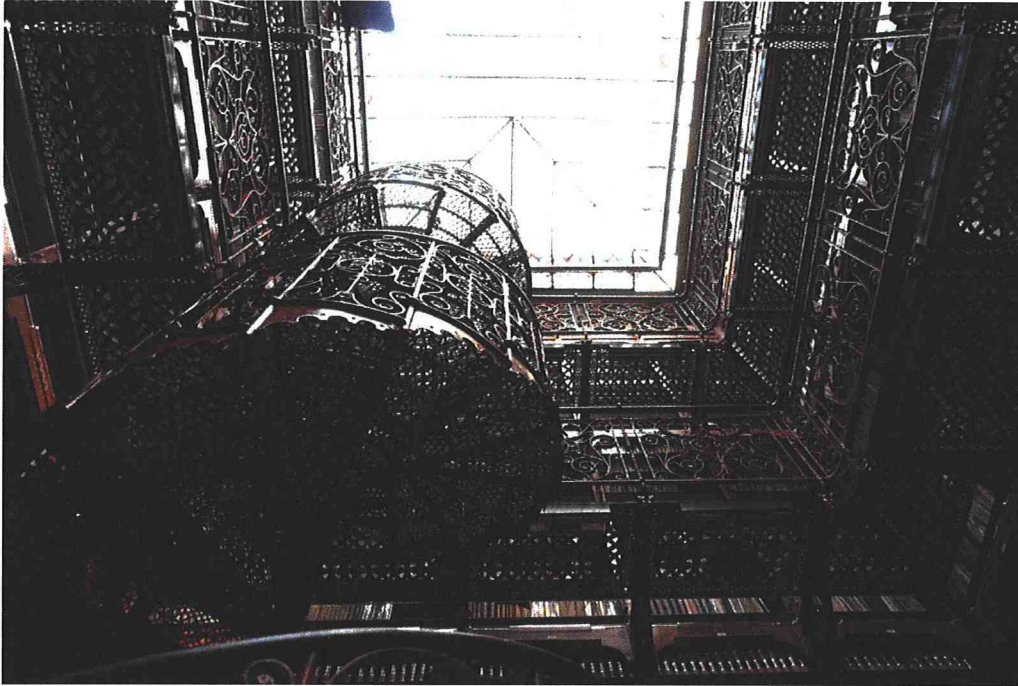
Afbeelding 32. 33. Nog twee afbeeldingen van terrazzovloeren, beide op de begane grond. Boven is met enige moeite te zien dat de vloer aangeheeld is toen in de jaren '30 een nieuwe toegang werd gemaakt. Onder is te zien dat aanhelen vandaag de dag niet onzichtbaar is.

Afbeelding 34. 35. Twee afbeeldingen van houten plafonds van C.H. Peters zelf: eikenhout met ingelegde afwijkende houtsoort (noten?).

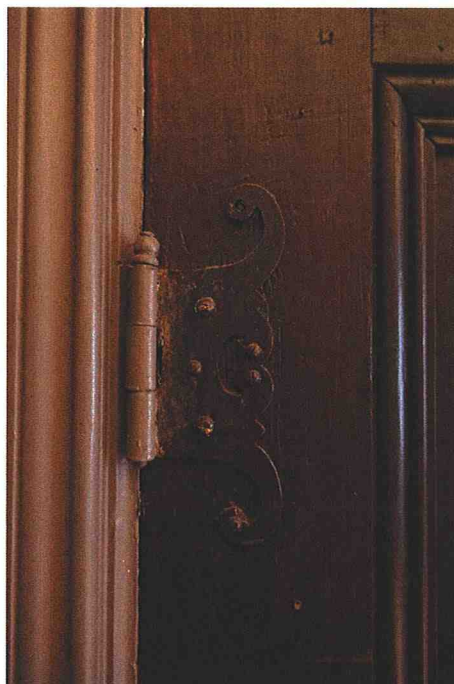
Afbeelding 36. 37. 38. Beelden van de Bibliotheek, thans Handelingenkamer. Een fantastisch samenspel van giet- en smeedijzer, bekroond met een met glas-in-loodkoepel.

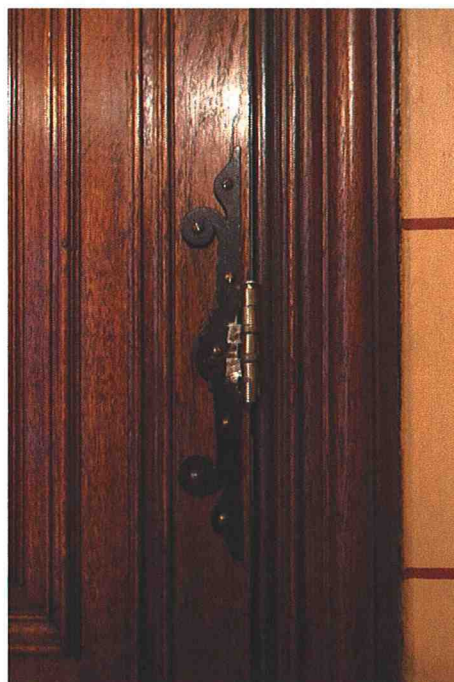
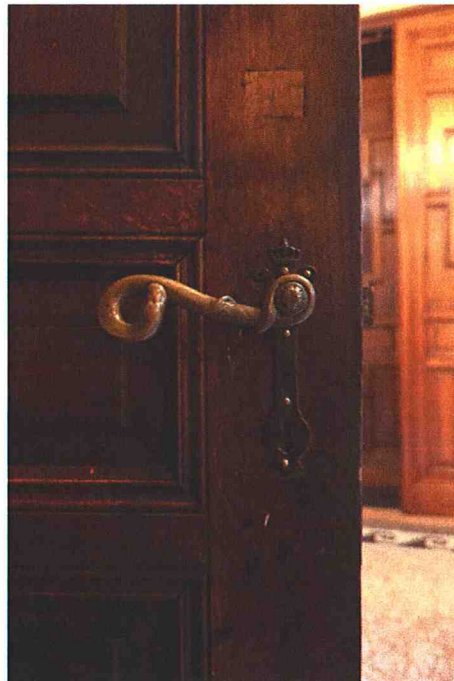
Afbeelding 39. 40. Twee beelden van de vm. Kamer van de Hoge Raad van Adel op de tweede verdieping aan het Plein, XXXXXXXXXX

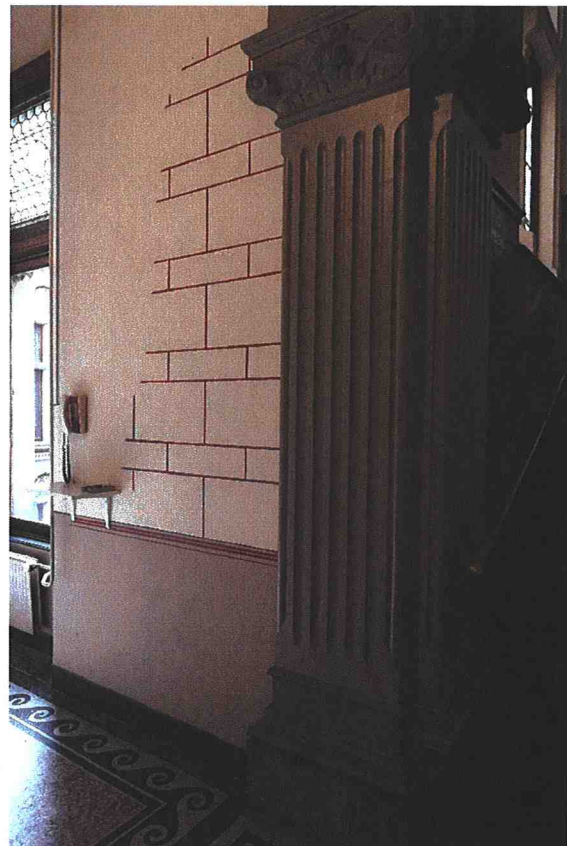
Afbeelding 41. 42. 43. 44. Beelden van het rijke hang- en sluitwerk bij de dubbele vensters (alleen in de belangrijkste ruimten) en de binnendeuren, links in een rijkere ruimte, rechts in een eenvoudiger ruimte. Van dit laatste is het nodige verdwenen, net als vele deurkrukken.

Afbeelding 45. 46. 47. 48. Beelden van het rijke hang- en sluitwerk bij de binnendeuren. Boven authentiek werk, onder een scharnier uit de jaren '30, waarvan het smeedwerk verdwenen is, Rechts een nieuw scharnier waar het smeedwerk zo goed als het ging bewaard is.

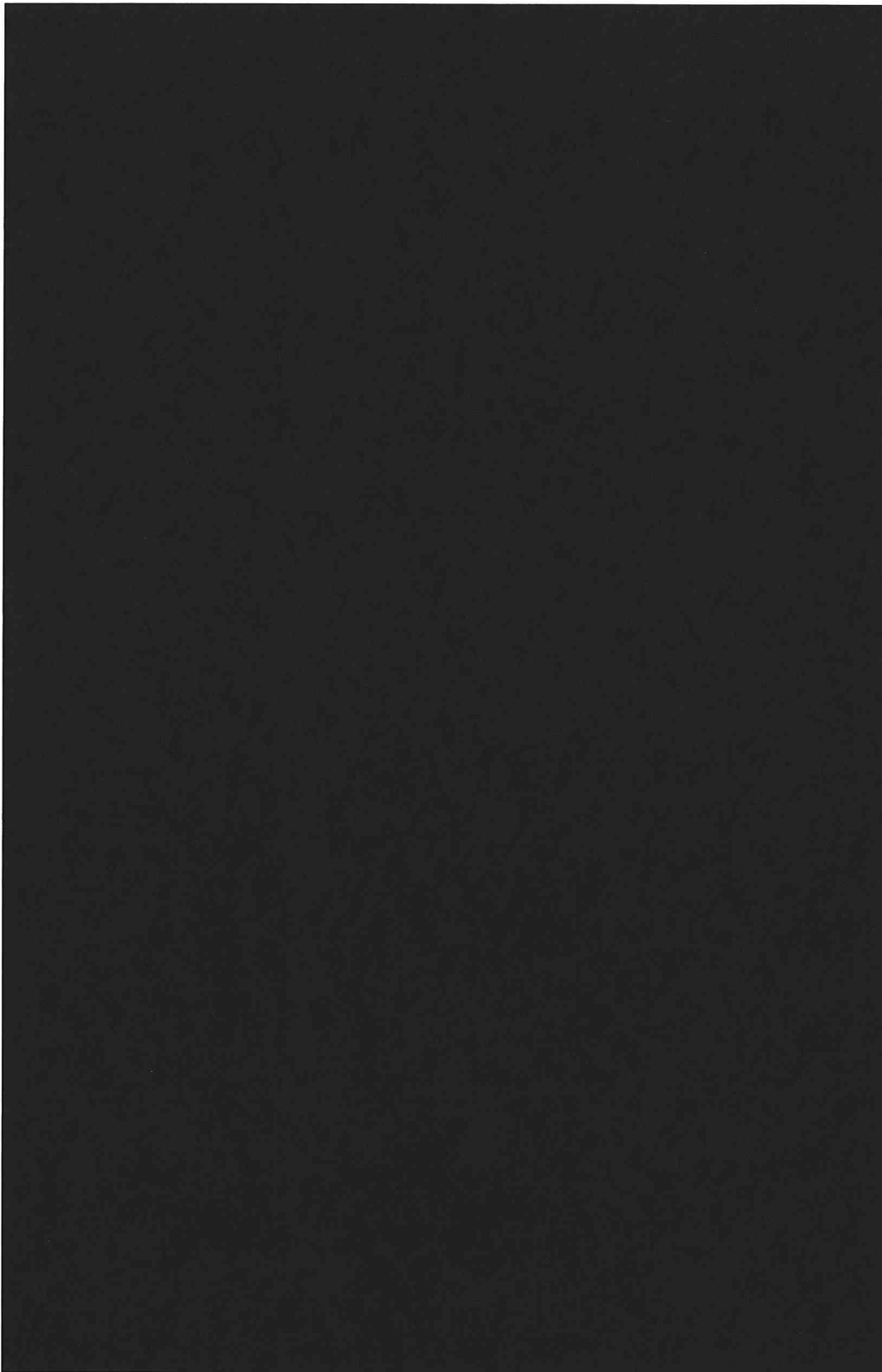
Afbeelding 49. 50. Beelden van de oorspronkelijke kleurige afwerking van de wanden, die nu in de meeste gevallen verdwenen is. Dat geldt ook de oorspronkelijke behangen. Kleuronderzoek zou zeker op zijn plaats zijn, niet in de laatste plaats in de verkeersruimten, waar kleurgebruik door verf en sauswerk meer bepalend is dan in de kamers, waar veel gebruik is gemaakt van onbeschilderd eiken en andere houtsoorten.

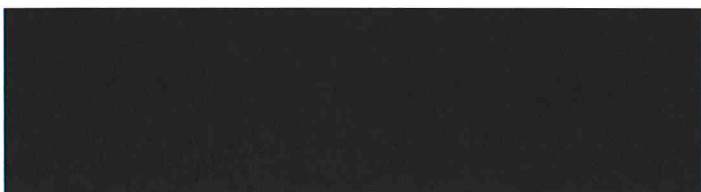

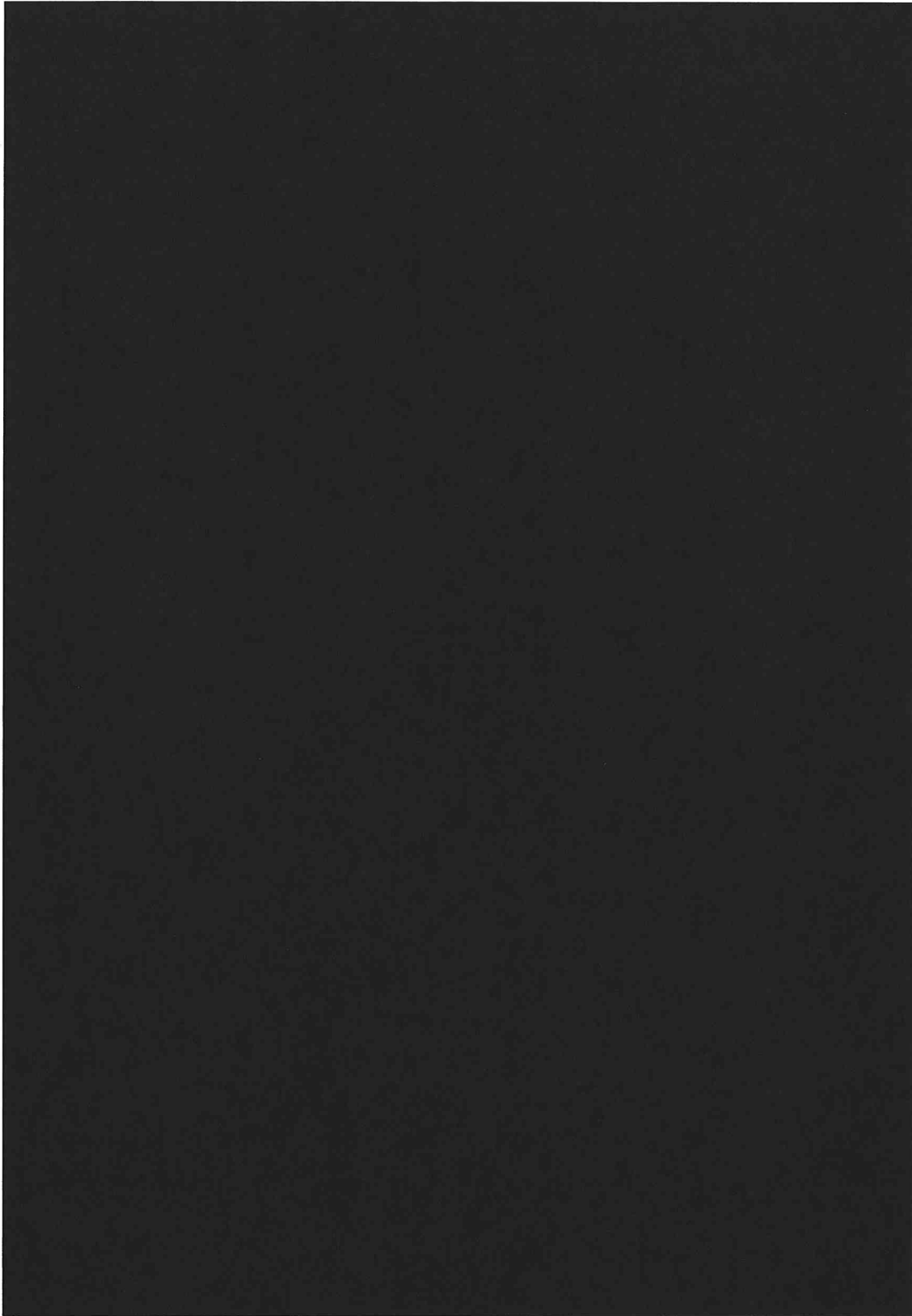
BIJLAGE A: PLATTEGRONDEN BOUWFASEN

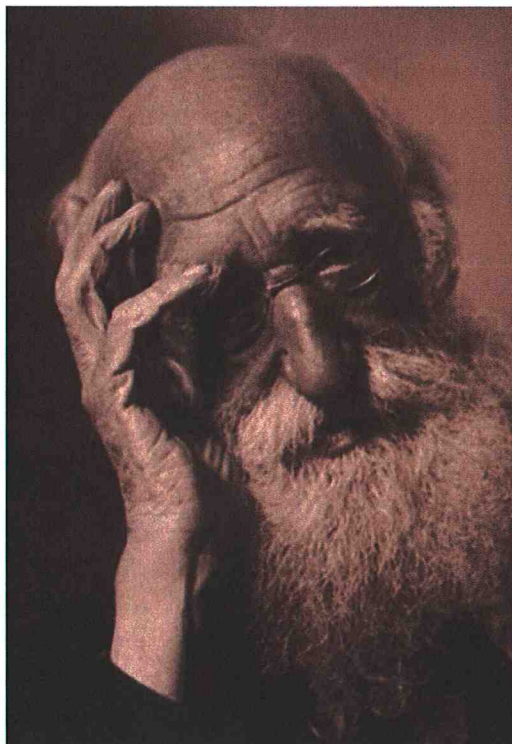
Overgenomen uit: De Fabryck, *Demarcatierapport Binnenhofcomplex, Tweede Kamer der Staten-Generaal Gebouw J, Bouwgeschiedenis*, Den Haag, 2013

C.H. Peters (1847 – 1932)

ontleend aan <https://repository.tu-delft.nl/view/MMP/uuid:31cd2570-8402-46b6-9aa5-6fef9ad045c3?fullscreen=1>

